

ÇERKES ETHEM ANILARIM

★
BERFIN

Berfin Yayınları : 10
Anı Dizisi : 2

Çerkes Ethem : Anılarım
İlk Baskı : 1962 (Dünya Yayınları)
Sadeleştirilmiş Birinci Baskı : Ağustos 1993 (Berfin Yayınları)

Çerkes Ethem
ANILARIM

"Genel Savaş'ın sonucu olarak en ağır şartlarla Mondros Ateşkesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletler ateşkes hükümlerini bozmaya başlayınca, Osmanlı Devleti ve halkı adına özgürlük ve bağımsızlığı korumak amacıyla İzmir'de kurulan gizli cemiyetin kararıyla ben ilk isyan bayrağını tam iki buçuk yıl önce açmışım. Ve şimdiki müfrezeme yakın bir mayetle halkı önce fikren hazırlamaya buralarda başlamışım. Aradan çok zaman geçti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine milleti, İzmir'e doğru sevk ve tahrik ile işgalci orduya karşı vatani savunmaya giderken yine bu köyden geçmişim.

O zamandan beri bin türlü zorluklarla ve engellerle, genel kurtuluşu sağlayacak o haklı davamızı başarıyla sona erdirmek üzere bulunduğum bir sırada, manen ve maddeten perişan bir halde yine bu muhite düşmüş bulunuyordum.

Evet, talih ile ihanet el ele verince neye muktedir olmazlardı.

Ben görüyordum ki, mücadele müddetimin son ayları zarfında dava ve vatan arkadaşlarım diye yıllardan beri bütün varlığımla koruduğum bazı siyasi rakiplerimin amansız husumetine maruz, kalmış bulunuyordum. Uğursuz hastalığım da bunun üzerine binmişti. Bilemiyordum, talih bana niye küsmüştü? Neden yüz çevirmişti?"

Çerkes Ethem

Ben Kimim?

Ben kimim? Ben emlak ve arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan ve aynı zamanda "Ekmeğinin hasmı" denecek kadar cömert bir ailenin evladıyım. Merhum babam Ali Bey, malikanesinin bulunduğu Bursa vilayetinde şeref ve haysiyeti ile tanınmış kimseydi. Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlatlarına tercih ettiği bir kardeşiydim.

Subay ve kurmay değilim. Askerlik mesleğine girmeyi çocuklukta çok istedimse de rahmetli babam iki büyük kardeşimin asker olmalarını yeter görmüş olacak ki, beni bu şereften mahrum etti. Bununla beraber ben aynı hevesle on dokuz yaşında babamın *bedel-i nakdi* vermesine meydan bırakmadan İstanbul'a kaçmış, nefer olarak süvariliğe girmiş, okur yazar olduğumdan pek de zorlanmadığım halde talimhanelerde staj görmüştüm. Terhis tezkeremi başçavuş olarak aldım. Daha sonra Balkan Savaşı sırasında İstanbul'a geçerek Bakırköy'de bulunan süvari subay mektebine ayrılmış ve bir müddet geçince de süvari subay vekili olarak Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunun karargah muhafız bölümünde bulunmuştum. Bu kolordunun Bulgarlarla Congri'de yaptığı savaşı yakından görerek o kargaşalık arasında mensup olduğum karargahla Çatalca'ya dönmüştüm. Daha sonra bölüğümle tekrar tatbikat mektebine gittim. Orada birkaç ay kalarak Bandırma'da ailemin yanına geldim. Fiili olarak askerlik hayatım bundan ibarettir. Teorik olarak ise iki büyük kardeşim Harbiye mektebinden her sene izinli olarak geldiklerinde beraberlerinde getirdikleri askerlik kitaplarını, çiftlikte okurdum.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk senesinde büyük kardeşim Reşit Bey'in kendi başına askeri ve politik bir amacı olan, Kürtlerden ve başka milletlerden toplanmış "*Teşkilat-ı Mahsusa*" kuvvetleri ile Ruslara karşı, daha sonra İran'ın güneyinde İngiliz bölgesinde ve Efgan sefer heyetinde bulundum. Pek uzun sürecek olan bu maceرالardan bahsetmeyeceğim.

Ben kuvvetlerim için talim ve terbiye fırsatı bulamadım. Fakat onları kahramanca döğüşürmeye alıştırdım. Ve devamlı olarak silah elimde yaşadım. Askerlerim de her zaman silahlı idiler. Hele Birinci Dünya Savaşı bozgunundan sonraki milli bölünme, fikir

değiştirme, silah azlığı dikkate alınırsa, şahısları seçmekte ne kadar isabetli olmak gerektiği meydana çıkar.

Bana karşı iki itham ileri sürülmüştür. İdam cezaları vermek ve haraç almak. Kuvvetlerimin bulunduğu yerlerde irtikap, rüşvet, gasp, hırsızlık pek az olurdu. Bunun sebebi, suçluları ara sıra *seh-pay-ı adalete* havale etmekteyimdir. Ne gibi hallerde nasıl cezalar verdiğimi, Yozgat ve Düzce isyanı hareketleri sırasında anlatacağım. İsyân olan yerlerde göreve yolladığım bazı müfreze komutanları uygunsuzluk yapmış olabilirler. Bunu da kaydederim.

Seyyar haldeki kuvvetlerimin işlerini kendi yöntemlerimle temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk, ve işgalden sonra da Redd-i İlhak ve daha sonraları Müdafaa-i Milliye cemiyetleri vasıtasıyla askerlerimi besletirdim.

Maaşlarımı da bu cemiyetler vasıtasıyla verirdim. İşgalden önce Yunan tehlikesi belirlediği zaman İzmir Valisi Rahmi Bey'den elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzade bilmem kimden elli bin lira, bir de Karacabey eşrafından birisinden beş bin lira almıştım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilaf devletlerinin işgalindeki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lazımdı.

Kütahya-cephaneliğinin kaçırılması mücadelemiz için büyük kayıp olmuştur. Hafız Bey komutasında Akhisar ve Salihli'den yolladığım bir süvari birliğinin nümayişi ile Kütahya'daki İngilizleri ürküterek cephaneliği kendi nezaretimiz altına almıştık. Fakat Hafız bana lazım olduğundan kendisini geri aldım.

Bir müddet sonra cephaneliğin İngilizler tarafından İzmit'e taşındığını haber alarak beynimden vurulmuşu döndüm. Bana bu haberi veren alay komutanı "Gebeş" lakaplı Haydar bir ay süren nakil işini bizden gizli tutmuştu. Bu cephanelik böylece elden gitti.

Birgi:

1919 Kasım sonlarına doğru Sivas'tan Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye'nin de tamimi ile İzmir milli cephesi merkezlerinde ve bütün Anadolu vilayetlerinde milletvekili seçimlerine başlanmış-

tı. Yunan ordusu da tam bu sırada Ödemiş'den kuzeye doğru Bozdağ yaylalarını hedef tutan bir askeri harekete girişmişti. Yunanlıların bu taarruzdan maksatları Nazilli'den idare edilen güney cephesi ile merkezi Salihli olan batı ve merkez cephesi arasındaki dağlık ve az meskun yerleri elde ederek hem Kuva-yı Milliye aleyhine kıskırtmak, hem de bir seneden beri süren savaşlar sonunda Avrupa ve Yunan gazetelerinde tek tük görülen başarısızlık haberlerinin tesirini gidermekti.

Yunanlılar Bozdağ'ı işgal edecek olurlarsa Yunan ordusu gerilerini tehdit eden akıncı kollarımızı desteksiz bırakacaklar, kendilerini de O görünmez tehlikeden kurtarmış bulunacaklardı.

Yunanlılar Ödemiş'in kuzeydoğusunda Birgi nahiye merkezini iki piyade taburu ile işgal ettiler. Zaten Ödemiş ilk zamanlarda Yunan eline düşmüş bulunuyordu. Birgi, merkezi Salihli olan batı cephesi ile güney cephesinin birleşme noktasını teşkil eden bir yerde olup Bozdağ yaylasına yakındır ve Demirci Efe'nin adamlarından Mestan Efe'nin idaresinde bulunuyordu.

Demirci Efe ile muhabere ederek Yunan birliklerine karşı ortak bir harekete geçmeyi kararlaştırdık. Ben Salihli'den dört yüz mevcutlu bir müfreze yolladım. Bu müfrezenin başına tecrübeli arkadaşlardan Gavur Ali'yi tayin ettim. Harekete o zamana kadar Kuva-yı Milliye görünen Alaşehirli Mustafa Bey de katılacaktı. Bozdağ grup komutanı Sarı Efe(Albay Edip Bey) Ödemiş'in kuzeyindeki Salihli cephesinin sol kanadına hücum eden bir başka Yunan kolu ile çarpışıyordu.

Birgi üzerine taarruz eden birliklerimiz ilk baskında Yunanlıların kovmayı başardılarsa da geriden yetişen imdat kuvvetlerine karşı yenilerek çekildiler. Birgi Savaşı'nda şehit olanlardan başka Gavur Ali Bey de dahil olmak üzere on beş kadar arkadaşımız yaralı olarak esir düşmüşlerdi. O günlere kadar Yunanlıların eline esir düşen subay ve askerlerimiz İzmir'e götürülür, basit bir soruşturmadan sonra kurşuna dizilirdi. Biz de doğal olarak birliklerimiz esir ettiği Yunan subay ve askerlerini öldürürdük. Ben iki taraf için de insanlık dışı olan bu duruma engel olmak için adını hatırlayamadığım, Salihli'ye kontrol için gelen ve İzmir'e serbestçe seyahat edebilen bir Fransız subayı vasıtasıyla Yunan olağanüstü komiseri İskirkiyadis'e haber yollamıştım. Fransız subayı, olağanüstü komiserin Yunan başkomutanlığı ile muhabere ederek mübadele usulünü kabul ettirmeye çalışacağını vaadettiğini söyledi. Fakat bu teşebbüs hayli zaman önce olmuştu.

Hâlâ da iki taraf esirleri öldürmeye devam ediyordu. Birgi Savaşında esir düşen arkadaşlarım, özellikle Gavur Ali Bey, namuslu ve fedakar savaşçılar olduğu için çok üzülmüştüm. Fransız subayını tekrar karargahıma çağırdım. Aynı gün "Sart" tarafında bize esir düşen ve henüz karargahıma gelen yaralı bir Yunan süvari subayı ile iki Yunan askerini kendisine göstererek mübadele hakkındaki eski teşebbüslerini tekrarlamasını rica ettim. Yaralı Yunan subayı olağanüstü komiserin akrabası olduğunu da söylüyordu.

Fransız subayının bu yaralı subayı da alarak İzmir'e götürmesini izin vermiştim. İşte böylece aramızda ilk defa esir mücadelesi başlamıştır. Ertesi günü idam edilecek olan Gavur Ali Bey ve arkadaşları trenle bize iade edildiler.

Poyraz Ve Alaşehir Çeteleri:

Tam bu sırada Salihli merkez cephesi yakınlarında ve gerilerinde bir uygunsuzluk başgösterdi. Silahlı olarak muhalefete geçen "Poyraz" ve "Alaşehir" çeteleri beyliği sorunu çıktı.

Bunlar milli cephemize hizmet edeceklerini söyleyerek teşekül etmişler ve birkaç defa da bizimle savaşlara katılır gibi görünmüşlerdir. Birkaç gün devam eden hastalığımdan yararlanarak vaziyet aldılar. Mevcutları beşer yüz kişiden bin silahlı, kısmen Alaşehir eşrafından Mütevellizade Mustafa Bey'le, Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey namlanndaki iki fesatçının idaresindeydiler. Aralarına bazı kimlikleri meçhul subaylar da katılmıştı. Hatta Poyraz asilerinin komutanı Ahmet Bey isminde bir binbaşı ben hasta iken, Salihli'ye girerek karargah kurmuş, bazı eşrafı kandırılmış, gizli toplantılar tertiplemişti. Alaşehirli Mustafa Bey ise, aynı zamanda kandırarak kendi tarafına çektiği bir kuvvetle Alaşehir'e çekilerek orasını merkez tayin etmiş, kuvvetini arttırmaya çalışıyordu. Ben evvelce bunların bazı hallerinden şüpheye düşmüştüm ve bu şüpheyi halletmek istemiştım. Fakat ağabeyim Reşit Bey'in müdahalesi bu teşebbüsüne engel olmuştu. Bunlar Reşit Bey'i samimi vatansever olduklarına kandırılmışlardı.

Hastalıktan kalktıktan sonra bunları kesin olarak cezalandırma kararı verdim. Ancak karar ve tertiplerimi Reşit Bey'e hissettirmedim. Çünkü hâlâ ağabeyimi kandırabilmekteydiler. Oysa Salih-

li'ye sokulup ayrı ayrı yollarla kandırmakta olan Poyraz komutanı yanındaki adamlarını ve cephedeki bazı kimseleri dahi kandırarak kendi taratma çekmeye çalışıyordu. Maiyetimden ona katılanlar olmuyor değildi.

Bu kurnaz muhaliflerimin gizli amaçlarını öğrenmek, ne yapmak istediklerine iyice vakıf olabilmek için sadık adamlarımdan bazılarını bana isyan etmiş şekilde gösterip aralarına soktum. Hattâ bunlar arasındaki en dirayetli iki arkadaşım da karargahlarına kadar girdiler. Bütün sırlarını öğrenebilecek bir duruma girdiler. Artık her karar ve gizli teşebbüslerinden haberim oluyordu.

Anlaşıldığına göre bu muhalefet zümresi İstanbul Ferit Paşa Hükümeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile ilişkiydi. Ve hemen hepsi de İttihat ve İtilaf zihniyetinin esiriydiler. Küstah ve kimliği meçhul bu isyan karargahından son sızan bilgi sonucu, İzmir yoluyla Uşak tarafına geçmiş bulunan yüzbaşı Rifat (hatırımında kaldığına göre) ve polis başkomiseri olduğu anlaşılan ve adı hatırımında kalmayan diğer bir arkadaşı da Uşak civarında bir kereste bıçkısında fesat saçmakla meşgulken yakalanmışlar ve mahfuzen Salihli'ye karargahıma gönderilmişlerdi.

Suikast Girişimi:

Bu "muzır teşkilatçıların cephemizi içten dağıtmaya uğraştıkları anlaşıyordu. Son plan ve tertibatlarından biri de beni öldürmek suretiyle maskeyi atmaktı. Bu suikast planı, Salihli'den karargaha hastalığım sırasında bir baskın yapmak suretiyle başlayacakdıysa da, her nasılsa buna cesaret edemedikleri anlaşıyor. Herhalde ihtiyatlı hareket düşüncesi ve tedbirleri buna uygun değildi.

Nihayet iyileştim ve kalktım. Kurnaz (!) muhalifler aradaki yanlış anlamanın kaldırılması için, beni, kardeşim Reşit ve karargah komutanım Yusuf Beyleri bir ziyafete davet ettiler. Davet çağırısı geldi. Reşit ve Yusuf Beyler daha önceki temaslarında bu davete katılmak konusunda ikna edilmişler. Onlar da katılacakları cevabını vermişler. Reşit ve Yusuf Beyler bu davete gitmemiz için çok ısrar ettiler. Ben hastalıktan yeni kalktığımı, doktor tarafından yemek ve içmekten men edildiğimi ileri sürerek her ikisinden de özür diledim, affetmelerini rica ettim. Fakat onlar ısrardan

vazgeçmiyorlardı. *"Biz sizi bu davete getireceğimize dair söz verdik. Gitmemeniz çok ayıp olur, biz sözümüzü yerine getirememiş durumuna düşeriz"* diye söylendiler. Buna rağmen ben asla gitmeyeceğimi bildirdim. Ve kendilerine de şunu söyledim: *"Tedbirli olunuz ve hattâ davet saatinden bir saat sonra gidiniz."* Onlar benim bu sözlerime hayret ettiler. Dudak bükerek bir şey anlamadıklarını söylediler. Fakat içlerine de bir şüphe düşmüş olacak, ki tedbirli olmaları önerime de uymayı ihmal etmediler.

Halbuki ben konuşurken, bütün suikast planını çoktan öğrenmiştim. Davet, her üçümüzü de öldürmek için hazırlanmıştı. Ben ise buna karşı tertibatımı çoktan aldırış bulunuyordum. Bu iki yüzlü suikast kumpanyasının planı şöyleydi:

Davet akşamı karargahlarının bulunduğu çıkmaz sokaktan geçerken, yani davete giderken, sol taraftaki cami mezarlığının duvarı arkasında pusuya düşürülecektim. Burada Kel Ömer, Gebeşli Osman, Çalılıköy'den başka bir Osman ve Tekeşinli bilmem kim bana ateş açacaklardı. Eğer planlan başarılı olmazsa sofraya başında öldürülecektim.

Bize pusu kuracak olanlar gerçekten cüretli ve çok cesur adamlardı. Komplo başarılı olursa ve onlar işlerini tamamlayabilirlerse kendilerine hem yüklü maaş bağlanacak, hem de ayrıca nakit olarak ödül verilecekti. Garip olan taraf şu ki, bunlar bizim ekmeğimizi yemişlerdi. Özellikle ikisi Genel Savaş sıralarında Reşit Bey'in himayesine sığınarak cepheden kurtulmuşlardı. Salihli'de çiftlikte koruculukla uğraşıyorlardı.

Pusu yerinin tam karşısında iki katlı bir han vardı. Burası kuvvetlerimizin erzak deposu gibi kullanılıyordu. Suikast tertibini öğrenince, oraya Halil Efe ve Ali Çavuş namında güvenilir iki arkadaşımın idaresinde on kişiyi bir gün önce gizlice yerleştirmiştim. Suikastçılar mezarlık arkasında pusuya girince, bunlar han pencerelerinden ani bir ateş açarak onları öldüreceklerdi. Bundan sonraki durumun ne olacağı da düşünülmüştü.

Reşit ve Yusuf Beyler yarım saatlik bir gecikme ile yola çıktılar. Fakat onlar sokağa girmeden önce, suikastçılar baskına uğramış, silahlar patlamıştı. Bu yayılım ateşinden sonra bir sokak savaşı başladı. Halil Efe görevini tam zamanında başarmış, suikastçılar daha ilk yayılım ateşinde imha edilmişlerdi. Biraz sonra ben de makineli tüfikle donatılmış olarak maiyetimle birlikte derhal şehre girdim. Zaten şehir, karargahıma çok yakındı. Bü-

tün endişem, Reşit ve Yusuf Beylerin tehlikeli durumda bulunmalarından ileri geliyordu. Fakat ikisini de selamette buldum. Yüzleri gülüyordu. Yarım saatlik gecikme onları ölümden kurtarmıştı.

Akşam üzeri başlayan şehir içindeki çatışma sabaha kadar sürdü, iki taraf ta epey kayıp verdi. Cepheye buradan telefon ettim. Bir süvari müfrezesi istedim. Bu kuvvet geldikten sonra asileri şehir kenarına sürdük. Orada savunmaya geçtiler. Aynı zamanda Alaşehir'de bulunan asi taraftarlarının imdatlarına geleceğini düşünerek Alaşehir yolunu kestirmiştim.

Bir mahalleye sıkıştırılan asileri her taraftan bir ateş çemberi içine aldığımız sırada, Ahmetli cephesinden bir Yunan müfrezesinin ileri harekete geçtiği haberini aldım. Bu, bizim iki ateş arasında kalmamıza neden olacaktı. Bereket versin, şehirde sıkışanlar ateşkes talebinde bulunmuşlardı. Beni, şehir ileri gelenlerinin araya girmesi değil, cepheden gelen haber ateşkes teklifini kabule mecbur ediyordu. Bu arada asilerin komutanı olan binbaşı Ahmet, karargahında Reşit ve Yusuf Beylerin eline esir düşmüştü. Asilerin ateşkes tekliflerine razı olduktan sonra şehirden serbestçe çı- kıp gitmelerine mani olmadık. Onlar da öylece gittiler.

Şehirde sükunet sağlanınca ben hemen cepheye gittim. Yunanlılar, "Bin Tepeler"de kanlı bir savaştan sonra Ahmetli'ye çekilmişlerdi. Bunu gördükten sonra yüz elli kadar süvari ile Salihli'ye döndüm. Asileri tutan ve onları bizim aleyhimize teşvik eden iki kişinin evlerine ateş ettirdim. Evlerini yaktım. Ele geçenleri cezalandırıyordum. Müfrezemle geri kalan firari asilerin peşlerine düştüm. Gece Alaşehir'e gelen ve giden yollara pusular kurdum. Poyraz grubu ile temas eden Alaşehir'den Hacı Mustafa ile dört arkadaşı pusularımıza düştüler. Alaşehirli Mustafa Bey kuvvetlerinin de hazırlandıkları, ancak savunma tertibatı almakta oldukları anlaşılıyordu.

Müfrezem ertesi gün asileri Poyraz dağlarında şiddetle takip etti. Karşı koymakta devam edenlerin evlerini yakıyordum. Nihayet af istediler. "*Silahları ile gelsin teslim olurlarsa afederim*" dedim. Kabul ettiler, teslim oldular. Bunun üzerine de ben Salihli'ye döndüm.

"*Alaşehirli Mustafa Bey de gelsin, bize sığınsın*" diye haber yolladım. Ancak bazı şartlarım vardı: Cepheye bizimle beraber Yunanlılara karşı döğüşmeliydi! Alaşehir'de gadrine uğrayanların tazminatını tamamen vermeli, mallarını iade etmeliydi. Ve bu,

onların rızası alınmak suretiyle yerine getirilmeliydi. Alaşehir'de tüyler ürpertici cinayetler işlediğini de işitiyordum.

Mustafa Bey yanıt vermedi, bununla beraber cepheye de gelmedi. Bir gün bir subayımızın muhafazası altında getirttiğim cephane sandıklarımıza Alaşehir istasyonunda Mustafa Bey'in adamları tarafından el konulduğu haberi geldi. Artık bunların da başı ezilmeliydi! Bu zorunluydu.

Alaşehir, Salihli cephesinden yedi saatlik bir mesafede ve gerimizde bulunuyordu. Son aldığım haberlere göre Afyon tümeninin Alaşehir'deki nokta ve irtibat memuru Gebeş Haydar Bey adındaki askeri kaymakam ile mülkiye kaymakamı da Mustafa Bey'in rezalet ve cinayetlerine boyun eğmiş, göz yumuyorlardı. Alaşehir'deki milli heyet üyeleri bu durum üzerine birer ikişer Salihli'ye sığınıyorlardı.

Kuvvetlerine çok güvenen Mustafa Bey'e karşı bir akşam üzere harekete geçtim. Sabaha karşı şehri kuşattım. Doğal olarak Mustafa Bey tertibatsız değildi. Nitekim bir subay komutasında 80 kişilik bir karakol müfrezesiyle karşılaştık. Fakat silah kullanmalarına fırsat bırakmadan tesirsiz hale getirdik; Bu 80 kişiyi hesap edemedikleri bir tertiple böylece yakalamıştık.

Bomba ile donanmış seçkin 150 kişiden oluşan bir hücum müfrezesinin şehre hücum etmesiyle, şehir içinde ve kenarında çatışma başladı. Kuvvetlerinin zayıf düştüğünü görmesi üzerine Mustafa Bey şehrin dağ tarafından kırk kadar maiyetiyle kaçtı. Sonradan öğrendiğime göre Afyonkarahisar'a kadar firar eden Mustafa Bey orada kıyafet değiştirerek soluğu İstanbul'da almış!

Buradaki çatışmayı da kazanmıştım. Asilerin birçoğu yakalanmış, aman dileyenlerin pişmanlıkları kabul olunmuş, askeri kaymakam Gebeş Haydar ile kaza kaymakamı da tevkif edilmişlerdi. Bu isyan belası da böylece kapandı.

İş adli icraat safhasına gelmişti. Afyon'da bulunan tümen komutanı Ömer Lütfü Bey, telgrafla Gebeş Haydar'ın serbest bırakılmasını rica ediyordu. Ricasını kabul edip bıraktım. Kaza kaymakamı da mahkemede beraat etti.

Alaşehir'de, para vermedikleri için yataklarında boğulan kankoca, ırzlarına tecavüzden sonra öldürülüp gömülen kızların ve bazı Akşehirliilerin cesetlerini gömülü buldukları yerlerden çıkarttık. Bu arada gaspedilen para ve mücevherler de yine gömülükleri yerlerden çıkarıldı.

Bütün bunları yapanlar, Mustafa Beyle adamlarından Alaşehirli reji kolcubaşısı Salih ve yirmi beş kişiydiler. Salih ile on adamı çatışma sırasında ele geçirilmişlerdi. Bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da Mustafa Bey'le kaçmışlardı. Cinayet eserlerini kendi elleriyle kuyulardan çıkarttım. Ondan sonra da idam sehparlarının başına getirttim. Bunlar asılmak suretiyle idama mahkum olmuşlardı.

İçlerinden en metin görüneni Salih'ti. İp önce bunun boynuna takılacaktı. Cellat bir eliyle Salih'in bağlı koluna yapışmış, diğer eliyle de ipi tutuyordu. Salih'e *"Son sözün nedir, söyle?"* denilince kolcubaşı sandalye üzerine metanetle çıktı ve yüksek sesle şöyle dedi:

"Ey, beni görmeye gelenler! Ben bu cezaya ve bu kötü sona çoktan müstehak olmuşum. Yoldan ve insanlıktan çıkmışım. Bana insanlık, vatanseverlik telkin edecek yerde yoldan çıkmama neden olanlara da lanet ediniz, komşuluk hakkını helal ediniz."

Salih, sözlerinin bittiğini celladın yüzüne bakarak anlattı ve bunun üzerine ipi çekildi. Bunu diğerlerinin iplerinin çekilmesi izledi.

Bundan sonra teslim olanlardan bir müfreze kurdum ve hemen Cepheye gönderdim. O zamanlar için suçu hafif olanlara ceza, cepheye göndermekti. Dört gün sonra kuvvetlerimle Salihli'ye döndüm.

İzmir'den trenle gelen ve geçen yolcuların kontroluna daha çok önem vermek gerekiyordu. İzmir'den karargahımı ziyaret etmek için, özel izin isteyen bazı yabancılara izin verirdim. Tam bu zamanda idik ki, İskoçyalı bir İngiliz albayı ikinci defa Salihli'ye geldi ve karargahımda iki gün kadar misafir kaldı, döndü.

Yunan genelkurmayı Birgi'yi işgalden sonra Bozdağ cihetinden düşündüğü planını uygulamaya devam ediyordu. Nihayet bazı mühim mevkiekimizi eline geçirdi ve Salihli merkez cephesini sol taraftan tehdiide başladı. Edip Bey grubu Üçtepeler'e çekilmiş, merkezden Ahmet'i cephemizin sol kanadını korumaya çalışıyordu. Bu arada, karargahı Afyon'da bulunan düzenli tümenin komutanlarından kaymakam Ömer Lütfü Bey'den de yardım görmeye başlamıştık. Yunan birliklerinin aldıkları son tehditkar durum üzerine, süvari kaymakamlarından Arif Bey'in komutasında bir piyade müfrezesini yardımımıza gönderdi. Bu müfrezeyi Salihli merkez cephesinin sol kanadını tehdit eden ve Bozdağ yayla-

sını işgal etmiş bulunan Yunanlıların karşısına sevkettim.

Fakat, önce görevini iyi yerine getiren Arif Bey'in birkaç gün sonra bir Yunan hücumu karşısında savunma noktalarını bırakarak Alaşehir'e çekildiği haberini aldım.

Doğal olarak bu ricat Yunanlıların işine çok yaramıştı. İlerle-
yen ve cephemizin sol geri kanadına düşen Yunan süvarileri ile keşif birliğimiz arasında Salihli'nin doğu ve yakın istikametinde çatışma başladı. Bunu hayretle gördük. Bu süvariler aynı gün püskürtüldü ise de, daha gerilerde gecedен hakim noktaları elleri-
ne geçemiş bulunan düşmanın piyade birlikleri yerlerinde sebat-
la mukavemet ettiler. On beş kilometre ilerdeki Ahmetli cephemi-
zi tehlikede bırakmış olduklarından, ova kısmını savunan birliklerimizi geri çekmeye mecbur kaldık. Hattâ bir müddet için Salihli'yi bile boşaltmaya mecburiyet hasıl olduysa da, geride tuttuğumuz hattın tehlikesi karşısında düşman birlikleri şehre giremediler.

O günlerde Alaşehir'e gelmiş olan Ömer Lütfü Bey'e bir telg-
raf çekerek, Arif Bey'in kaçışından dolayı tevkifi gerektiğini bil-
dirdim. Ömer Lütfü Bey bunun üzerine karargahıma geldi, aldı-
ğım vaziyetin iyi olduğunu söyledi. O da kaymakam Arif Bey'in
cepheden kaçışına teessüf ediyordu. Müfrezesiyle kaçan ve bu
zor durumu yaratan Arif Bey'in tevkifine hal ve durum gereği
yanaşamayacağını ifade ediyordu. Halbuki ben daima bu gibi
hoşgörülerin aleyhinde bir ruh ve fikir sahibi idim. Ve emsaline
ibret olması için hata sahiplerinin derhal cezalandırılması fikrini
savunurdum. Bununla beraber Ömer Lütfü Bey'in sözlerine karşı
ses çıkarmadım. Çünkü karşımızda düşman vardı, kaybedilecek
fırsatların telafisi lazımdı. Birlikte hareket ederek Salihli şehrini
yakından tehdit eden Yunan birliklerini ricata mecbur ettik. Bir
gün sonra da beraberce şehre girdik. Bu sefer şehrin beş kilometre
güneyinde savunma hatlarımızı teşkil ettik. Fakat gerek Yunan-
lıların ve gerek karşılarında bizim tuttuğumuz hatlar ve askeri du-
rum her iki taraf için emniyet verici halde değildi. Bintepe
grubumuz eski durumunu koruyor, Yunan hatlarını daima yan
ateş altında tutuyordu.

Beri yanda ise Salihli şehri bile düşman top mermilerinin te-
siri altındaydı. Düşen mermiler tahribat yapıyordu. Yunanlılar
yan ateşten kurtulmak amacıyla birkaç gün sonra Papaslı tarafın-
dan Bintepe grubumuza karşı taarruza geçtiler. Şiddetli ve kanlı
bir savaş ile bu taarruzu kırdık. Düşman birlikleri geri sürüldü.

Bintepe grubu ile ova cephemiz arasındaki Gediz nehri bir fasıla ve engel teşkil ediyordu. Başarısızlıkları üzerine Yunanlılar Sart hattını kendiliklerinden bıraktılar, ova kısmından da Ahmetli ve Mersin dere hattına çekildiler. Bu, eski vaziyetlerine girişleri demektir. Bozdağ güney yaylalarını ise daha bir müddet bırakmadılar.

Anzavur Ahmet:

Bu sıralarda İstanbul Hükümeti adına Anadolu'da seçim sona irmiş, milletvekilleri İstanbul'da toplanmak üzereydiler. Kardeşim Reşit Bey de Manisa milletvekili seçilmişti. Ve İstanbul'a hareket etmişti. Tümen komutanı Ömer Lütfü Bey de görevinden ayrılmıştı. Yerine genelkurmay kaymakamlarından Aşır Bey tümen komutanlığına tayin edilerek gönderilmişti. Tümeni de Afyondan Alaşehir'e nakledilmişti. Bu, düzenli bir tümenin ilk olarak cephemize yaklaştırılması demektir ve bu tümen, cephemizin yedek kuvvetini teşkil ediyordu.

İstanbul'da Meclis-i Mebusan çok devam edemedi. Yabancı işgal kumandanlığının fiili müdahalesiyle 16 Mart 1920'de dağıtıldı, İşgal kuvvetleri bir yandan Meclis-i Mebusan'ı dağıtırken, Vahdettin'in iradesiyle tekrar sadrazam olan Damat Ferit, hükümetine Şeyhülislam olarak aldığı Dürri Zade Abdullah Efendi'ye, Kuva-yı Milliyecilerin eşkiya olduklarına dair fetva çıkartmış, bunu çoğaltarak her tarafa dağıtmış bulunuyordu. Ve Anadolu'ya da on binlerce fetva sureti gelmişti.

İstanbul Hükümeti, halkı milli hareket aleyhine tahrik ve teşvik ediyor, bir yandan da Anzavur Ahmet'i, Marmara'nın güney bölgesine sevk etmiş bulunuyordu. Bununla milli kuvvetler cephesinin kuzeyden ve arkadan tehdit altına girmesi tehlikesi başgösteriyordu. Anzavur ilk olarak Biga ve civarını kolaylıkla işgal etti. Ve Biga'da teşkilat vücuda getirmekle meşgul bulunan eski Edremit kaymakamı Hamdi Bey'i, ve arkadaşlarını öldürttü. Hamdi Bey Biga'ya teşkilat kurmak üzere gönderilmiş bulunuyordu. Kara Hasan adında birisi, etrafına topladığı bazı kimselerle bu muntıkaya hakim olmuştu. Hem milli kuvvetlere, hem de İstanbul Hükümeti'ne taraftar göründü. Mesleksiz bir insandı. Hamdi Bey ise, Ayvalık şehrini Yunanlılara karşı savunan kaymakamlardan bi-

riydi. Biga'ya gidince önce Kara Hasanı temizlemiş, şehri onun şerrinden kurtarmıştı. Bir ara bir miktar maiyetiyle Gelibolu'ya da geçerek Fransızların işgali altında bulunan Osmanlı askeri silah depolarını basmış, hayli silah ve cephaneyi Biga'ya geçirmeyi başarmıştı. Anzavur Biga'ya doğru yürürken bütün bu silah ve cephaneleri yaktırmış. Anzavur ile savaşında yenilip de esir düşünce öldürülmüştü.

Yine bu sıralarda İstanbul'da Süleyman Şefik Paşa'nın komutasında Halife ordusu *Kuva-yı İnzibatiye* teşkil olunarak İzmit'e gönderilmiş, asker ve sivil bir kısım insanlar, yine Ferit Paşa Hükmüeti tarafından Anadolu'ya teşkilat için yollanmıştı. Yabancıların bu teşkilatın vücuda getirilmesi için Bab-ı Ali emrine bir milyon verdikleri söyleniyordu.

Anadolu'ya dağıtılan teşkilatçı kişilerin yer yer isyanlar çıkartmayı başardıkları görüldü. Ve bu ayaklanmalar kısa zamanda büyümek ve yayılmak eğilimini gösterdi. Durum zorlaşıyordu. Ankara'da yeni toplanan Millet Meclisi, diğer taraftan cephelede Yunanlılara karşı döğüşen milli kuvvetler birbirlerine yardım etmek suretiyle isyanları bastırmak için ellerinden gelen bütün çabalara esirgemiyorlardı. Fakat bu isyanların söndürülmesi mümkün olmuyor, tersine Anadolu vatansever hareketini dehşete sahyordu. Her tarafta endişe ve telaş vardı. Benden yardım isteyen telgraflar karşısında işin dehşetini görüyordum ve moralim sarsılıyordu.

İsyanların en kuvvetlisi güney Marmara mıntıkasındaydı. Burada İstanbul'dan gönderilen teşkilatçı şahıslar rollerini iyi başarmışlardı. İzmit, Adapazarı, Gerece, Düzce, Mudurnu, Bolu isyan mıntikasında idi. İzmit'e gönderilen Kuva-yı İnzibatiye de buradaki isyanı takviye ediyordu. Diğer bazı yerlerde de isyan belirtileri vardı. Suriye sınırında aşiret reisi İbrahim Paşazadeler ayaklanmıştı. Fakat bu isyan Viranşehir kaymakamı Hüseyin Bey tarafından genişlemesine meydan verilmeden bastırıldı.

Biga'yı ve civarını ele geçirmiş bulunan Anzavur'un üzerine Balıkesir ve Bandırma'dan Yusuf İzzet Paşa kolordusundan yedi bin kişilik bir kuvvet gönderilmişse de, bu kuvvet yenilmiş, toplarım Anzavur'a bırakarak ricat etmiş, kuvvetin başında bulunan Kurmay binbaşı Derviş Bey ile süvari kaymakamı Süleyman Sami Bey, pek az bir maiyetleriyle Balıkesir'e dönmüşlerdi.

Bu başarı Anzavur'a büyük bir cesaret vermişti. Bu sırada ku-

zey cephesi komutanı albay Kazım Bey (General Kazım Özalp. *Ed.*)'in müracaatı üzerine kendisine imdat olarak Edip Bey'in (Sarı *Efe.Ed.*) komutasında dört yüz mevcutlu bir süvari müfrezesini Salihli'den Balıkesir'e yolladım. Benim cepheden ayrılıp Anzavur üzerine yürümem isteğini ise yerine getiremiyordum. Bunu geciktiren neden şuydu: Salihli cephesinin kuruluşundan beri fiilen dayanacak yerleri bulunan Uşak, Kula, Demirci, Borlu, Alaşehir vs. Müdafaa-i Milliye cemiyetleri benim cepheden ayrılmamamı istiyorlardı. Sekiz ay önce Anzavur'un birinci isyan hadisesi sırasında cepheden bir buçuk ay kadar ayrılışım üzerine, Yunanlılar Salihli cephesine mevzii bir taarruzda bulunmuşlar, hem cepheyi ve hem de gerisini tehdit etmişlerdi. Bu arada bir iki başarı da elde etmişlerdi.

Kuzey cephemiz ve 28. tümen komutam albay Kazım Bey'den acil ve şifreli bir telgraf aldım, şöyle diyordu:

Salihli Komutanı Ethem Beyefendiye

10 Mart 1920

Her tarafta, hattâ cephemize yakın ve geri muntikalarında vaziyet had ve vahim bir şekil almıştır. Biga civarında kuvvetlerimizi bozmayı başaran Anzavur melunu birkaç gün önce Gönen üzerine ilerleyerek kaymakam Rahmi Bey alayını yenmiş, alay komutanı Rahmi dahil olduğu halde bazı subayların şehit olması üzerine alay dağılmış, diğer asiler Gönen şehrine ve civarına hakim olmuşlardır. Anzavur, bu sefer ustaca ve kurnazca hareket ediyor. Esir etliği subayları ve askerleri halife adına yemin ettiriyor, sonra serbest bırakıyor. Böylelikle zihinlerini karıştırıyor ve Kuva-yı Milliye aleyhine tahrik ediyor. Durumu tehlikeli gören kolordu komutanımız Yusuf İzzet Paşa Bandırma'dan çekilmiş, Anzavur ise direnmesiz bulunduğu Bandırma'ya girmiştir. Hattâ Bandırma'da kalan bazı subaylar ve bir kısım halk tarafından Anzavur karşılanmıştır.

Anzavur kuvvetleri şimdi iki koldan Bandırma üzerine yönelmişlerdir. Bir kolu Balya istikametinde ilerlemektedir. Bu kuvvetler Gavur İmam'ın komutasındadır. Bunların karşısında Edip Bey, kuvvetlerinin maneviyatsızlığından sızlanmaktadır. Diğer koldan yani bizzat Anzavur'un emrinde bulunan asilerin bir müfrezesi dün Karacabey'i işgal etmiştir.

Yusuf İzzet Paşa ile çekilmeyen ve Bandırma'da kalan bazı su-

bayların tümenime katılmaları gerektiğini, aksi taktirde şiddetle cezalandırılacaklarını kendilerine bildirdim. Ben civardaki birlikleri Balıkesir'e toplamakla meşgulüm. Yusuf İzzet Paşa'nın Bursa'ya ani olarak çekilişi, tümenimizin durumunu tehlikeye düşürdüğü gibi bu, moral üzerinde de fena tesirler yaratmıştır. Bize, ne Bekir Sami Bey tümeninden, ne de bir başka taraftan yardım olanağı olmadığını biliniz.

Asilerin Balıkesir'i ellerine geçirmeleri, Yunanlılarla ilişki kurmalarına olanak sağlayacaktı ki, bunun ne kadar vahim bir sonuç doğuracağını tahmin edebilirsiniz. Gerçi ben son itaat eden nefesim kalıncaya kadar döğüşeceğim. Vaziyeti Balıkesir'de savunmaya ve öyle bir hale meydan vermemeye çalışacağım. Çünkü amaç kişisel şeref değil müşterek ve mukaddes bir davadır. Durum tehlikelidir. Bu yüzden bizzat ve herhalde کافی bir kuvvetle ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerinizin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Ve süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında kabul yanıtınızı bekliyorum.

Bu telgrafi aldıktan iki gün sonra karargahımla Salihli'den ayrıldım. Kuvvetlerimi trenle kısım kısım Balıkesir'e sevkttim. Kardeşim Tevfik Bey ile bazı subaylarım da kuvvetlerim arasındaydılar. Bir kısım kuvvetlerimi de alay komutanı Aşır Bey'in doğrudan komutasına bıraktım.

Balıkesir'e vardıktan sonra yayılmakta olan isyanlar hakkında aldığım resmi ve özel bilgilere göre, durum çok ağır, tehlike büyüktü. Bir an önce Anzavur kuvvetlerini yenip dağıtmakla, diğer mıntıkalardaki asilerin de maneviyatları kırılacaktı. Durum o kadar feciydi ki, Balıkesir'in içinde bile Anzavurun lehinde propagandalar yapılıyor, kamuoyu zehirleniyordu. Bu arada Anzavur'u karşılamak üzere gizli hazırlıklar da bulunuyordu. Bunlardan Anzavur haberdar edilmişti bile!

Balıkesir'de ancak iki gün kalabildim. Fazla zaman geçirmeye imkan yoktu. Albay Kazım Bey ile birlikte birliklerimizi teftiş ettikten sonra, Balıkesir'den Susurluk'a gitmek üzere ayrıldık. Bu sırada Anzavur, Karacabey'i işgalden sonra ilerleyerek Kirmastı kasabasını savunmaya memur ve 56. tümene mensup kaymakam Osman Bey'in alayı ile çarpışarak dağıtmış, Kirmastı'ya girmiş ve daha da ilerlemişti.

Albay Kazım Bey, Anzavur kuvvetleriyle savaşı doğrudan doğruya benim yönetmemi teklif etti, kabul ettim. Kendisi ufak bir müfrezeyle sol ve geri kanadımıza düşen Manyas isyan mıntıkasından gelmesi mümkün tehlikeye karşı örtme ve emniyet görevini yapmak üzere geride kaldı. Ömerköy istasyonu merkez olmak üzere gerekli yerleri tutacaktı. Albay Kazım Bey, tümenine mensup birliklerin çoğunu, Susurluk'a emrime göndermişti. Susurluk'a varışımızın ertesi sabahı, Anzavur kuvvetleriyle temasa gelmek ve savaşa tutuşmak için, Susurluk'un kuzeydoğusuna sevkettiğim ileri birliklerimizin sevk ve komutasını büyük kardeşim Tevfik Bey üzerine almıştı. Şehrin 4-5 kilometre kuzeydoğusunda Taşköprü hattında Anzavur kuvvetleriyle karşılaşıldı. Savaş, gün doğarken başlamıştı. Anzavur kuvvetlerinde mitralyöz ve top vardı. Kanlı mücadele gittikçe şiddetlendi. Aralıksız 9-10 saat sürdü. Şüphesiz iki taraf da top ve mitralyözlerini kullanıyor, bütün kuvvet ve varlığını sarfediyor, hasmım yenmek hususunda elinden gelen gayreti sarfediyordu.

Sonuçta Anzavur kuvvetleri fena halde bozuldu, dağıldı. Top ve mitralyözleri elimize geçti. Bu derece hezimetleri süvarilerimin arkadan yıldırım gibi üzerlerine saldırılarıyla gerçekleşti. Anzavur'un kuvvetlerinden bir kısmım esir etmiştik. Bir kısmı da sonradan pişman olarak bize katıldılar. Bu savaş sırasında paşalığa terfi ettiğini öğrendiğim Anzavur ise altı arkadaşıyla Bandırma'ya doğru kaçtı ve yakasını kurtarabildi.

Anzavur Paşa'nın bizim elimizden yakasını kurtarmasıyla tehlike bitmiş sayılmazdı. Zira, ellerine geçirdikleri mıntıka çok genişti. Çanakkale dahil -Bursa'nın içi hariç- bütün güney Marmara mıntıkası işgalleri altındaydı. Bandırma'da bulunan kolordunun mühimmat depolarını da almıştı. Bu itibarla kaçtığı yerlerde bu mühimmattan ve zehirlediği insanlardan faydalanır ve yine karşımıza çıkabilirdi. Buna meydan bırakmamak gerekirdi. Ceza birliklerimiz süratle takiplerine devam etmeliydi. Birliklerimiz bu önemli görevini yapmakta kusur etmedi. Ceza kuvvetleri Kirmastı ve Karacabey şehri ve yöresinin emniyet ve asayişini geriyeye bıraktığı ufak müfrezelerle iade ve temin ederken, büyük kuvvetler süratle Bandırma'ya girdiler. Sokak savaşlarıyla yeniden toplanmaya başlayan Anzavur kuvvetlerini dağıttılar, Bandırma'yı geri aldılar. Anzavur buradan da, on kişilik maiyetiyle atlı olarak Gönen ve Biga istikametine kaçı.

Kirmastı'da geçen garip bir olayı burada nakledeyim:

Anzavur, Taşköprü hezimetinden sonra, Kirmastı önünde ileri müfrezelerimize karşı direnirken, kardeşim bunları yenerek şehre girmiş, şehri ikiye ayıran köprü üzerinde kurulmuş üç sehpa görmüş.

Bunların altında da, Anzavur'un divan-ı harbi tarafından idama mahkum edilen üç kişi elleri kolları bağlı durmaktadır. Bunlardan biri kuvvetlerimizden olup Anzavur'a esir düşenlerdendir. Kardeşim Tevfik Bey, her üçünün de yarım saat önce idama mahkum edildiklerini, divan-ı harp heyetinin henüz şehirde bulunduğunu öğrenmiş, araştırma sonunda da divan-ı harp heyeti ele geçirilmiştir. Bu heyetin reisi askeri kaymakamlardan Tatar Hasan Bey'dir. Genel Savaş sırasında Bandırma'da rüşvet suçundan dolayı askerlik mesleğinden uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırma kararını veren de ağabeyim Tevfik Bey'dir. Kendisini görünce, artık uzun uzadıya inceleme gereği duymadan, aynı sehpa idam ettirmiştir. Tatar Hasan'ın ipini, yarım saat önce idama mahkum ettiği üç kişiden biri çekmiştir.

Susurluk başarısından sonra albay Kazım Bey memnun olarak Balıkesir'e dönmüştü. Tümenine mensup emrime vermiş olduğu taburları da kendisine yolladım. Zaten bu taburları savaşa sokmamıştım.

Bandırma'yı da almak bizim için pek zor olmadı. Ancak burada karşımıza başka çapraşık bir sorun çıkmıştı.

Anzavurcuların bir kısmı Bandırma hezimetini üzerine, limanda demirli bulunan galip devletlere ait bir savaş gemisine sığınmışlardı. Kaçarlarken bindikleri sandallardan sahildeki takipçilerimize karşı ateş açınca, bizimkiler de karşılık vermişlerdi. Müfrezemizin hedefini şaşırان bazı mermileri kısmen bazı gemilere ve gemilerin güvertelerinde bulunan mürettebatına isabet etmişti.

Filo komutanı bunu tarafımızdan bilerek yapılmış bir hareket kabul edip filosuna emir vermiş, şehre ve bize karşı tehdit edici vaziyet aldirmişti. Aynı zamanda tercümanını bana göndererek kendi gemilerine silah atışımızın nedenini öğrenmek istemişti. Amiralin bizim işlerimize karışmasını gerektiren bir başka neden daha görölüyordu. O da şuydu:

Anzavur'un milli kuvvetlere karşı başarılarına ödül olmak üzere pašalığım bildirmek amacıyla İstanbul'dan gelen dört su-

baylık özel bir heyet, Anzavur'un Susurluk yenilgisi üzerine Bandırma'ya dönmüş, burada da arkadan yetişen takip müfrezelerimiz tarafından üçü yakalanarak aynı gün seyyar divan-ı harbimiz tarafından verilen karar üzerine Bandırma Belediye Meydanı'nda idam edilmişlerdir. İngiliz amirali, bu idamlara engel olmak üzere çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da, bu müdahalesi dikkate alınmayarak, idam hükümleri infaz olunmuştur.

Tercüman, amiralin benimle konuşmak istediğini bildirdi. Gemide bir çay ziyafetine davet ediliyordum. Buna karşı, denizden çok korktuğumu, kendisi ile sahildeki hükümet konağında konuşacağımı, tenezzül ederse teşrif etmesini rica ettim. Amiral bunu kabul edip sahile çıktı ve konaktaki buluşmamızda aramızda şu konuşma geçti:

***Amiral:** Sahillerinizdeki görevimiz, antlaşma hükümleri gereğince teftiş ve Hristiyan ahalinin can ve mallarına bir tecavüz vuku bulup bulmadığını anlamak, üst makamlarımıza bilgi vermekle beraber, bu tecavüze engel de olmaktadır. Komutanızdaki birliklerin Bandırmayı işgali çarpışma ile olmasına rağmen, askerlerinizin silahlı karşıtlarınızdan başkasına tecavüz etmemesi, heyecanı yatıştırmıştır. Asayişe önem vermeleri ise takdire şayan görülmüştür. Çatışma sırasında denizcilerimize isabet eden mermilerin kasıtlı atılmadığına dair özür dilemenizi de kabul ediyorum. Şunu da bildirmek isterim ki, savaş gemilerimize sığınan hasımlarınızı kabul ve himaye etmek medeni görevimizdir. Onların yerinde sizler olsaydınız aynı muameleyi görecektiniz.*

***Ben:** Takdirinize teşekkür ederim ve az hata etmekle iftihar ederim. Milli gururumuzu çiğnemek isteyen istila ordularına karşı milli varlığını ve bağımsızlığını korumaya azimli bulunan bu millet pek haklı olarak galeyandadır. Millet in bu meşru savunmasını ihlal için hakimiyeti İstanbul'la sınırlı, daha doğrusu esareti kabul etmiş Bab-ı Ali hükümetinin bize saldırtığı gayesizler, hiçbir zaman milleti azminden çeviremeyecektir. Genel Savaş'ın acı sonucu olarak elimizde kalan topraklarda anarşi yaratmaya gayret eden bir fesat zümresini siyasi mülteci olarak himaye etmeniz doğru olmasa gerek. Amiral cenapları bizim onlardan korkumuz yoktur.*

Bundan sonra amiralle el sıkışarak ayrıldık. Ve ertesi gün Bandırma'dan birliklerimle ayrıldım. Edincik ve Gönen'e direniş görmeden girdim ve geçtim. Çünkü Anzavur'un izini bulmuş ve takibine koyulmuştum. Üçüncü gün Anzavur'un Biga civarında kurduğu savunma hattında tekrar savaşa tutuştuk. Anzavur burada üç saattan fazla dayanamadı. Hile ve çevirme hareketlarımız karşısında yine hezimet başgösterdi. Kuvvetinin bir kısmını esir aldık. Geri kalanı perişan bir halde dağıldı, yeni toplar ele geçirdik. Anzavur yine yakasını kurtarmıştı. Karabiga limanında demirli bulunan yabancı filosu arasındaki bir İstanbul vapuruna binerek İstanbul'a kaçmıştı.

Cezalandırma kuvvetlerimiz bu direnişi de dağıttıktan sonra, o bölgede adli icraatı yaparken, diğer taraftan da Gavur İmam'ı takibe koyulmuş, Ezine taraflarında yakalayarak hepsini tepelemiş, son bir sahra topunu da almıştık. Anzavur'dan aldığımız silah ve mühimmatın miktarı bir kolorduyu silahlandırabilecek miktardaydı. Bunların çoğunu arabalarla Biga'dan Balıkesir'e ve diğer gereken mıntıka komutanlarına gönderdim. Bir kısmıyla da birliklerimize yeni müfrezeler ilave ederek onları silahlandırdım. Adil ve müsamahasız olan icraatımız sonucu geçici olarak karargah kurduğum Biga şehrine de kapsamlı bir af ilan ettirdim.

Artık herkes işine gücüne dönmüştü. Bir taraftan da Ankara'ya gönderilmek üzere milletvekili seçimlerine girilmişti. Tam bu sırada Genelkurmay Başkam Albay İsmet Bey'in (İsmet İnönü.Ed.) beni telgraf başına çağırttığı haberi geldi. Bunun üzerine Biga telgrafhanesine gittim. Aramızda şöyle bir görüşme geçti:

İsmet Bey: *Merhaba Ethem Bey, nasılsınız, iyisiniz inşallah. Gazanız mübarek olsun.*

Ben: *Merhaba efendim. Teşekkür ederim. Ben iyiyim, siz nasılsınız?*

İsmet Bey: *Genel durumumuz iyi değil. Mustafa Kemal Paşa ve Reşit Bey yanındalar. Makine başındayız. Size genel durumu izah ederken bazı acı haberler de vereceğim.*

Ben: *Söyleyiniz efendim. Acı da olsa gerçeği bilmek daha iyidir.*

İsmet Bey: *Sizinle şu görüşmeyi temin edebilmek için çok zorluğa uğradık. Bazı yerlerde şimendifer tellerinden yararlandık.*

Birçok yerlerle irtibatımız hemen hemen yoktur. Merkezde ise kuvvetimiz kalmadı. Albay Mahmut Bey tümeni Hendek Boğazı'ndan Düzce'ye geçerken, asilerin hücumuna uğradı.

Mahmut Bey ve bazı subayları şehit ve bir kısmı da esir düştü. Tümenin silahları, mühimmatı ve hayvanları asilere geçti.

Ankara'nın kuzeybatı cihetindeki diğer isyan sahasına gönderdiğimiz kaymakam Arif Bey'in komutasındaki bir müfrezemize ait felaket haberi de geldi: Arif Bey önce asilere karşı Gerede'de bir iki mevzi başarı elde etmişti. Fakat sonraki yenilgi üzerine Ankara'ya doğru çekilirken, bir suikasta kurban gitti. Müfrezesinden bir kısmı isyancılara katıldı, bir kısmı da dağıldı. Geyve Boğazı'nı asilere karşı savunan 22. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın da durumu tehlike göstermekte ve gündün güne sıkıştırılmaktadır.

Böyle bir sırada başarınız büyük bir güzel tesadüftür. Sizi tebrik ederiz. Bulduğunuz yerde ikinci derecedeki işleri tümen komutanı Kazım Bey'e bırakarak en kestirme yolla ve süvari birliklerinizle birlikte Geyve Boğazı'nda Ali Fuat Paşa'nın yardımına koşmanızı rica ederiz. Durumu Ali Fuat Paşaya bildirmek için sizin onayınızı bekliyoruz.

19 Nisan 1920 tarihindeki bu görüşmeye karşı karar ve yanıtım şu oldu:

"Yarın Geyve'ye hareket edeceğim."

Nitekim öyle de yaptım. Öte yandan albay Kazım Bey'e de mesleği telgrafla bildirdim. Biga mutasarrıflığına(Tanzimattan sonra yönetim bölümlerinde ilçeye il arasındaki idare birimi. Ed.) da Balıkesir'de bulunan jandarma albaylarından Avni Bey'in gönderilmesini istedim, ki Gönen'de kendisiyle karşılaştım.

Gönen'den geçtikten sonra yolumuza sapa düşmesine rağmen, Manyas mıntıkasına uğramak ve orada nezaretim altında icraatta bulunmak zorunluuydu. Çünkü bu havaliye Susurluk savaşından kaçan ve Anzavur'dan ayrı düşen kimseler sığınmışlardı. Bu Anzavur döküntüleri, benim Anzavur'dan korkarak Manyas'a girmedigimi yayarak halkı tehdit ve teşciyle ayaklanma hazırlığına girişmişlerdi. Bunlara hadlerini bildirmek istiyordum. Kendilerini merhametsizce cezalandırmak kararlılığında idaydım. İşte bu amaç ve mecburiyetle Biga'dan Gönen'e vardığım zaman albay Kazım Bey'e şu telgrafi çektim:

"Ufak iken büyük olmak ihtimalini taşıyan Manyas muhitini cezalandırmak için Gönen'den oraya hareket ettim. Buranın kuzey ve doğu cihetlerini sıkı kordon altına aldırınız."

Albay Kazım Bey gerekli noktalara müfrezeler gönderirken, biz de kuvvetlerimizle ve bir gece yürüyüşüyle batı yönünden Manyas'a girdik. Hemen icraata başladık. İki gün süren tazyikimiz sonucunda at ve silahlarıyla 600 kişi bize sığındı ve katıldı. Ben asıl reislerini arıyordum. Bunlardan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da kaçmayı başarmıştı. Sayılan 40-50 olan bu kaçaklar Karacabey'e bağlı Emreler köyünde babamın evini, diğer emlakini ve değirmenlerini yaktılar, çiftlikte buldukları 3-4 adamımızı öldürdüler ve İstanbul'a firar ettiler.

Manyas'da bize teslim olanlardan kurduğum süvari müfrezesiy-le toplam kuvvetim 5000 kişiyi geçiyordu. Yeni süvari müfrezesi-nin başına arkadaşlarımdan Şevket Bey'i komutan tayin ettim. 500 mevcutlu piyade taburundan başka, diğer kuvvetlerimin hepsi atlı idiler, teçhizatları mükemmeldi. Edip Bey müfrezesini Biga ci-vannda bırakmıştım.

Manyas'a varışımızın üçüncü günü sabahleyin erkenden Bur-sa'ya doğru yola çıktık. Karacabey kazası merkezinde geceledik. Burada Balıkesir heyet-i merkeziye üyelerinden Vehbi Bey ile Ka-racabey eşrafından bazı kimseleri bir arada buldum. Vehbi Bey, Karacabey'de yardım toplamaya gelmişti. Kendisine Karacabeyli zenginlerin nasıl davrandıklarını sordum. Elindeki bir listeyi bana uzattı. Bazılarını şahsen tanıdığım kimselerin isimlerini dikkat-lice gözden geçirince gördüm ki, buranın en zengin adamlarından biri olan Arnavut Galip Paşa'nın ismi hizasında 150 rakamı yazı-lıydı. Bu paranın altın mı, yoksa kağıt mı olduğunu sordum. Veh-bi Bey:

"Nerede altın verecek hamiyetli zengin" diye hayıflandı. Para-nın hepsi kağıttı. Vehbi Bey bunları toplarken bile itirazlarla kar-şılaştığını, bin minnetle bu rakamları kabul ettirebildiğini bana gizlice söyledi. Halbuki milli kuvvetler adına böyle bir yardım teklifiyle Karacabeyliler ilk kez karşılaşıyorlardı.

Galip Paşa toplulukta hazır bulunuyordu. Kendisine dedim ki:

"Paşa, bu her zamandan çok himmet, hamiyet ve gayret za-manıdır. Millet yaşamak ve bağımsızlığını korumak uğruna kan

ve ateş içinde çırpınıyor. Böyle bir zamanda herkes, vatanın selameti ve kurtuluşu için varlığını feda etmelidir. Sen ise, teessüfle görüyorum ki, servetçe senden çok aşağı durumda olanlara fena bir örnek olmakta devam ve ısrar ediyorsun. Kaldı ki ben senin geçmişini de ve seni de pek iyi biliyorum. Haksız bir davayı kazanmak için onbinlerce lira rüşvet veren bir adamsın. 50 lira gibi az bir parayı İstanbul birahanelerinde, Bursa'da bir gecede harcayan hovarda bir insansın. Vatan uğrunda bu cimriliğin hayret ve nefrete şayan değil midir?"

Galip Paşa bu sözlerime çok sinirlendi. Fakat bunu belli etmemeye çalışarak şu yanıtı verdi:

"Beyim bu bir yardımdır. Ve yardım da arzuya ve isteğe bağlıdır. Ve ben defazlasını veremem."

Galip Paşa'nın bu sözüne fena halde kızdım ve hemen yanımda duran adamlarıma kendisini tevkif edip götürmelerini emrettim. Paşa telaş ve korku içinde dışarı çıkarıldı. Bir gece hapiste kaldı. Ertesi sabah erkenden kendisinin işlerine bakan bir adam beni gelip gördü ve Paşanın namına 5 bin lirayı teslim etti. Bu parayı aldım. Adamına bir makbuz verdim. Bunun üzerine Paşanın da serbest bırakılmasını bildirdim.

Karacabey'deki dinlenmeden soma cebri yürüyüşe geçip akşam üzeri Bursa'ya vardık. Piyade hücum taburumuz Karacabey'den itibaren beygir arabalarıyla bize yetişebiliyorlardı. Arzum, birliklerime Bursa'da iki gün olsun istirahat vermektir. Ben, bu düşüncedeyken, Ali Fuat Paşa'dan aldığım bir telgraf bütün düşünce ve planlarımı alt üst etti. Paşa müfrezelerin dinlenme ihtiyacını kabul etmekle beraber, durumun vehameti dolayısıyla durmaksızın Geyve'ye ulaşmamızı istiyordu.

Bu mühim şifrenin tarihi 27 Nisan 1920'ydi. 27-28 Nisan gecesi Ali Fuat Paşa'ya şu telgrafla yanıt verdim:

Yarın Bursa'da bize katılmasını beklediğim bir müfrezinin gelişini müteakip Bursa'dan Geyve'ye hemen hareket edeceğim.

***Salihli Cephesi ve Kuva-yı Tedbiye Komutanı
Ethem.***

Ertesi gün Bursa'dan ayrılarak Geyve'ye vardık. Aym gece Ali

Fuat Paşa ile görüştüm. Kendisinden aldığım bilgi üzerine arkadaşlarımla da müzakerede bulundum. Karşı taraftaki Halife ordusu Geyve Boğazı'na hakim bir durum almak üzereydi. Arkadaşlarımızla vardığımız sonuç, bunlara karşı hemen ertesi sabah taarruza geçmekti. Bunu Ali Fuat Paşa'ya da söyledim. Paşa ise, böyle acele bir taarruzun, başarısından tamamıyla şüphe ediyordu. Ankara'da Genelkurmayın başka bir plan ve kararından bahsediyordu. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı İsmet ve Mustafa Kemal Paşa ile geceleyin telgraf başında görüştük. Onların plan ve kararları şöyleydi:

Onlar Boğaz'dan doğrudan doğruya saldırıya geçmemize taraf tar değildiler. Yön değiştirmemiz ve 3 günlük bir yürüyüşten sonra isyan bölgesinin kuzeydoğu tarafından ve Ankara yönünden hücum etmemiz daha doğru olacaktı. Bu plan bizim için de nispeten daha tehlikesizdi. Fakat kuvvetlerimiz iki gün cebri yürüyüşte bulunurken karşıımızdaki hasımlarımız Geyve Boğazı'nı tamamen ele geçirebilirlerdi ve biz onlara bu yürüyüşümüz müddetince fırsat vermiş olurduk. Taarruz bizim için ağır kayıplara neden olsa da süratli ve kati teşebbüse ve cürete mutlak ihtiyaç vardı. Bundan başka her fırsattan yararlanmaya hazır olan Yunan işgal ordusu nu ve onun karşısında bıraktığımız boşluğu da hesaba katmak günün zaruret ve gereklerindendi. Ben bu düşüncelerime dayanarak taarruzda ısrar ettim.

Sonuçta bunu onlara da kabul ettirdim ve ertesi sabah erkenden Geyve Boğazı'nın bulunduğumuz güney giriş noktasından itibaren gerekli emniyet tertibatı ile kuvvetlerimi, Kuva-yı İnzibatiye, yani Halife birlikleriyle yardımcıısı olan başıbozuklar üzerine taarruza geçirdim. Boğazın batı çıkış noktasında şiddetli bir karşı koymaya rağmen kuvvetlerim hasımlarını bozguna uğrattılar ve bu ilk başarı sırasında bize karşı kullanılan iki dağ topuyla çeşitli maki neli tüfekler, bir bölük sayısında esirle birlikte elimize geçti. Birliklerimiz takiplerine ufak tefek karşı koymaları kırarak durmaksızın devam etti. Düşman tam bozguna uğramıştı. Elimize yeniden bol miktarda mühimmat ve silah geçmiş bulunuyordu. Akşam üzeri Adapazarı ile Sapanca ve civarları da temizlenmişti.

Çarpışmada Kuva-yı İnzibatiye'ye mensup bir kısım subaylar la asi reisleri yakalanıp, Adapazarı'nda kurulan seyyar harp divanına verilmiş ve yargılanmalarına başlanmıştı. Geyve Boğazı savaşı ile Marmara'nın kuzey mıntıkası Ankara'nın batı ve kuzey-

batisındaki isyan galesi esas itibariyle söndürülmüş sayılabilirdi. Geniş bir mıntıkanın elimize geçmesi sonunda birbirlerinden ayrılan ve dolayısıyla manevi kuvvetleri kırılmış bulunan Süleyman Şefik Paşa komutasındaki sınırlı kuvvet İzmit limanındaki yabancı savaş gemilerine sığınmaya mecbur ve daha önceki fırsatlar üzerine Gerede ve Mudurnu yönünden Ankara civarlarına kadar ilerlemiş bulunan asi kollan başsız ve dayanıksız kaldıklarından kendi kendilerine dağılmışlardı. Bu ileri karakolları idare eden İstanbul'dan gönderilmiş teşvikçi subayların hepsi de sonradan yakayı ele vermiş maiyetlerindeki yüzlerce asi bize katılmıştı.

Adapazan'nda bize esir düşen bazı subayları ben o sıralarda divan-ı harbe vermeyerek affa şayan olduklarına dair ellerine belgeler vermiş Ankara'ya göndermiştim. Bu genç subayların orduya faydalı olacaklarına kanaat getirmiştim. Adapazan askerlik şubesi başkanı ile bir piyade binbaşısı Adapazarı'nda jandarma bölük komutanı yüzbaşı Mustafa Efendi, halkı camilerdeki vaizleriyle Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtan bir hoca ve diğer muhalefet şefleri divan-ı harp kararı ile asıldılar. Bunların sayılan on ikiyi buluyordu.

Adapazan'ını ilk işgal ettiğimiz sırada sivil bir İngiliz, karısıyla birlikte savuşurken yakalanıp karargahıma getirilmişti. Kadın büyük bir korku içinde titriyordu. Bu İngiliz kadının haline çok acıdım. Kocasını yanından ayırmayarak bir beygir arabasına bindirdim. İkisini de İzmit'e gönderdim. Oraya salimen vardıkları haberini adamlarım bir gün sonra getirdiler. Bu İngilizleri serbest bırakırken tercümanım aracılığıyla kendilerine şöyle demiştim:

"Gördüklerinizi arkadaşlarınıza ve büyüklerinize söyleyiniz. Bir daha da bizim iç işlerimize karışmayınız."

Kuvvetlerimin büyük bir kısmıyla Adapazarı'nda kaldığımın ikinci günü gecesi Düzce telgrafhanesinden acele olarak makine başına çağırıldım. Bana bu haberi getiren bir telgraf memuruydu.

"Beni kimler çağırıyor?" diye sordum.

"Bilmiyorum" dedi.

Merakla kalkıp gittim.

Benimle konuşmak isteyenlerin kimler olduğunu sordum. Bunlar Düzce ihtilal merkez heyeti başkanı Safer Bey'le dava vekili Abdülvehap Bey'miş. Konuşmalarının özeti şuydu:

"Biz Ankara ile ilişki kurduk, anlaşmak üzereyiz. Bakın biz size

haber vermeden daha ileriye doğru kuvvet göndermeyiniz. Zira kuvvetlerinizin büyük tehlikeye girmesine neden olursunuz. Bu teklifimizin dışında bir yol tutmayacağınıza dair kesin cevap ve teminatınızı makine başında bekliyoruz."

Ben bu sözlerin iyi niyet ve samimiyetine inanmadım. Fakat onları da kuşkulandırmamak için, çok tereddüt etmeden şöyle bir yanıt verdim:

"Gösterdiğiniz böyle makul bir talep karşısında vatandaş kanı dökmeyeceğime emin olabilirsiniz. Şu kadar ki olumlu veya olumsuz kararınızı vakit geçirmeden iki gün içinde mutlaka bildirmelisiniz."

Adada kaldığım bu günler zarfında daha ileriye doğru açık ve gizli keşiflerde bulunmuş, birliklerimin sevkini ihmal etmemiştim. İhtilal hareketini idare eden reislerle subayların İstanbul'a kaçışlarına engel olmak amacıyla Karadeniz sahilinde ve boğazın Anadolu sahillerindeki Akçaşehir ve sair iskele geçit noktalarına müfrezeler sevketmiş, gözetleme ve haber alma ekiplerini görevlendirmiştim. Bunlardan her gün bana ayrıntılı raporlar geliyordu.

Telgrafhanede Düzce ile konuşmam bittikten sonra binadan çıkmak üzereydim ki, konuşmamıza tanık olan telgraf memuru merdivenlerden inip arkamdan yetişti ve şu cümleyi taşıyan bir kağıdı elime tutuşturdu:

"Sakin bunların sözlerine inanmayın. Bunlar diğer taraftan Hendek Boğazı'na kuvvet göndermeye çalışıyorlarmış".

Memur sonra kulağıma eğilerek şunları fısıldadı:

"Okuduğun şu ifade Düzce telgraf muhabere memurunun bana makine ile yazdırdığı kelimelerdir. Haberin olsun!"

Ben bu telgrafçıya teşekkür ederken, ötekine de aynı teşekkürü iletmesini rica ederek karargahıma geldim. Albay Mahmut Bey'le arkadaşlarının daha birkaç gün evvel aynı ihtilalcilerin oyunlarına nasıl kurban gittiklerini pek iyi biliyordum. Aynı gecenin yarısından sonra kuvvetlerimle Hendek yönünde harekete geçmeye karar verdim ve bu kararımı da uyguladım. Cezalandırma kuvvetlerimizin bundan sonraki faaliyet hedefi Hendek nahiyesini ele geçirmek, boğazdan geçip Düzce ve Bolu taraflarını tetkik etmek olacaktı. Sabaha karşı nahije merkezini hiçbir direniş görmeksizin ele geçirdik. Boğazın güneyden giriş noktalarına da müfrezeler yerleştirdik. Nahije müdürü ile maiyeti memurları ka-

çamamışlardı. Yakalandılar.

Albay Mahmut Bey tümenine ait birkaç makineli tüfek ile mühimmatı da hükümet konağının alt katında depo edilmiş olarak bulduk. Tümenin diğer eşyaları ile hayvanlarını civar köylerden toplattık. Birkaç saatlik duraklamadan sonra, Mahmut Bey tümenini yiyen boğazı, iki taraflı hakim noktalarını tarayarak geçtik ve ertesi sabah yine çatışmasız Düzce'ye girdik. Buraya vardktan soma öğrendik ki, asilerin amacı Mahmut Bey tümenine yaptıkları gibi bize de ihanette bulunmaktı. Gerçi bu suikast üzerinde Düzce merkez heyeti üyeleri henüz tamamiyle anlayamamış bulunuyorlardı. Bununla beraber böyle bir suikaste kurban gitmemiz kuvvetle muhtemeldi.

Düzce'ye girdiğimiz günden itibaren bize katılmak arzusunu gösteren, heberler yollayan silahlı asi kabileleri çoğalmıştı. Bunlar ya teker teker veya guruplar halinde geliyorlardı. Bunlardan kuvvetlerimiz arasına katılmasında fayda gördüklerimizi silahlarıyla birlikte kuvvetlerimiz arasına sokuyor, kimisini de silahlarını ellerinden aldıktan soma serbest bırakıyorduk.

Bu müfrezelerden biri Rıfat Bey adında birisinin komutasındaydı. Süvari olan bu müfrezenin mevcudu iki yüz kişiyi aşıyordu. Diğer bir müfreme ise Mehmet Bey isminde birinin komutasındaydı. Bunun mevcudu da üç yüz kişilikti. Bu yüzbaşı Mehmet Bey sonraları Yozgat isyanını bastırmakta ve daha sonra da Yunanlılar karşısında değerli hizmetlerde bulunmakla kendini gösterdi. Kendisi Genel Savaş sırasında Irak'ta bulunan orduda görevliydi. Ordu Bağdat'ın kuzeyine çekilirken kendisi bir noktanın savunmasında bulunuyordu. Az bir kuvvetle bu noktayı savunmaya teşebbüs etmiş, fakat binbaşısı bu savunmanın aleyhinde bulununca, onu asarak mevkiini üç ay tutmuştu. Düşman bu direniş karşısında kendisine bir İslam heyeti göndermiş, ordusuna katılması hususunda vaatte bulunmuş, böylelikle direnişi önlenmiştir.

Bağdat'a getirilen yüzbaşı, işgal komutanı tarafından takdir edilmiş olmasına rağmen, Hindistan'da bir esir kampına sevk edilmiştir. İşte bu yüzbaşıyı müfrezesiyle birlikte aramıza aldım.

Ansızın Hendek Boğazı'ndan Düzce ovasına indiğimizi gören ihtilal reislerinden bir kısmı kaçabilmiş olmalarına rağmen bir kısmı da şaşırıp kalmışlar ve elimize düşmüşlerdi. Bunların arasında Safer ve Abdülvehap da vardı. Adapazarı'ndan

başlayarak aldığımız tertipler karşısında geri çekilme hatlarının kesildiğini anlayan Gerede ve Bolu cihetlerinden İstanbul'a firara teşebbüs eden bazı ihtilal reisleri birkaç subay, sahili kordon altına alan müfrezelerimizin kucağına düşmüşler, Düzce'ye gönderilmişlerdi. Hayri Bey adında bir kurmay kaymakam, bir binbaşı, dört subay, Düzceli Abdülvehap ve Safer, Bolu milletvekili Vehap yargılanarak idam olundular. Yakalananlardan beraat edenler de vardı.

Biz Düzce'ye girmeden önce, asilerin eline geçmiş bulunan kurmay kaymakamlarından ve Ankara Büyük Millet Meclisi üyesi Hüsrev Bey, süvari yüzbaşı Avni Bey, Lazistan milletvekili Genç Osman ve daha bazı Kuva-yı Milliye taraftan kimseleri esaretten ve hakarettten kurtardık. Hüsrev Bey ve arkadaşları *nasihat heyeti* adı altında isyancıları tuttukları yoldan vazgeçirmek amacıyla gönderilmişlerdi ve kendileri sonra taş yağmuruna tutulduktan sonra yakalanıp hapse atılmışlardı. Bu arada Hendek Boğazında şehit düşen albay Mahmut Bey tümeni subaylarından bir kısmının hakaret ve işkence içinde öldürüldüklerini de öğrendik. Asiler, Mahmut Bey'in cesedini gömmemişler ve bir dereye atmışlardı. Vahşi hayvanlar cesedi parçalamışlardı.

İdam hükmü benim yaşadığım zamanların zorunlu önlemlerindendi. Bununla beraber ben ikinci, üçüncü derecedeki suçluların idam edilmelerine asla taraftar olmazdım. Daha çok ıslah edilmeleri gereğine önem verirdim. Düzce ihtilal heyeti üyelerinden Safer Bey için bazı şefaatçılar bana gelmişlerdi. Kendilerine yanıtım; *"Hüküm ve af keyfiyeti, vicdanından başka bir şey tanımayan divan-ı harbe aittir"* olmuş ve divan-ı harbin adli olan idam hükmünü imzalamıştım.

Halide Hanımefendi ile hemfikir olarak, Safer Bey'in idamı sorunu dolayısıyla beni aşırı bulanlara ve hemcins katili diyen hemşerilere, Kafkaslıların daima iftihar ettikleri Şeyh Şamil merhumun cihad-ı vataniyesine dair hayat tarihini okumalarını tavsiye ederim. Ve sonra ben sırf fikri muhalefetinden dolayı o olağanüstü hal zamanlarında bile hiçbir vatandaşı kahren ve cebren kendi fikrime teslim olmaya çalışmış değilim. Daima vatandaşlarıma o zamanki İstanbul hükümetinin aldığı olumsuz politikaya aldanmamalarını bilvasıta veya doğrudan doğruya rica ederdim. Saiderun bazı Çerkeslerin merkez-i hilafet olmak

itibarıyla, İstanbul'a yönelik eğilimlerine ve samimi bağlılıklarına Çerkes olmam nedeniyle vakıf bulunuyordum. Halbuki vatanın ve heyet-i içtimaiyenin bağımsızlığını kaybetmek üzere bulunduğu bir memlekette, tercihan yüce hilafet makamının arkasında koşmanın manası kalır mıydı? Bu garip eğilim ve anlayış o zamanlar yalnız Çerkeslerle sınırlı değil, geneldi. Ve daima padişahın etrafında toplanmayı tavsiye eden yayınların adedi pek çoktu. Ve ayrıca muhalefetin başında yer alan hükümet dahi, millet huzurunda eski bir geleneğe dayanarak meşruiyet arz ediyor, yahut da halk öyle kabul ediyordu.

İşte bu nedenle de vatanın varlığı aleyhinde bir durum ihdas eden şu efkara ben sadece kılıçla değil, halkı uyurma ve aydınlatma cihetlerine de pek çok önem verirdim.

İşte bu fikir ve mülahazaya binaen idi ki, ezcümle İzmit, Adapazarı, Düzce muhitlerinde sakin Müslümanlar arasında icap eden zevatı uyarı amacıyla Yunan istila ordusu karşısında ilk milli cepheleri teşkil ve tesise çalışırken, mesai arkadaşlarımdan Yusuf Bey'i Salihli'den özel bir görevle söz konusu havalide göndermiştim. Oralarda temas edebildiği kimselere vatanın savunmasına ve milli cephelere koşmaları gereğini, bu da olmazsa hiç olmazsa tarafsız kalmaları, silahlı olarak muzır bir duruma geçmemeleri yolunda önerilerde bulunmuşum.

Gerçi Anzavur Ahmet Bey, İzmit mutasarrıfı bulunduğu cihetle Yusuf Bey o havalide bu aydınlatma ve bildiri köy köy dolaşarak uygulamayı başaramamışsa da yine de memleket görevini yapabilmıştır.

Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin kayıtsız ve şartsız mutasarrıfı bulunan Anzavur, Yusuf Bey'i takibe koyulmuştu. Bu Yusuf Bey ki, bu gezisinden üç sene sonra Ankara'dan İstanbul'a geçtiği günler boyunca, yakın arkadaşı Bigalı İsmail Bey'le beraber otelde Şah İsmail adında «serseri bir Çerkes tarafından öldürülmüştü. Suçu ise, vatanın savunmasız kaldığı zamanlardan beri çoğunlukla aydın Çerkesler arasında ve milli mücadele saflarında fikren ve fiilen hizmetinin geçmesiydi.

Siyasetinde iflas etmiş olan İstanbul Hükümeti ve muhalefeti, Şah İsmail'e o sırada icra ettirdikleri bu cinayetle sanki bu zavallı hamiyetli Çerkeslerden intikam almıştılar. Gerçi Şah İsmail, şu suretle cezasız bırakılmamıştı: Adliye nezaretinde yargılanırken diğer taraf Çerkesler, yani akrabaları tarafından hakim huzurunda

öldürülmüştü. Çünkü o zaman İstanbul'u işgalleri altında bulunduran yabancıların tesiri ve nüfuzuyla, İstanbul Hükümeti ve muhalefetin yoldan çıkışı ve yol göstermesiyle hakimler heyeti Şah İsmail'in beraatine karar vermişti.

Bu münasebetle şu hususu da burada kısaca açıklamayı bir gerçekseverin görevi bilirim.

Ben Kuva-yı Milliye'den ayrıldıktan sonra, Şah İsmail örneği az da olsa bazı mesleksiz hemşerilerin dahilinde ve hariçte yaptıkları gibi, ihtilal zamanlarında Türkiye'de sakin Çerkesler çoğunlukla hiçbir zaman Kuva-yı Milliye'miz aleyhinde bulunmamışlardır. Kısmen tarafsız ve çoğunlukla milli harekete hadim ve taraftardılar ki, ben bu ciheti en zor zamanlarda ve Anadolu'da cezalandırma kuvvetleri genel komutanlığı görevini başarıyla yerine getiren bir şahıs sıfatıyla kanıtlayabilirim. Aksini iddia edenler ise, o vatanda sakin kardeş unsurlar hesabına tarihsel kurtuluş ve bağımsızlığın insafı adaletine tecavüz etmiş olurlar.

Asılan Safer Bey, çevresindeki kişisel nüfuzunu İstanbul Hükümetinden aldığı telkinlere kayıtsız şartsız bağlanmak suretiyle o kadar gayretkeşlik etmiştir. Ve daha da devam etmek eğilimini korumakta olduğu görülmüştü. Billhassa bu husus affa şayan ve hoş görülemediği, bu zavallı cahil hemşeri sadece İstanbul'un olumsuz siyasetine kötü bir alet olmakla da kalmamış, albay Mahmut Bey ve Ferzek Sait Bey ve arkadaşları gibi samimi Çerkeslik ruhuyla donanmış hemşerilerine karşı, ılımlı görünerek, onları kalleşçe öldüren bir grubun çatışmalarında birinci dereceden ilgili bulunmuştur. İşte bu affa layık olmadığını, kendisinin asla hoşgörülemez derecede zararlı bir insan olduğunu ortaya koymuştur. Ben ise öyle makul olmayan hoşgörülere zaten daha önceki acı tecrübeler sonucu veda etmiştim. Zira bu gibi hoşgörü sonucu iflas eden, başarılı olamayan dava arkadaşlarımdan bazı komutanların acı son ve yenilgisi gözümün önündeydi.

Gerçi ben o adil icraatımla hem vatanıma ve hem de yalnız Türk unsuruna değil, Çerkes vatandaşlarıma da hizmet ettiğime eminim. Ve bu vatan görevini yerine getirirken, Çerkes olsun veya olmasın, taraftar veya aleyhtar iki taraftan hayatını feda edenlerle, iki tarafın birer suretle imha ettikleri, mukayese ve mukabele edilecek olursa, herhalde benim nisbeten çok insafı ve ılımlı

olduğum açığa çıkar. Her neyse olaylara geçelim:

Yozgat'ta Çapanoğulları İsyanı:

Kuvvetlerimin Düzce'den daha ileriye, yani Bolu vs. gibi isyancıların dağıldıkları mıntıklara gitmesine gerek kalmamıştı. Hattâ evvelce karşılarında bulunan isyancılar cephesinin dağıldığı haber alan Refet Bey(General Refet Bele, *Ed.*) ve kaymakam Ayıcı Arif Beyler de müfrezeleriyle Düzce'ye geldiler ve bizimle konuştular. Son duruma göre, Kuva-yı Milliye'nin genel durumunu cidden tehlikeye sokan bu Anadolu isyan belaları artık ortadan kalkmış sayılabilirdi. Fakat Ankara'dan Ali Fuat Paşa aracılığıyla bana çekilen yeni bir telgraf, Yozgat ve Zile taraflarında bir isyandan söz ediyordu: Çapanoğulları Yozgat'ta ayaklanmış ve Yozgat'ı ele geçirmişlerdi. Burası bir mutasarrıflıktı. Bu isyan mınükasma gönderilen bazı müfrezeler asiler tarafından yenilmişti. Ankara, bu kez doğu tarafından tehdit olunuyordu.

Bu telgrafi kardeşim Reşit'in Adapazarı'na gelmesi takip etti. Benim acele Yozgat mıntikasına geçmem isteniyordu. Ben ise Düzce'den doğruca İzmir cephesine, yani asıl görevim olan düşman karşısına gitmeyi düşünüyordum.

Çünkü cepheden aldığım haberler, Yunan ordusunun bir ileri harekete hazırlandığını ve Salihli cephesini kendisine bıraktığım kaymakam Aşir Bey komutasındaki düzenli tümenin cephe içlerine hakim olmadığım bildiriyordu. Düzce'den cepheye dönmem gerektiğini gerek Ankara'ya, gerekse İzmit civarında bulunan kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'ya bildirmiştim. Cephedeki duruma ilişkin ilk şikayet telgrafını Bursa'dan Geyve'ye hareket edeceğim sırada almıştım. Geyve Boğazı'nı takip eden başarısızlıklar sonucu olarak Ali Fuat Paşa ile Adapazarı'nda görüşürken, kendisine cephe durumunun önemli olduğunu bildirmiş, özellikle cephelere ait birlik ve zapt-ü raptın temini ve sağlamlştırılması hususunda Batı Cephesi Genel Komutanlığı'nın oluşturularak bu görevi kendisinin kabul etmesini rica etmiştim. Ali Fuat Paşa, hamiyet gereği, bu teklifimi kabul edeceğini söylemişti. Fakat Demirci Mehmet Efe ile albay

Kazım Bey'in itirazlarına meydan bırakmamamı da benden istemişti ki bu ciheti ben temin etmişim. Ali Fuat Paşa ile kararlaştırdığımız bu sorun üzerine, o merciine müracaat ederek, uygundur yanıtını da almıştı. Şu kadar ki, İzmit körfezinde gemilerin himayesinde kalan Kuva-yı İnzibatiye'nin arta kalanları önünde mücadele görevini, uhdesine devretmek üzere davet ettiği kaymakam Atıf Bey'i bekliyordu. Bu nedenle Ali Fuat Paşa İzmit, Adapazarı havalisinden henüz hareket etmemiş bulunuyordu. İşte bu sırada paşa vasıtasıyla millet meclisi namına, Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgrafi aldım:

***Ada'da Kolordu Komutanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine***

Ankara 2 Mayıs 1920

Ethem Bey kuvvetlerinin Eskişehir'de toplanmaları hususundaki görüşlerinize katılıyoruz. Başarıları ve hizmetleri kurtuluş tarihimizde en parlak satırları işgal edecektir.

Pek samimi tebrik ve teşekkürlerimizin bütün millet meclisi namına kendilerine ulaştırılması hususunda delalet-i devletlerinizi rica ederiz efendim.

***Düzce'de Cezalandırma Kuvvetleri Komutanı
Ethem Beyefendi'ye***

12-13 Mayıs 1920

Büyük Millet Meclisi başkanlık makamından gelen tebrik ve teşekkürleri taşıyan telgraf suretini aynen iletirim. Ben de sizi tebrik eder, vatana daha büyük hizmetlerde bulunmanızı temenni ederim.

***Ada'da Kolordu Komutanı
Tuğgeneral Ali Fuat***

Mayıs'm ortasında Düzce'den döndük. Ayıcı Arif Bey'i müfrezesiyle orada bırakmışım. Bütün kuvvetlerimle Adapazarı-Bilecik yolu ile Eskişehir'e geldim. Buradan bizim için herhangi iki şüpheli taraftan çıkabilecek bir tehlikeyi daha kolaylıkla karşılamak mümkün olabilecekti. Çünkü Eskişehir'den

gerek Salihli'ye, gerek Ankara yolu ile Yozgat civarına kadar şimendiferle gereğinde kuvvetlerimi sevkedebilecektim. Bu nedenle hem durumu incelemeye, hem de çok yorgun olan birliklerimi burada birkaç gün istirahat ettirmeye fırsat bulmuş gibiydim.

Eskişehir'de, İstanbul'dan ve İstanbul yoluyla Avrupa aleminden özel ve genel bilgi almak, gazete bulup okumak da mümkün olabiliyordu. Bu nedenle, Eskişehir'de kaldığım birkaç gün zarfında, resmi ve gayri resmi elde edebildiğim iç ve dış durumumuza ilişkin bilgilere göre, başarıyla birbirini takip eden cezalandırma hareketimizin her tarafta çok iyi tesirler yaptığı anlaşıyordu. Hele gerek Damat Ferit Hükümeti'nin ve gerek koruyucusu olan yabancıların, hareketimizi aleyhinde ümitleri sönmüş gibiydi. Dış politikamıza dair bunu doğrulayan haberlerden biri de, birkaç gün öncesine kadar, Ankara'dan Avrupa alemine gönderilen siyasi temsilcilerimizin uzattığı elleri tutmaktan çekinen yabancı siyasi kurullar, şimdi aym elleri tutmaya, hattâ hararetle sıkıya başlamış buldukları keyfiyeti idi. Bundan başka, Anadolu milli hareketini karalayarak yazı yazmakta devam edegelen İstanbul'da çıkan ve yabancı ajanlığı yapan hemen bütün gazeteler ağız değiştirmişlerdi. Barış ve barışmadan aksi halde genel tehlikenin geleceğinden, Anadolu Kuva-yı Milliye'sinin kuvvetlendiğinden, her şeyin kendisinden beklenen Yunan ordusunun gittikçe zor duruma düştüğünden bahsediyorlardı. Kilikya sorununu barışçı yoldan çözmek üzere Fransız heyeti de bu arada Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. Bu heyet ateşkes ve barış istiyordu.

Uygun iç ve dış duruma rağmen, Ankara Genelkurmay Başkanlığı ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir Yozgat derdine düşmüş, sızlanıp duruyorlardı.

Ben Eskişehir'e varışımın Beşinci günü birliklerimden hücum taburu başta olmak üzere, piyade ve süvari iki bin miktarında bulunan bir kısım kuvvetimi trenle Salihli cephesine göndermiştim. Çünkü ben Yunan ordusunun bir taarruza hazırlandığına inanıyordum. Ankara Hükümeti bu sevkıyatımı haber alınca telaşlandı ve Yozgat isyanı üzerine tekrar dikkatimi çekti.

Cepheye olan bu asker sevkimin genel olmadığını Ankara'ya izah etmemiştim. Bundan amacım ise, hissi mecburiyetle Ankara

merkezini dua edici halinden çıkartıp bir gayretle onlara, Yozgat isyanının söndürülmesi görevini gördürmek ve Ankara'yı faaliyete alıştırmaktı. Ve bu suretle de bütün kuvvetimle cepheye dönerek olabilecek Yunan genel taarruzunu yerinde ve zamanında karşılamak istiyordum.

Maalesef Ankara'ya gidip durumu, Ankara'daki çaresizliğe yüklenen moral bozukluğunu, Ankara'nın değil mevzi bir yöresel isyanı, hattâ kuvvetlice bir eşkiya çetesini cezalandırma ve bastırmadan aciz bulunduğunu görmüş ve anlamıştım.

Israrlı davetler üzerine Eskişehir'den trene binerek Ankara'ya vardım. Orada başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere mazhar olduğum karşılamalar ve kaldığım birkaç gün boyunca gördüğüm iltifatlar denilebilir ki haddinden kat kat üstündü. Bu iltifat ve gösteriler bana hiçbir gurur vermiyordu. Hattâ bunlardan utanıyordum bile.

Ankara istasyonunda, beni ayakta karşılayan bazı zevatla el sıkıştıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa beni otomobiline aldı ve doğruca Ziraat Mektebi'ne vardık ve indik. Bu bina Genelkurmay'ın ve Milli Savunma Bakanlığı'nın dairesi yapılmıştı. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar da aynı binada çalışır ve geceleri de orada kalırlarmış. Nitekim ilk gece de beni orada alıkoydular.

O binaya vardığımızda kanepelerle döşeli bir odada Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya oturmuştuk. Az müddet sonra bulunduğumuz odaya, Milli Savunma Bakanı Fevzi ve Genelkurmay Başkanı albay İsmet Bey ve büyük kardeşim Tevfik Bey birlikte odaya girdiler. Ben etrafımda oturan ve lütfen gereğinden fazla tevazu gösteren bu zevatla yüz yüze ilk defa görüşüyor ve müşerref oluyordum. Ve bu görüşme münasebetiyle onlar da benim kadar ve belki daha çok memnun görünüyorlardı. İsmet Bey, çok zaman kaybına meydan bırakmadı ve bana hitapla şöyle dedi:

"İstirahata olan ihtiyacınıza rağmen, ziyaretçiler üşüşmeden, mevcut önemli sorunlar hakkında lütfen görüşmelere başlayalım. Bilhassa malum olan şu isyan meselesi hakkında yolumuzu ve kararımızı tesbit edelim ki, istiharat-i kalp ve sükunet-i fikirle hem istiharatinizin teminine ve hem de diğer musahabemize sıra gelsin."

İsmet Bey yanıt vermeme beklemeden şunları ilave etti:

"Son istirhamımız üzerine, Eskişehir'den cepheye sevkياتınızın geri bırakılmasına dair emir vermeyi herhalde unutmamışsınızdır."

Ben kendisine şu yanıtı verdim:

"Evet, cepheye olan asker sevkimiz zaten genel değildi. Yozgat cihetine ilişkin düşüncenizi dikkate alarak kuvvetlerimin çoğunu Eskişehir'de tutuyorum. Zaten Ankara'yı ziyaretten maksadım da, daha çok benim önemsiz gördüğüm ve sizin pek çok önem verdiğiniz Yozgat cihetlerindeki isyanın derecesini hakkıyla anlamak, sonra Yunan cephesine dair istihbarat ve tehlike arzeden süphelerimle mukayese ederek, ona göre çok önemlisini tercih ederek yahut mümkün mertebe her iki ciheti de ihmal etmeyerek hatasızca bir karar vermemiz içindir."

Mustafa Kemal Paşa, tam bir sükunet içinde dinliyor. Fevzi Paşa ise, ara sıra benim ve İsmet Bey'in sözlerine "Evet efendim" demek suretiyle her iki tarafa da hak veriyordu. Fevzi Paşa bir ara söze karışarak şöyle konuştu:

"Biz hiç ihtimal vermeyiz ki, Yunan ordusunun ciddi bir taarruzu karşısında bulunmuş olalım. Eğer Yunanlıların öyle bir niyeti ve yeteneği olsaydı, bu taarruzu üç aydır devam eden iç ihtilallerimizin şiddetli geçen safhaları sırasında yapmaları lazım gelirdi."

İsmet Bey, tekrar sözü aldı, konuşmasına devam etti:

"Bununla beraber biz cepheleri de ihmal etmek taraftarı değiliz. Asıl gaye ve amacımız, vatanı düşman ayağından temizlemektir. Yunan ordusu en tehlikelidir. Bu böyle olmakla beraber, iç sorunlar da çok önemli bir esas teşkil eder. Bizim Yozgat ve civarındaki isyanı kökünden söndürmeye maalesef bir kuvvetimiz kalmamıştır. Bu gerçekleri acı da olsa, aramızda itiraf etmeliyiz. Evet, Yozgat cihetindeki bela, önemsizdir denilebilir. Fakat birlikleriniz gibi morali yerinde olan bir kuvvet için.

Hamdolsun, iç durumumuzla beraber dış politikamız da memnuniyet verici bir safha gösteriyor, ezcümle Fransızlar ilk defa olarak milli hükümetimizle ateşkes yapmayı ve tutsak değişimini istiyorlar. İşgalleri altında bulundurdıkları Adana ve civarını boşaltmak istiyorlar. Anlaşılan şu ki, yabancıları her şeyden çok ümide düşüren iç uygunsuzluklarımız, karşı ihtilallermiş.

Gerçekten ben de diyorum ki, Yozgat ve civarındaki isyan

sorunu diğer bastırmayı başardığımız malum isyan muntkasına göre halen dediğiniz gibi, önemsiz olabilirse de, son vaatlerde daha çok genişleme istidadını gösterdiği son gelen telgraf haberlerinden anlaşılmaktadır. Yozgat mutasarrıflığını ve civarını işgalleri altında bulunduran isyancıları Konyalılar dört gözle beklemekte, ve şimdiki bu isyan muhitinin bir ucu Ankara'nın doğu cihetinden Kırşehir'e kadar yayılmış bulunmaktadır. Hattâ Büyük Millet Meclisi azasından bulunan ve kendisinden istifade edilir ümidiyle isyan muntkasına evvelce gönderilen Kırşehir milletvekili Keskinli Rıza Bey'in de durumu şüpheli görünmektedir. Ben Genelkurmay Başkanı sıfatıyla görüşlerimi ve durumu açıkladım. Yani kanaatim, bu isyan belasını tamamıyla ortadan kaldırmadan, ne sizin ve ne de kuvvetlerinizin cepheye dönmenizin doğru olmayacağı merkezindedir."

Albay İsmet Bey bu suretle sözlerine son vermiş bulunuyordu. Meclisimizde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ise, gözlerini gözlerime dikmiş, vereceğim yanıtı sabırsızlıkla beklediklerini hal ve tavırları ile gösteriyorlardı. Fakat ben onlarca istenen ve beklenen yanıtı geri bırakarak, bundan önce ortaya şöyle bir soru attım:

"Hayret ediyorum ki, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ve Ankara'da Millet Meclisi sıfatıyla toplanma ve teşekkül olunalı bir seneyi geçtiği halde, bu süre boyunca koca Anadolu'da milli hareketimiz adına neden esaslıca bir hareket görülemedi. Ve niçin merkezimizi takviye eylemediniz? Ve sonra en mühim ve esas olan cephelere ait şimdiye kadar bir eseri himmet ve desteğinize dahi şahit olamadık, desem itiraf buyurulur, zannederim. Nihayet bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılmaya ve sırf gerilerde size düşen görevlerle bizi işgale mecbur bıraktınız.

Simdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir yabancı ve İstanbul Hükümeti ile irtibatı kalmayan Yozgat isyanını söndürmekten acizsiniz. Anladığım şudur ki, başlangıçtan beri hâlâ durumu kavrayamadınız ve yahut kişisel ve daha önemsiz şeylerle uğraşıyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız. Af buyurursunuz, bu serzenişten muradım, bu gafletler tekerrür

etmesin dileğine yöneliktir. Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine, uhdeime alıyorum. Ve sizleri bu beladan kurtaracağımı sanıyorum.

Fakat ben bu görevi yerine getirip dönünceye kadar Yunan cephesinin sorumluluğunu üçünüzden biriniz kabul buyurmaksınız. Şu şartla ki, nefsi Salihli'de bulunmak, cephe komutanı Ali Fuat Paşa'ya tabi olmak üzere. Zira, bir önsezi, diyeceğim, şu günlerde Yunan ordusu tarafından bir taarruz hareketi başgösterse gerektir. Ve şayan-ı hayrettir ki, şimdiye kadar bu iç sorunlarımızdan yararlanamadılar."

Ben bu konuda böyle konuştum. Ve bu konuşma üzerine tartışma açıldı. Tetkikat devam etti. Bu geçen uzun saatler zarfında Mustafa Kemal Paşa bir şey söylemiyor, sadece dinliyordu. Ve nihayet şöyle dedi:

"Yozgat yöresindeki isyanın mahiyeti ve önemi ne olursa olsun, himmetinize çok ihtiyacı var demektir. Bu zahmeti de kabul buyurduğunuza göre, daha önce olduğu gibi beş on gün zarfında bastıracağımıza eminim. Bu tip hareketinizin devamı süresince İzmir milli cephemizin nezaret ve teftişi görevini Fevzi Paşa hazretlerinin sorumluluğuna vermemiz ve lütfen bunu üzerine almaları pek uygun olur kanaatındayım. Fevzi Paşa hazretlerinin zeka ve iktidarlarından, nüfuz-u nazar ve liyakatlerinden siz de emin olabilirsiniz.

Ve inşallah cephede Yunanlıların lehinde yeni bir gelişme olmadan başarıyla dönersiniz de, ondan sonraki bütün çabalarımız elbirliğiyle Yunan ordusuna karşı boy ölçüşmemiz keyfiyeti olacaktır.

Evet, bugün ve geçmişe ait eylemsizliğimizi hedef tutan şikayetinizde hakkınız yok değildir. Çünkü kendileri ile iş görmeye çalıştığımız arkadaşlar ve Millet Meclisi üyelerinin çoğunlukla ne derecelere kadar tereddütakar, müşkülpesent, hattâ bir kısmının fesatçılıkla malul olduğuna vakıf değilsiniz. Millet Meclisi üyelerinin arasında kalben İstanbul Hükümeti'ne taraftar ve olumsuz bir siyaset takip eden halifeye bağlı kimseler de vardır.

Vatansız ve bağımlı Hilafet makamının manasızlığını kavramaktan aciz kimseler, eski ve alelade zamanlara ait kanunlar dışında hareket edilmemelidir, diyorlar. Hattâ çoktan beri zorunlu gördüğümüz Vatana İhanet Kanunu'nu kabul ettirinceye kadar göbeğimiz çatladı. Bereket versin ki, aynı kanunlara temas

eyleyen, süratli bastırmalarınız ve hayırlı sonuçlarının tesiri altında söz konusu kanunu nihayet ve henüz kabul ettirebildik.

Karşı taraf da bütün varlığıyla ve her vasıtaya başvurarak, meşru savunmamızı içerden ve dışardan felce uğratmak için en kötü ihanetleri yapıyorlar. Son fetvaları ile ve fesat hareketleriyle şimdihye kadar az çok teşkil ettiğimiz kuvvetleri dağıttılar. Faaliyetimizi sekteye uğrattılar. Onun için sizin kuvvetlerinizi cepheden ayırmaya mecbur ettiler. Dış düşmanların iç durumumuza çok önem verdikleri meydandadır. Zaten bu pek doğal değil miydi? Birliğimizin temini, bütün başarımızın esasını teşkile biricik çare olacak ve içerde en ufak bir uygunsuzluk, bizi daima gayeden uzaklaştıracaktır. Bundan da fesatçılar ümide düşecektir."

Mustafa Kemal Paşa, sözlerini böylece bitirdikten sonra Fevzi Paşa konuştu, kendisine önerilen yeni ve geçici görev teklifini kabul ettiğini söyledi.

Şimdi buracıkta bir duruş yapalım: Şu bahsettiğimiz zor şartlar içinde bu şekilde acizlerini gösteren Mustafa Kemal Paşa, nutkunda o zamanlardan bahsederken şöyle diyor:

"İsyanların müthiş olan ve aylarca devam eden boğucu dalgaları, Ankara'daki karargahımızın duvarlarına çarpıyordu. Bu ihtilâl hareketlerini söndürmek için, dört aydan fazla kan ve ateş içinde çırpındık. Vatana İhanet Kanunu'nu ortaya koyduk. Komutanlarımıza yetkiler verdik. İstiklal Mahkemelerini ihdas ve teşkil ettik. Nihayet İstiklal Mahkemeleri isyanların bastırılmasında büyük hizmetler görmüştü."

Buna yanıtım İstiklal Mahkemelerinin tesis tarihi ve teşkilinin ihtilallerden sonra olduğudur. İhanet-i Vatanîye Kanunu'nun Meclis tarafından kabul tarihi ise bellidir. Bir de o nutukta "Yeşil Ordu"dan bahsediyor. Ve biz kardeşler hakkında şöyle diyor:

"Yeşil Ordu teşkilatını memlekete ve gayeye yararlı olur düşüncesiyle beraber teşkil etmiştik. Fakat bu teşkilatı Ethem ve kardeşleri yavaş yavaş nüfuzları altına aldılar. Bu nedenle Yeşil Ordu teşkilatının dağıtılmasına mecburiyet hasil oldu. Bununla beraber Ethem ve kardeşleri bu teşkilatı yine bir hafiyeye teşkilatı şeklinde beslediler ve genişlettiler."

Bu namda Kuva-yı Milliye'nin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmi, özel, gizli, açık bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine rastlanmaz.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile buluşmamıza gelelim:

Benim, Yozgat isyanını bastırmayı kabul edişim kendilerini pek sevindirmişti. Bu karar sonucu olarak Eskişehir'deki ceza birliklerinin hemen özel trenlerle Ankara'ya sevkedilmeleri hakkında İsmet Bey'in kaleme aldığı telgrafı oracıkta imzaladım. Bu telgraf hemen telgrafhaneye gönderildi. Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa da derhal Salihli'ye hareket edeceğini söyledi ve cepheleri teftiş ettikten sonra alacağı bilgileri telgrafla bana bildireceğini vaadetti.

Gizli toplantımızı bittikten sonra, odaya ilk olarak Halide Hanım girdi. İsmet Bey ile kardeşim Tefvik Bey, haritaya bakmak üzere yandaki odaya geçmişlerdi. Fevzi Paşa da hareket hazırlığı yapmak için ayrılmıştı. Ben, Mustafa Kemal Paşa ve Halide Edip Hanım odada yalnız kalmıştık. Halide Hanım ile ilk defa tanışıyordum. Evet, hatırımdaydı, İstanbul'da ve en uğursuz zamanlarda Anadolu'da ve ilkel halde bulunan vatanperver hareketimizi teşci amacıyla Sultanahmet meydanındaki mitinge öncülük etmiş olduğunu duymuştum ki, o zamandan beri kendisine karşı gıyaben hürmet beslemekteydim. Bu hürmetim Ankara'yı ziyaret ve kendisiyle konuştuktan sonra daha çok artmıştı. Bunun da nedeni, Ankara'da bulduğum moralsizliğe rağmen, o moralini sarsmamış, gelecekte emin bir halde idi. Eskişehir'deki kuvvetlerimin Ankara'ya sevki hakkındaki telgrafnameyi imzaladığımda Mustafa Kemal Paşa ile albay İsmet Bey'in yüzlerindeki sevinci gördüğüm zaman kendi kendime hayret etmiştim. Sonradan öğrendiğime göre, İsmet Bey, kardeşim Tefvik Bey'e bir ara, "*Tefvik, kardeşini Yozgat meselesi hakkında ikna etmezsen işte bavullarınız*" demiş. Hattâ bu hayret nedeniyle onlardan taşan sevinçler karşısında kendi kendime düşünüyordum ki, acaba ben bu zevatı müzakere sırasında kabalığımla fazla mı ürkütmüştüm diye bir an için düşünmekten kendimi alamamıştım. Bugün ve geçmişe ait onları eylemsizlikle itham şeklindeki serzenişim, ne kendinden güçsüze acıma ve ne de hakaret kasdıyla değildi.

Her neyse, Halide Hanım bir saat kadar kaldıktan sonra ayrıldı. Bu sırada Millet Meclisi üyelerinden bazıları da gelmiş, onlarla da görüşülmüştü. Akşam olduğu için zaten ziyaretçilerin de arkası kesilmişti.

Yemeğe davet edildik. Yemek sırasında bilmem neden gerek

gördüler. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey, birbirleriyle yarış edencesine karşımda oturan Fevzi Paşa'nın iktidar-ı askeriyesinden, nüfuz-u nazarından bahsettiler. Bu, herhalde benim Yunan cephesine ait endişemden uzaklaşmak için olacaktı. Ve haylice bu bahsi dinlettiler. Gerçekten, bu zeki dostlar o günlerde bütün fikrimi işgal eden şeyin cephenin durumu olduğunu keşfetmişlerdi. Evet ilerdeki izahtan anlaşılacağı üzere, ceza kuvvetlerim bu son görevini de yerine getirmiş bulunacaksa da, maalesef cephelere dair korkularım gerçekleşecek, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın bu tarihten bir hafta sonra cephele hakkında bana Yozgat cihetinde iken, "*Cephede bir tehlike tasavvur etmeyiniz. Şayet Yunanlılar saldırırlarsa defe muktediriz.*" anlamında bana çekmiş olduğu telgrafım takiben gerçekleşen olaylar bütünüyle Fevzi Paşa'nın tahminlerinin ve keşiflerinin aksine tecelli edeceği ilerde görülecektir.

Ertesi günü sabahleyin erken Ziraat Mektebi'nden bana tahsis edilen otomobille Ankara şehrine indim. Eskişehir'deki kuvvetlerimizin bir kısmı ilk trenle gelmiş, geri kalan kısmının da yola çıkarılmak üzere olduğu hakkında elime bir telgraf verilmişti.

Ben bundan sonra, yani Yozgat'a hareketimden önceki günlerimi Taşhan'da oturan Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey'in özel dairesinde geçiriyor ve geceleri de Meclis binası içinde bana ayrılan odada kalıyordum. Bu birkaç günlük misafirliğim sırasında Büyük Millet Meclisi üyelerinden önceden tanıdığım ve tanımadığım birçok kimselerle görüştüm. Bunların çoğu sohbet sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın halinden şikayet ediyorlardı. Öte tarafın da onlardan şikayetçi olduklarını daha önce söylemiştim. Herhalde ben her iki tarafın da birbirleri aleyhindeki şikayetlerini ihtiyatla kaydediyor ve bütün bu dedikoduların, Ankara'da dikkatimi çeken moralsizlikten ileri geldiğini tahmin ederek, kendilerini teşçi ve teselli ediyordum.

Bu dağınlılığın giderilmesi hususunda, üzerime aldığım Yozgat isyanının bastırılmasını önemli görüyor ve bu gaileyi hemen bastırıp cepheye dönmeyi arzuluyordum. Temennim de bu idi. Evet, Ankara'da samimi birçok dava arkadaşları da bulmuştum ki uygun bir zamanın gelmesini can-ı gönülden istiyorlar ve dua ediyorlardı. O zamanki haliyle Ankara, her şeyden ziyade tehlikelerden uzak kalmak isteyen kimselere adeta

bir sığınak manzarası göstermekteydi.

Yine Ankara'da kaldığım birkaç gün boyunca görüştüğüm doğu illeri milletvekillerinin ifadelerine göre doğu ordumuz birliklerinin mevcutları firarlar yüzünden eksilmekteydi. Eğer Orta Anadolu'daki isyanlar birkaç gün içinde bastırılmazsa, Sivas'ın doğu taraflarına da yayılacak olursa Kazım Karabekir Paşa'nın dahi zor durumda kalacağından dolayı üzülmüyorlardı. Kısacası Ankara'da dert ve dertli çoktu. Ümit ve kurtuluş nazarları ise, hep cezalandırma birliklerinin üzerinde toplanmıştı.

Her neyse 19 Haziran 1920 tarihinde Ankara'da beklediğim yığınak tamamlanmış ve 20 Haziranda Ankara'dan isyan mıntikasına hareket etmişim. Bu isyan mıntikasının durumu hakkında Genelkurmay Başkanlığı'nın bana gönderdiği resmi yazı şudur:

**Ankara'da Cezalandırma Kuvvetleri Genel Komutanı
Ethem Bey'e**

19 Haziran 1920

1) Yozgat, Zile mıntikasındaki son isyan durumu şöyledir:

A: Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri isyancıların elindedir. Yenihan, Tokat, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Mecidiye mevkileri bizim elimizdedir,

B: Fevzi Bey adında birinin komutasında bulunan asiler 14 Haziranda Sivas-Şarkışla arasındaki Kayadibi nahiyesini basmışlardır. Bu Fevzi Bey, Yenihan olayının başladığı tarihte asilerle birlikti. Sonra "Direği" nahiyesinde ve "İçi" nahiyesinde hükümet erkanını iğfal ederek, güya lehimize asayiş temini amacıyla kırk beş atlı toplamış, ondan sonra nahiyeye müdürünü, iki jandarmayı ve bir polisi de beraber alarak Kayadibi nahiyesini basmışlardır.

C: Yozgat'ın düşmesinden sonra asiler Mecidiye istikametine sarktılar. Mecidiye'ye bir saat mesafeye kadar yaklaştılar. Fakat Mecidiye'ye giremediler. Mecidiye halkı başta kaymakam olmak üzere asilerle direnişe hazırlanmışlardır.

D: Tokat civarında Gülbahar köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan iki yüzü aşkın asi, Zile'den gönderilen takip müfrezemiz tarafından kuşatılarak, reisleri ele geçirildi ve askerlerden evvelce aldıkları silahlar kısmen geri alındı.

E: Çorum'un Ortaköy nahiyesinde toplanan asiler üzerine Zile'den gönderilen topçu binbaşısı Mehmet Bey kumutasındaki süvari müfrezesi "Çayköy" ve "İpek" köylerinde 17 Haziranda asilerle çatıştıktan sonra "Cevizlik" e çekilmeye mecbur olmuşlardır. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

F: Yozgat'ın asiler tarafından işgal şekli ile işgalden sonra cereyan eden hallere, tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yozgat milletvekilleri tarafından Kayseri'den yazılan telgraf sureti ile en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir.

2) İsyân mıntıkasında ve doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde bulunan kuvvetler şunlardır:

A: Çankırı'da, iki yüz piyade, altı makineli tüfek, elli süvariden ibaret 59. alay komutanı Vasfi Bey'in emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet Bey, 18 Haziranda iki yüz atlı ile Çerkes'ten Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

B: Zile'de 5. tümen komutanı Cemil Cahit Bey emrindeki ekip müfrezelerimiz ve birliklerimiz vardır. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy kuzeyinde Cevizlik'tedir. Geri kalanı kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

C: Boğazlıyan'da altmış atlıdan oluşan Kılıç Ali müfrezesi vardır. Saray ve Yenihan taraflarında da milli müfrezelerimiz bulunmaktadır.

3) Cezalandırma Birliklerimiz 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan-Sekili umumi istikametinden Yozgat'a gitmeleri görevleri gereğidir.

4) Cezalandırma Birlikleri Genel Komutanlığı'nın görevi, isyan mıntıklarında toplanmış olan asi kuvvetleri dağıtıp genel asayişi temin ve iade, fesat teşkilatını esasından imha ile asilerin tahrikçiye teşvikçilerini cezalandırmaktır.

5) Müfrezeler için Ankara'dan verilen iki günlük erzak ve yem ihtiyat olarak beraber taşınacak, Yahşihan mevkiinde Kılıçlar ve Keskin'de müfrezelerin iagesi için lazım olacak erzak ve hayvanlar için yem depo edilmektedir.

6) Harekat hakkında gerektiğçe Genelkurmay Başkanlığı irtibatın muhafazası için, telgraf hatlarının kesik bulunduğu yerlerde en yakın telgraf merkezlerine haber gönderilmek ve telgraf merkezlerinin dışında seyyar makineden istifade olunmak lazım geldiğinin gerekli yerlere emir ve ihtarı ve her gün birer

rapor verilmesi rica olunur.

***Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanı
İsmet***

Genelkurmay Başkanlığı'nın isyan mıntıkası hakkındaki bu resmi tebligatının yanlış istihbarata ve noksan bilgilerle dayandığını, o bölgedeki hareketlarımız sırasında öğrenmiş, görmüştük. Hattâ bazı yerlerin belirtildiği gibi Kuva-yı Milliye elinde olmayıp asilerin elinde olduğunu, resmi yazıda sayılan birlikler komutanlarının kısmen tehlikesiz gördükleri yerlere çekilmiş buldukları ve hattâ asiler önünde dağılmış bulduklarını da anlamıştık. Ezcümle Boğazlıyan'daki Kılıç Ali Bey'in komutasında bulunan piyade taburu ile atlı kuvvetleri, Boğazlıyan civarında zayıf bir asi topluluğu tarafından tamamen dağıtılmıştı.

Çorum'dan Alaca'ya gönderilmek üzere olduğu bildirilen müfreze gerçekten sevk edilmiş, fakat Alaca'nın yakınında müfrezenin komutanı bulunan bir binbaşı da dahil olduğu halde bir tek kişi kurtulmamak üzere hepsi asiler tarafından imha edilmişlerdi. Albay Refet Bey de üç yüz kişilik milli ve zeybek müfrezesiyle Çorumun içinde gizlenmiş bulunuyordu. Ve bu havalideki cezalandırmalarımıza en ufak bir destekte bulunmamıştı.

Yalnız Zile ve Tokat civarlarında bulunan Cemil Cahit Bey'in yararlıkları görülmüş ve bu komutan isyanın doğuya doğru genişleyip yayılmasını önlemişti. Bereket versin ki, cezalandırma kuvvetlerimiz, Genelkurmay Başkanlığı'nın raporunu ihtiyat kaydıyla kabul etmiş, başka bir birliğin desteğini beklemenin boşuna olacağını anlamış, ona göre tecrübelerine ve kendi soruşturmalarına dayanarak isyan mıntikasına girmişlerdir.

Ankara'dan ayrılışımızın üçüncü günü, öğleden sonra ilk olarak Yozgat şehri civarında asilerin ilk topluluğu ile temas edilmiş, çok kanlı bir savaş sonunda asiler perişan edilmiş, bu çatışma gününün gecesi de sokak savaşları yapılmak suretiyle şehir kısa zamanda asilerden temizlenmiştir.

Bu şehri kendilerine merkez sayan ve bu haçlı isyanını idare edenlerin başında Çapanoğlu Celal ve Edip Beyler bulunuyordu. Bununla beraber Yozgat'taki bu ilk mücadeleye bizzat yetişememişlerdi, civarlardan kuvvet topluyorlarmış. Ertesi gün

vakit geçirmeksizin Yozgat şehrinde Kuva-yı Tedbiye Divan-ı Harbi kurulurken ve bu adli uygulamasını süratlendirirken, diğer taraftan da kuvvetlerimizin bir kısmı daha kuzeyde bulunan asilerin büyük kuvvetleriyle temasa geçmek ve keşiflerde bulunmak üzere harekete geçirilmişti.

Yozgat şehrinde ele geçirilen teşvikçi ve tahrikçilerden 12 kişinin yargulamaları yapıp asıldılar. Bunlar arasında Yozgat kadısı ile kuvvetlerimiz arasına Düzce'de yalvarışları kabul edilerek alınmış bulunan Abaza Rıfat Bey müfrezesinden dört kişi de bulunuyordu. Bunlardan başka, bizzat Abaza Rıfat Bey dahil olmak üzere, dört kişi de sanık olarak tutuklanmışlardı.

Rıfat Bey müfrezesinden idam olunanların suçu, şehir içinde ilk çatışma gecesini kargaşalıktan yararlanarak, Rıfat Bey'in izniyle bazı evlere girip sahiplerini tazyik etmek ve bu suretle birkaç yüz lirasını almaktı. Aynı zamanda bir Ermeni kızının da kızlığını bozmaktı.

İsyan dolayısıyla divan-ı harbimizin tutukladığı diğer kimseler arasında mahalli savcı ile Yozgat'a biz girdikten sonra, gizlendiği yerden çıkıp geldiğini söyleyen Yozgat mutasarrıfı da bulunuyordu. İsmi" hatırlayamadığım bu mutasarrıfın isyan merkezi olan Yozgat'ta haftalarca gizlenmeyi başarması şüpheli görülmüş ve o nedenle tutuklanmıştı.

Yozgat'a ilk girdiğimiz gece, biraz öne adı geçen Kılıç Ali Bey'in Boğazlıyan'daki hezimetini hakkında bana Kayseri'den telgrafla verdiği bilgi meselesi şöyledir:

Karargahımla gece Yozgat'a girip de hükümet konağına indiğim zaman bir telgraf memuru geldi ve "*Kılıç Ali Bey sizi Kayseri'den makine başına davet ediyor*" dedi. Bu haberin getirildiği sırada şehirde hâlâ yer yer çatışmalar oluyor ve silah sesleri duyuluyordu. Ben derhal telgrafhaneye gittim.

Hazır bulunduğumu telgraf memuru Kayseri'ye söyledi. Kılıç Ali Bey şöyle diyordu:

Kılıç Ali Bey: *Efendim, müfrezemin bilinen ihaneti sonucu Boğazlıyan'daki çatışma sırasında bozuldum. Sınırlı birkaç yardımcıyla Kayseri'ye geldim. Gerek süvari müfrezem ve gerek bundan başka Boğazlıyan'da bulunan piyade taburu tamamen bozuldu.. Kısmen asilere katıldı. Halen Boğazlıyan asilerin eline düşmüş bulunuyor.*

Ben: *Teessüf edilecek bir hezimet! Fakat ben bu gibi*

rezaletlerden bıktım. Elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı asileri donatıyor, şımartıyorsunuz. Size ne gibi bir emir vereyim? Ümidim iki güne kadar bu yörede asayişin temin edileceğidir. Bu yüzden doğruca Ankara'ya git!

Sözü daha fazla uzatmayarak telgraf görüşmesini kestim.

Yozgat şehrinden ilerilere kadar takip ve keşif için gönderilen müfreze komutanlarından gelen raporlara uyularak, ikinci gün kuvvetlerimin bütün mevcudu ile, Yozgat'tan hareket ederek kuzey ve kuzeydoğu taraflarım taradık ve bir gece Alaca'yı ablukaya aldıldım. Sabahleyin hücumu geçtik ve iki saatlik bir çarpışma sonunda şehre girdik. Burada bize karşı koyan asilerden pek azı kurtulmuştu.

Bundan sonra gerekli keşiflerde bulunmak üzere civarda bıraktığım keşif kollarımız dışında bütün birliklerimi Alaca'da topladım. Yozgat'ın içinde yalnız iki yüz kişilik bir müfreze bırakmıştım. Alaca'da keşiflerin ve istihbaratın sonucunu almak için iki gün kaldık. Bu iki gün boyunca Alaca ile Çorum ve Sungurlu arasında tahrip edilmiş bulunan telgraf hatları tamir edildi.

Bu sırada Celal ve Edip Beyler idaresindeki asi topluluklarının Alaca'nın kuzeydoğu taraflarındaki Arap Seyfi Boğazı'na yakın yerlerde toplandıkları gelen raporlar ve özel istihbaratımızla anlaşılıyordu. Zaten Alaca'daki iki günlük bekleyişte asıl amacımız asilerin toplanmasına meydan ve fırsat vermek, heyet-i umumiyesine bir arada öldürücü bir darbe indirmek suretiyle kısa bir müddet zarfında buralarda kökleşen isyan belasını kökünden koparıp atmak, söndürmekti.

Tahminlerimize göre, Çapanoğullarının bu son toplanmadan amaçları kendi hesaplarına göre şöyle olabilirdi: Bir müfrezeleriyle bizim geride bıraktığımız Yozgat merkezine göstermelik bir saldırı yapmak suretiyle Alaca'da bulunan büyük kuvvetimizi Yozgat tarafına dönmeye mecbur etmek ve Arap Seyfi Boğazı'ndan geçerken bütün kuvvetleriyle birliklerimize saldırmak, ani ve kesin bir darbe indirmek, bizi dağıtmak ve mahvetmekti. Bunu böyle kestirmiştik.

Gerçekten Arap Seyfi Boğazı mühim ve müthiş bir yerdi, ve öyle bir olay karşısında bizim oradan geçişimiz ve Yozgat'a yetişmeye teşebbüsümüz zorunluydu. Ben bu boğazdan Alaca'ya gitmek için geçerken mevkiin önemini anlamıştım. Fakat en

mühim şahsiyetlerin bir zayıf tarafı bulunabileceği gibi, bu pek mühim mevkinin de gaflet etmemek şartıyla gerektiğinde bizler için yararlanmaya değer yerleri yok değildi.

Alaca'da kaldığımız ikinci günü akşamına kadar aldığım haberlerde, asilerin Arap Seyfi Boğazı etrafındaki yığınağının bitirilmek olduğu anlaşılıyordu. Bu yüzden kendi planlarım tatbika meydan bırakmayarak, üçüncü günü şafakla beraber, bütün kuvvetlerimizle Alaca'dan hareket ettik. Arap Seyfi, Yozgat ile Alaca'nın ortasında bir mevkidir. Bir kısmı birliklerimizi boğazın batı giriş yerinden içeriye doğru sevkettik. Bu kolumuz güneşin doğmasıyla birlikte asilerle hemen çarpışmaya başlamıştı. Boğazın giriş noktasında çarpışan müfrezelerimiz, asilerin bütün dikkatlerini plan dahilinde kendi üzerlerine çekmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda her iki tarafın topları kendi askerlerini desteklemekteydi.

Boğazda savaşın devam ettiği ikinci saatin sonlarına doğru daha önce boğazın arka ve kuzey tarafından sevkettiğimiz kuvvetli iki müfrezemiz, asilerin önemli bir kısmını arkadan sarmış, asiler böylece iki ateş arasında kalmıştı. Bu savaş pek kanlı bir şekilde devam ederken, dördüncü saatte asilerde bozgun başladı ve biraz sonra da perişan bir halde top ve makinesi tüfeklerini bize terk ederek bozularak dağıldılar. Savaş alanında birkaç yüz esir, yaralı ve ölü bırakan Çapanoğulları birkaç maiyetleri ile firar etmişti. Yaralıların söylediklerine göre, Çapanoğlu Edip Bey yaralıydı. Kardeşi Celal Bey ise üç dört Uzunyaylalı Çerkes süvarisi ile ayrı bir istikamete kaçmıştı. Birkaç gün sonra Celal Bey hakkında bazı Çerkes beylerinin bana telgraf çekerek af isteğinde buldukları anlaşıldı. Ben bu af isteğini kabul ettim ve bu hususu aynı zamanda Ankara'ya da bildirdim.

Bu Arap Seyfi Savaşı soması sonucu Ankara'ya ve gerekli makamlara da bildirmiştim. Ve dağılan asilerin takibi için sürat ve şiddetle müfrezeler gönderilmişti. Burada şu düşüncemi kaydedeyim. Vatandaşlar arasında çokça dökülen bu emsali kanların vicdan yakıcı bir manzara aızedeceği çok doğal değil miydi? Bu gibi vakaların bizzat yapanı ve tanığı olabileceğimden dolayı ben kalben daha fazla üzgündüm. Arap Seyfi savaş alanını dolaştığım ve mücadelenin doğal sonucu olan yüzlerce ruhsuz vatandaş arasında ah ve eninin dinlediğim ve işittiğim ve bu sonlarını gördüğüm zaman, sahnenin galip bir komutan sifaıyla

bu manzaradan zevk duymak şöyle dursun, gayri ihtiyari gözlerimden damlayan yaşları arkadaşlarımdan gizlemek için hayli zahmet çekmiştim.

Buna rağmen Celal ve Edip Beylerin tahrikçi sıfatıyla cesetlerinin ölü ve yaralılar arasında bulunmadığını anladığım anda, ihtiyata riayet ederek şiddet ve süratle takipleri hakkında derhal icap edenlere emir vermekten kendimi alamamıştım. Doğal olarak böyle bir durum içinde böyle bir emrimi kabul eden arkadaşlarım arasında kalben benim için ne kadar gaddar ve insafsız diye düşünenler bulunabilirdi. Ve sonra elbette benim hiçbir zaman zorunluluk olmadan özellikle vatandaş kanı dökmeye taraftar olmadığını takdir edenler de bulunurdu. Evet, bana o kanlı rolleri oynatan olaylar oluyordu. Bütün emelim, vatan ve milleti maruz kaldığı fitne ve fesattan kurtarmak, vatanımızı düşman ayaklarından temizlemektir.

Her neyse, Arap Seyfi Boğazı'ndan itibaren bu mücadeleden somaki cereyan eden olaylara geçelim. Bizzat kendim dahi büyük kuvvetlerimle Arap Seyfi Boğazı'ndan kuzeye doğru Ortaköy ve Zile mıntıklarına gittim. Tahkikatımızın ve tatbikatımızın sonucuna göre, Arap Seyfi zaferi Orta Anadolu'da aylardan beri cereyan eden müzmin isyan belasını temizlemeye yeter, kahredici bir darbe olduğuna şüphe bırakmamıştır. Bunun üzerine kuvvetlerimle Alaca'ya ve oradan da Yozgat'a döndüm.

Diğer istikametlere yolladığımız birlik komutanlarından ve civar merkezlerden durum ve asayiş hakkında birbirini takiben gelen bilgiler de istenilen ve arzu edilen derecelerdeydi. Şu halde Ankara'nın bu mıntıka isyanına verdiği öneme göre, cezalandırma kuvvetlerimizin beş on günlük bu mesai sonucu olağanüstü denilebilirdi. Bu hususta Ankara'dan almış olduğum telgraflardan birinin suretini kaydetmekle yetineceğim:

Alaca Havalisinde
Kuva-yı Tedhiye Genel Komutanı
Ethem Beyefendi'ye

28 Haziran 1920

Son Arap Seyfi Boğazı'ndaki üstün başarınızdan dolayı şahsınızı ve yiğit arkadaşlarınızı yürekten tebrik ederiz. Bozularak dağılan dağılık asilerin mıntıklarında takipleri için Çorum'da Refet Bey'e, Zile'de Cemil Cahit Bey'e buradan da emir

verildiği arz olunur efendim.

***Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal***

Alaca eşrafından Alevilerin ruhani lideri Dede Galip Bey'in geçmiş olan bu isyan hareketlerinde ilişkisi olduğu bizce anlaşılırsa da, ben bu şahsı siyaseten ve idareten divan-ı harbe vermemiştım. Buna karşılık o da dört yüz kişilik bir süvari müfrezesi oluşturdu, silah, hayvan donanımını kendisi tamamladı, başına da oğlu Gazi Bey'i verdi. *Alaca* adı konulan bu müfrezeye de ben komutan olarak arkadaşlarımdan yüzbaşı Ethem Bey'i tayin ettim.

Yozgat'a dönüş tarihinden sonra, Anadolu'da isyan olaylarının sona erdiğini bildiren bir bildiri kaleme aldırđım ve Anadolu milli cemiyetlerine ve belediye heyetlerine gönderdim. İçeriğı kısaca şöyleydi:

İsyanların bitirildiğı, bundan sonra Kuva-yı Milliye'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin aleyhinde kimsenin fesat propagandalarına aldanmamasını, Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetini, Kuva-yı Milliye'nin teşekkül nedeninin ise vatanımızı dört taraftan kuşatan ve milli bağımsızlığımızı tehdit eden işgalci yabancı ordularından vatani temizlemek gibi çok şerefli ve icrası zorunlu bir davayı güttüğünü ifade ediyordum. İmzamı taşıyan bu bildiri Anadolu'daki bütün gazeteler tarafından yayımlanmıştı.

Bu bildiriği yayımladığım günler içindeydi ki, İzmir cepheleirim teftiş ederek Ankara'ya döndüğü anlaşılan Milli Savunma Bakam korgeneral Mustafa Fevzi Paşa'nın cephelelerimiz ve düşmanın durumu hakkında şu telgrafı geldi:

***Yozgat'ta Kuva-yı Tedibiye
Genel Komutanı Ethem Beyefendi'ye***

29 Haziran 1920, Ankara

Şayan-ı şükran başarılarınızı tebrik ederim. Cepheleri teftiş ve durumu yakından görüp gereken emirleri verdikten sonra bugün Ankara'ya döndüm. Cephede düşmanın ahval ve durumuna dair de bilgi aldım. Yunanlıların yakında taarruz olasılığı yoktur, cephelelerimiz ani bir taarruzu tard etmeye muktedir bir haldedir.

Bu yüzden kalb istirahatı ile cezalandırmalarınıza devam edebilirsiniz. Lütfen raporlarınızın geciktirilmemesini icap edenlere emir buyurunuz.

Milli Savunma Bakam korgeneral Mustafa Fevzi'nin bu telgrafı endişemi bir dereceye kadar giderdi, buna sevindim de.. Çünkü Yozgat'ta toplanmakta olan ve dört aydan beri geceli gündüzlü kan ter içinde savaşıyor birliklerime beş on gün istirahat verebilecektim. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Beylerin, Fevzi Paşa'nın gayet nüfuz-u nazar sahibi, isabet-i fikre malik bir kurmay olduğu hakkında birbirlerini doğrulayıcı sözler, bende emniyet ve itimat izleri bırakmıştı.

Yozgat'ta hüküm icra eden divan-ı harbimizin sorguya çektiği ve ismi hatırımda kalmayan mutasarrıfın itirafları, ele geçen savaş belgeleri, tanıkların sözleri, mutasarrıfın Yozgat isyammn sorumlularından biri olduğu, hattâ mutasarrıfın aleyhinde tecelli eden zan ve sorumluluğun Ankara Valisi Yahya Galip Bey'e ve Mustafa Kemal Paşa'ya şamil olduğu tahakkuk etmiş derecelerine varıyordu. İşte bu hususun da temyiz ve tesbitine bizim için vakit hasıl olmuş demektir. Adli olan bu sorun hakkında divan-ı harp heyetinin kararıyla vali Yahya Bey'in suç yeri olan Yozgat'ta sorguya çekilmesi gerekiyordu. Keyfiyetin Ankara'ya ilgili makama duyurulması divan-ı harp tarafından benden istenmiş, ben de İçişleri Bakanlığı'na hitaben şu telgrafı çekmiştim:

Ankara'da İçişleri Bakanlığı Makamına

Kuva-yı Tedbiye Genel Komutanlığı Divan-ı Harp Heyetinin verdiği karar üzerine Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in Yozgat'ta Divan-ı Harpçe sorgulanması gerektiğinden derhal sevki arz ve beyan olunur efendim.

Kuva-yı Tedbiye Genel Komutanı Ethem

Bundan başka, ayrıca ve usulüne uygun olarak aynı içerikte meclis ve hükümet başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya da vali Yahya Galip Bey hakkında telgraf çekilmişti. İçişleri Bakanlığı'ndan cevap olarak şu telgraf geldi:

**Yozgat'ta Kuva-yı Tedibiye
Genel Komutanlığına**

Kuva-yı Tedibiye Divan-ı Harbince Yozgat'a sevki istenilen Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in ilk telgrafınız üzerine görevine son verilmiştir. Ancak kendisinin yol meşakkatlerine dayanamayacak derecede hasta olduğu doktor raporu ile anlaşıldığından gönderilemeyecektir.

Bunu takiben Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa da şu telgrafi göndermişti:

**Kuva-yı Tedibiye
Genel Komutanlığına**

Sabık vali Yahya Galip Bey hakkındaki emir ve yazınız üzerine kendisinin derhal sevki lazım geldiği hakkında İçişleri Bakanlığına emir verilmiştir.

Mustafa Kemal

Bu telgraflar Haziran sonunda aramızda geçmişti. Fakat Ankara'da sorumlu olmayan bazı kimselerden gelen haberler ve özel ihbarlara göre, Yahya Galip Bey hasta değildir. Kendisine yapılan özel telkinler sonucu evinden çıkmamaktadır. Doktor raporu da bir tertiptir.

Yine aynı özel telgraflardan ve muhabereleden çıkardığımız manalara ve sonradan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün telaşına neden, Yahya Galip Bey'i ve tutuklu Yozgat mutasarrıfını korumaktan ziyade, Yahya Galip Bey'in ifadesine başvuracak olan yetkili ve adil bir divan-ı harp heyetinin sonradan kendisini, Mustafa Kemal Paşa'yı da sorgu altına alacağını bildiği ve hep sorumluluğun doğal olarak kendisine yükleneyeceği ve yöneleceğinden korktuğu anlaşılmıştı. Esasen bu hususlara vakıf olan ve Yozgat'ta bulunan bazı kimseler divan-ı harp heyetini en ince ayrıntısına kadar aydınlatmışlardı.

Divan-ı harp heyeti, Ankara'daki ilgili makamların sıkıştırılmasını benden istemekteydiler. Millet Meclisi nezdinde

de yeniden teşebbüste ye tebligatta bulunmam talep olunmaktaydı. Şayet Millet Meclisi de, infaz ve icrayı adalete yeten bir vasıta değilse, o taktirde doğrudan doğruya kuvvet ve şiddet kullanmamı, adalet adına benden ısrarla istemekteydi. Ben divan-ı harp heyetinin bu ısrarlı isteğine hak verip, istenilen harekete ve taziyeye başlamak üzereydim.

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da izinli bulunan büyük kardeşim Reşit Bey'i belirsiz, fakat vatani bir meseleden bahsedeceğini bildirerek acele Ankara'ya çağırmış, o da Paşa ile görüştükten sonra, aşağıda açıklayacağım düşünceleriyle, Mustafa Kemal Paşa'yı himaye konusunda demirden bir siper teşkil etmekte gecikmemişti. Reşit Bey, bir gece beni Ankara'dan telgraf başına istedi. Şunları söylüyordu:

"İzinli olarak Bursa'daydım. Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım acele bir telgraf üzerine Ankara'ya geldim. Paşa başta olmak üzere bazı milletvekili ve samimi dostların ricası üzerine sizinle görüşmeyi gerekli buldum. Sabık Ankara Valisi Yahya Galip Bey sorununu ve buna ilişkin mahkemeyi müsamaha ile geciktirmenizi, eğer zorunluysa yalnız mutasarrıfın cezalandırılması ile yetinilmesini günün hal ve şartları bakımından gerekli buluyorum. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda bana olan itirafı, şikayetleri, nihayetsiz ve samimiyete dayanmaktadır.

Evet o havali isyanının arifesi, günlerinde Yozgat halkının, mutasarrıfı vali Yahya Galip Bey'e ve hükümete şikayet etmelerine rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın mutasarrıfın yerinde bırakılmasına tesir ve delalet ettiği, hatta vali Galip Bey'in, mutasarrıf hakkındaki şikayetleri dikkate almak istediği halde Mustafa Kemal Paşa, yine tesir nüfuzuyla valiyi bu yasal takibattan alıkoyduğu bir gerçek ise de, Mustafa Kemal Paşa'nın iltiması iyi niyete dayanmakta olup asla bir ihanet veya menfaatten ileri gelmediğini kabul etmek lazım. Bunlar olağanüstü hal gereği olan hatalardan sayılabilir. Bunların, arkadaşlar arasında bazen müsamaha ile geçiştirilmesi de "mürüvvet-i insaniye" icabından kabul olunmağa uygun hallerdendir.

Ve sonra siz kardeşlerim, vatanımızda rical kılığı içinde bulunduğumuzu takdir eylemeli, ve her fesatçının sözlerine aldanmaktan kaçınmalısınız. Mustafa Kemal Paşa'yı ve sadık arkadaşlarını temin ve müsterih kılacak muvafakat cevabınızı

telgraf başında bekliyorum. Şunu da hatırlatırım ki, ordaki adli ve inzibati işlerinizi, mahalli hükümet ve adliyesine bırakarak, daima bir isyan hareketine eğilimli görünen Konya yolunu takip ederek, cepheye yetişmenizi çok uygun buluyorum. Gerçekte halen her tarafta sükunet hasıl olmuşsa da Konyalıların bizzat sizi ve kuvvetlerinizi yakından görmeleri iyi tesir bırakmaktan geri kalmaz."

Reşit Bey'e yanıtım şu oldu:

"İşgal karşısında ve tehlikeli durumlar içinde savunmaya çalıştığımız şu mülk ve devletin felaket nedeni, kötü niyet erbabından ziyade, sorumluluk fikri düşüncesinden mahrum iyi niyet sahibi görünen zorba fikirli kişiler bulunduğu açıkça ortada iken, neden bize af ve hoşgörü önerisinde bulunuyorsunuz? Bununla beraber vicdanım razı olmayarak ve son defa olarak isteğinize uyarak kararın iptaline uyacağımı vaadediyorum.

Bizim için Konya yolundan geçmeye gerek görmüyorum. Şu kadar ki merkezi Ankara olan milli idare heyeti ve hükümeti her şeyden fazla adalete kuvvet ve önem vermelidirler. Haksız davranışlardan kendilerini ve memurlarını ayırmalıdır."

Reşit Bey'i bu yanıümle temin ettikten sonra, yargılamanın geri bırakılması veya iptali hakkında divan-ı harp heyetini ikna etmek gerekmişti. Bu konuda divan-ı harp heyeti üyeleriyle arkadaşça konuşarak teşebbüslerde bulundum. Kardeşlerimden binbaşı Tefvik Bey'i kandırmakta hayli zorlandım. Bunun üzerine tutuklu bulunan mutasarrıfın azliyle yetinildi ve men-i muhakemesine karar verildi. İçişleri Bakanlığı'yla temas ettikten sonra, yerine samimiyet ve dirayetine inandığımız askeri kaymakamlardan Şerif Bey mutasarrıf olarak tayin olundu.

Bütün bunlara rağmen, yani Reşit Bey aracılığıyla verdiğim teminata rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın hâlâ bu geçmişte kalan meseleye dair sorumluluktan kendisini emin bulamadığı ve kuşkulandığı anlaşılıyordu. Şüphesiz bazı dedikodular buna neden teşkil ediyordu:

"Ethem Ankara'dan geçerken adalet sehpasını Meclis binası önüne kurmak niyetindeymiş" gibi sözler bunların arasındaydı. Gerçekten, Mustafa Kemal Paşa bir iyi niyetle de olsa, Yozgat ve havalisi isyanının büyümesine neden olmuş, bunun yaratıcısı kendisi bulunmuş! Yahya Galip için doktor raporu düzenlettirmesi telaş ve heyecanıandı, bunda da pek haksız değildi.

Evet, hep biz bunları hoşgörüyle geçiştirmiştik. Fakat bunlar vicdanımızda bir ukde, bir güvensizlik halinde kalabilirdi. Kuva-yı Tedibiye Divan-ı Harbi hem geniş yetkiler taşıyor, hem de kararını uygulamaya kudretli, zamanın en mühim ve imtiyazlı bir icra kuvvetine ve vasıtasına dayanıyordu. Bu günlerde İzmir cephesinde başlayan Yunan genel taarruzu ve milli cephemizin hezimetini olayı adli de olsa bize bu gibi sorunların ihmaline başlıca neden teşkil edecektir.

Cephelerde Durum:

Yunan taarruzundan bahseden gizli ve acil şifreli telgraflar birbirini takip ediyordu. Bunların en ayrıntılısı şu şekildeydi:

Yozgat'ta Kuva-yı Tedibiye Genel Komutanı Ethem Beyefendi'ye

3 Temmuz 1920

Yunan ordusunun ani taarruzu sonucu cephelerimizi bozmaya başararak ileri harekete geçtiğini bundan önceki şifreli telgrafla bildirmiştim. Genelkurmaya gelen son savaş raporlarına göre, hiçbir tarafta ciddi direniş gösteremeyen nizami ve milis birliklerimiz düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta, savunmayı zayıf bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, diğer kolu da Alaşehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. Eğer Yunanlılara herhangi bir taraftan bir darbe indirmeyi başaramazsak durmadan ilerleyecekler, Kuva-yı Milliye'nin can damarlarını teşkil eden mühim noktaları ellerine geçireceklerdir. Bu, pek doğaldır. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu durumda bizler için sonradan mümkün olamayacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler şüphesiz yeniden canlanacaktır.

Böyle bir direnişi, böyle mühim bir görevi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet, ancak sizin morali kırılmamış müfrezelerinizdir. Bu yüzden tedipleri sona eren Yozgat havalisinin asayişine geri kalan ufak tefek meselelerle meşgul olmak üzere albay Çolak İbrahim Bey'e Ankara'dan Yozgat'a

hareket etmesi emrini şimdi verdim.

**Genelkurmay Başkanı
Albay İsmet**

Cepheler hakkında bu sön acı olaya dair ne Mustafa Kemal Paşa'dan ve ne de Milli Savunma Bakanlığı'ndan bir tebligat alamıyordum.

Milli Savunma Bakanı elbette bir noktası isabet etmeyen raporundan dolayı mahcup bulunuyordu. Savaş durumu hakkında albay İsmet Bey'den başka gereken açıklamayı verecek ne Milli Savunma Bakanı Fevzi'yi görebilmiş ve ne de Mustafa Kemal Paşa'yı bulabilmiştim. Ankara'da ilgili dostların ifadesinden anladığıma göre Fevzi Paşa utancı nedeniyle olsa gerek Ankara'da bulunmasına rağmen benimle görüşmemiş, Mustafa Kemal Paşa dahi Yozgat'tan hareket ettiğimi telefonla sorup anladıktan sonra, Ankara'ya varışımдан iki saat önce trenle Eskişehir'e hareket etmiş. Güya beni Eskişehir'de bekleyecekmiş.

Cepheler hakkında Genelkurmayın verdiği bilgi cidden ürkütücüydü. Yozgat'tan Ankara'ya gelecek birliklerimin trenle vakit geçirmeden İnönü'ne gönderilmeleri hususunu Genelkurmaya bırakarak gece treniyle Eskişehir'e indim. Batı Cephesi komutanı olan tuğgeneral Ali Fuat Paşa ile ertesi gün İnönü'de görüştüm. Kuvvetlerimizin gelmesini beklemek zorunluluğu karşısında o günü orada geçirdik. Konuşma sırasında Ali Fuat Paşa'ya;

"Mustafa Kemal Paşa'nın fikrinden yararlanamıyoruz, nerededir?" dedim.

Şu yanıtı verdi:

"O, reyini bize bırakarak iki saat önce Afyonkarahisar'a gitti."

Gerçek nedenin ne olduğunu sorunca, Paşa dedi ki;

"Biz şimdi durumu ve ne yapabileceğimizi inceleyelim. Düşman hakkında gelen bilgi çok tehlike gösteriyor. Ben henüz Garp Cephesi'nin genel durumunu kavramaya vakit bulmadan düşman taarruza başlamış bulundu. Cezalandırma kuvvetleriniz Allah vere de çabuk yetişseler."

Cephelerden gelen raporlara göre durum şöyledir:

Yunan ordusu bir kolu ile dün Bursa'yı işgal etti. İnegöl ve Yenişehir taraflarında zayıf da olsa bazı birliklerimiz var.

Güneybatı tarafından düşmanın diğer bir saldırı kolu da Elvanlar Köprüsü'nü geçmek üzere, hedefi Uşak-Afyonkarahisar olsa gerek! Karşısında Aşir Bey, düzenli tümeniyle ve bazı milis müfrezeleri düşmana zayıf direnişlerle çekilmekte, daha doğrusu Salihli cephesinden beri dağıla dağıla ricat etmektedir.

Bu iki koldan başka, düşmanın bir tümen miktarındaki diğer bir kolu da, Borlu'dan Demirci yönüne doğru ilerlemektedir. Bu düşman kuvveti önünde zayıf bir halde bile düşman birliklerini meşgul edebilecek kuvvetimiz yok gibidir. Bu durumda burada, Uşak'ta, Afyon'da ve Kütahya'da bulunan yedek kuvvetlerimiz şundan ibarettir:

Afyonkarahisar ve ilerisinde albay Fahrettin Bey kolordusuna mensup bir kısım kuvvet bulunsa da önemsizdir. Malum ya, birlik kadroları noksan. İsmi var, cismi yok gibi!

Kütahya'da milis teşkilatının düzenlenmesinde İsmail Hakkı Bey, adında bir zatın çalıştığını haber aldım ki, bu sizin adamınızmış. Benim doğrudan doğruya emrimde burada, yani İnönü'de mevcut kuvvetlerim de Bursa'da İnönü'ne doğru ilerlemek isteyecek düşman kuvvetini günlerce meşgul edip durmaya muktedir değildir. İnönü'nün coğrafi vaziyetinden ve nispeten bol bulunan top ve makineli tüfeklerimizden azami derecede yararlanmaya ve bütün varlığımızla düşmanı ileri geçirmemeye çalışacağız."

Görülüyor ki, Ali Fuat Paşa sözlü olarak en doğru bir hesap ve ifade ile durumu kısaca izah etmiş demektir. Yunan ordusunun üç istikametten ilerleyen kuvvetleri, yedekleri dışında, altı piyade tümeni miktarında tahmin ediliyordu. Yunan tümenleri onar bin kişilik olduğuna göre, saldıran düşman birlikleri 60 bin kişi civarındaydı.

Yunanlılar Nazilli tarafından taarruza geçmemişlerdi. Bu genel taarruzdan maksatları; İsmet Bey bana Yozgat'ta iken çektiği telgraftan da anlaşılacağı gibi, düşman Afyonkarahisar'ı, Kütahya'yı ve Eskişehir'i zaptederek Kuva-yı Milliye'nin belini kırma, Anadolu şimendifer ana hattının bu önemli merkezimele geçilmektir. Böyle bir vaziyet yaratmakla, Anadolu'da isyan hareketlerini destek ve tahrik etmeyi de başarabilirlerdi. Bu sırada zorlu bir yürüyüşle Yozgat'tan iki günde Ankara'ya yetişen ceza kuvvetlerimiz, derhal trenlerle ileriye sevk edilmişti..

İnönü'de Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında bir savaş meclisi kurularak durumu görüştük. Verdiğimiz karar şu oldu:

1. Ali Fuat Paşa emrindeki birlikler, Bursa'dan Eskişehir'e ilerlemek isteyecek olan düşman birliklerine karşı İnönü'de kesin bir savunma savaşını kabul edecek.

2. Güneyde Afyon istikametinde bulunan albay Fahrettin Bey'in yerine Mustafa Kemal Paşa bizzat düşmanı işgal ve savunma zorunluluğunu üzerine alacak, Aşir Bey tümenini takviye ettirecek.

3. Ben de ortadan, Demirci tarafından ileri hareketine devam eden düşman kolu üzerine karşı taarruza geçmek suretiyle bu düşman koluna kesin bir darbe indirmekle görevli olacağım.

Bu karar, yeni ve geçici görevi Afyon'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya, Ali Fuat Paşa tarafından şifre ile bildirildi. 8 Temmuz tarihinde, bu defa yine en ağır görevi üzerine alan bense komutam altındaki birliklerimle İnönü'den Kütahya yoluyla Demirci'ye hareket ettim. aynı günün akşamı Kütahya'ya vardık. Oradan Kütahya'ya daha önce, yerel milli teşkilatını kuvvetlendirmek amacıyla göndermiş bulduğum yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'i göreviyle meşgul buldum.

Kütahya ve buraya bağlı yerlerde bulunan hapisanelerde yatan mahkumların bir hayli yekun tuttuğunu mutasarrıfla konuşurken öğrenmiştim. Bunlardan faydalanmayı düşündüm, kendilerine haber yolladım, bazı şartlar ileri sürdüm. Bunlardan dört yüz kadar suçluyu ertesi günü serbest bıraktırdım. Hepsini Kütahya'da topladım. Kendilerine silah ve cephane verdim. Bunlardan başka gönüllü olarak kurulan 150 kişilik bir kuvveti de hapisanelerden çıkanlara katarak bir tabur oluşturdum. Komutan olarak da tecrübeli komutanlarımdan Teselyalı Hafız Bey'i tayin ettim. İhtiyat subaylarından gerektiği kadarını da maiyetine verdim.

Taburun çoğunluğu yıllarca tutuklu kalan canilerdi. Bunlara vaadim, düşmanla fedakarane savaşıkları taktirde, en yakın ve uygun zamanda geri kalan mahkumiyet sürelerini affettirmektir. Herkesin önünde kendilerine şöyle hitap etmiştim:

"Namusluca hizmet edenleriniz, tam zamanında vatana hizmet etmiş bulunacak, şüphesiz bütün günahlarınızı da Allah affedecektir. Sonra düşmanla savaşırken şehit olmanın da herhalde mahpushanede esaret ve sefaletle ölmekten daha çok şerefli, erdemli bir son olduğunu da daima hatırlayınız!"

Tabur, Kütahya'da kaldığım gece ile ertesi gün öğleye kadar hazırlığını tamamlamıştı. Yıllarca tutuklu kalan bu insanların yaya olarak bizim hızımıza ayak uyduramayacaklarını dikkate almış, Kütahya ve Eskişehir ile civarından telgrafla kafi miktarda beygir arabaları getirtilerek bunlara bindirilip yola çıkarılmışlardır.

Kütahya'dan hareket eden toplam kuvvetim şöyleydi: 4500 atlı ve silahlı subay ve asker, 550 miktannda beygir arabaları ile sevkedilen söz konusu piyade taburu, dört dağ topu, 14 mitralyöz, bunlardan başka erzak kolu ve mekkareciler de vardı. Fakat sıhhiye teşkilatımız noksandı. Erzak, yedek mühimmat ise boldu.

Kütahya'dan ayrıldığımızın üçüncü günü ve sabahı Simav şehri kuzeyinde birliklerimiz toplanmış ve durmaya gerek görmemişti. Nedeni de şuydu: Gece Gediz'den geçerken beklenmedik garip bir olay, daha ilerde rastgeldiğimiz binbaşı Aziz Bey'le Simav Müdafaa-i Milliye cemiyetine mensup bazı kimselerin ifadeleri ile doğrulanmıştı. Yunan birliklerinin Demirci'yi ve civarını işgal ettiğini haber alan Simavlılar, Kuva-yı Milliye aleyhinde isyan bayrağını açmışlar, Aziz Bey'le arkadaşları kendilerini zorlukla Simavlıların ellerinden kurtarabilmiştir. Simavlıların, şehire yaklaşmış bulunan Yunan birliklerine ileri karakol görevi yaptıkları da gönderdiğimiz keşif kolu tarafından bize bildirilmişti.

Bu duruma göre, yeni türeyen asiler yolumuzu kesmiş bulunuyor, bizi yine Müslüman kam dökmeye mecbur edecek gibi görünüyordardı. İşin en fena tarafı, bunlarla olacak bir çarpışma, iki saat öteye kadar ileri karakollarını göndermiş bulunan düşmanı ikaz etmiş olacaktı. Bu ise düşmanları dağlık arazi içinde gafil avlamaktan bizi mahrum bırakacaktı. Bunu düşünerek hemen bir nasihat heyeti kurdum. Ve silahsız olarak asiler tarafına gönderdim. Arzu etmezlerse Simav'a bile girmeyeceğimizi, sadece ileri geçeceğimizin kendilerine anlatılmasını istedim. Gerçekten, kuvvetimiz için başka bir istikametten geçebilmek zordu. Dağlık yerleri ve Simav gölünü kuzeybatı tarafından dolaşmak gerekecekti ki Demirci'yi zaptetmiş Yunan tümeninin aldığı durum ve askeri bakımdan bu ikinci yolu kabul gerekiyordu.

Simavlılardan gelen yanıt olumsuzdu. Ben zaten gafil ve asi Simavlıların bu yanıtı verebileceklerini düşünerek nasihat

heyetini yollarken iki hücum müfrezesini de piyade olarak hazırlamıştım.

Simavlılar "hayır" deyince iki müfrezem, karşımızda tepeler üzerinde görünen silahlı Simavlılara karşı hücumla geçti. Çatışma çok sürmedi, bir saat sonra asiler tepelerden atılmış, şehire tıklılmışlar sıkıştırılmışlardı. Bu hücumda yüzbaşı Ethem Bey yaralandı, birkaç da şehit verdik. Simav'da sokak çarpışmaları devam ederken, Tevfik Bey komutasında gelen büyük kuvvetimiz de şehir ile göl arasında açılan yolu takip etmişti. Böylelikle hem asi Simavlılarla Yunan birliklerinin arası açılmış, hem Simav ovacığının batısındaki hakim noktaları işgal etmiş bulunan Yunan ileri karakollarıyla savaşa başlanmıştı bile.

Ben bizzat karargahımla Simav'a girdim ve acele bir inceleme heyeti kurdum. Mahalli hükümet mensuplarını toplayarak 2-3 saat orada kaldım. Bu ihanet olayını Yunanlıların emriyle tertip edenin Şalgamoğulları lakabıyla anılan Mehmet Ağa isminde biri olduğunu, çarpışma esnasında topçumuzun bir defaya mahsus olmak üzere attığı bir tek mermiyle parçalandığını öğrendik. Bu olayın sorumlusu olup tutulanlar da vardı. Simavlılar başarımızı görünce memnun kaldıklarını söyleyerek mazeret beyan ettiler. Uç kişi dışındakiler için de ben bir af ilan ettim. Karargahımla ileri geçtim.

O zamana kadar ileri birliklerimiz ilk karşılaştıkları Yunan karakollarım kısmen imha etmiş, kısmen de buldukları yerlerden çıkartmış, Demirci üzerine taarruz hareketini hızlandırmıştı. Demirci'ye bir saat mesafeye varıncaya kadar direnişsiz denecek bir biçimde ilerledik. Ondan sonra Yunan esas kuvvetleriyle temasa geçildi. Savaş başladı. Direniş önem kazanmıştı. İleri birliklerimizi takviye ettirdim. Sonuçta, akşama değin Yunan büyük kuvvetlerinin bulunduğu Demirci şehrinin iki buçuk kilometre mesafesindeki düşman asli mevzilerine hakim olan mühim noktalar tarafımızdan zaptedilmiş bulunuyordu. Biri Faik Mehmet, diğeri Mehmet Ali Çavuş isminde iki kıymetli müfreme komutam dahil olmak üzere 15 şehit, 30 kadar da yaralı verdik. Köylü kıyafetinde Demirci şehrine sokulan casuslarımızın getirdikleri haberlere göre, Yunanlıların karşımızda 10000 mevcutlu Ayvalık isimli bir piyade tümeni bulunuyordu. Buna göre, ertesi gün olacak savaşın ne kadar dehşetli olacağı anlaşılıyordu.

Düşman ilk gün gafil avlanmıştı. Sabahleyin **erkenden** birliklerimizin Yunan siperleri üzerine yapacağı ilk taarruz hareketine mahpushane piyade taburunun katılmasını emrettim. Hafız Bey buna göre, gecedен taburunu düşman siperlerine yaklaştırmıştı.

Şafaktan sonra bizim taarruzumuzla savaş tekrar başladı. Yunan askerleri siperlerinde şiddetli direniş gösteriyorlardı. Katiller taburu, diğer kuvvetlerimizle adeta rekabet ediyordu. Hafız Bey savaşın dördüncü saatinde, sonunda ölümüne neden olacak derecede ağır bir yara almış, taburunun subay ve askerlerinden çoğu da şehit düşmüştü.

Savaşın altıncı saatinde Yunan askerleri geriden gelen iki piyade taburunun yardımıyla karşı taarruza kalktı. Fakat kayıp veren düşman siperlerine çekildi. Bu arada kısmen de panik gösterdiler. Ancak Yunan subayları şiddet göstererek paniğin önünü aldılar.

Savaş alam karşılıklı taarruz dalgaları içinde çalkalanırken, topçularımız mermi azlığından şikayete başladılar. Genelkurmay görevini gören ve dürbünle topçu mevziinden düşman hatlarını ve gerilerini gözleyen bazı arkadaşlarım dahi, düşman tümenine tekrar bir imdat kuvvetinin gelmekte olduğunu bana haber verdiler. Geri çekilmek zorunda olduğumuzu bildirdiler. Arkadaşlarımın bu tekliflerine, inatçı ve kavgacı bir karaktere sahip olan ağabeyim Tevfik Bey dahi katılmıştı.

Halbuki topçu mevziimizden bütün hareketi görülen ve çapraşık bir vaziyet almış bulunan bu kanlı sahne içinde geri çekilme emri vermek kuvvetlerimiz için büyük tehlike olacağı gibi, bu, mukaddes davamızın iflasına doğru da büyük bir adım demek olacaktı. Bunu görmektense ölümü tercih ederek son himmet ve gayreti harcamak gerekiyordu.

Bu düşünce ile ben 100 kişilik süvari müfrezemizin dışında, bütün yedek kuvvetimizi savaş hattının takviyesi emrine verdim. Ve bunu takiben ben de topçu mevkiinden ileri geçtim.

Düşman siperleri üzerine taarruza kalkmaları hakkında ateş hattındaki komutanlarıma ya bizzat veya emirber çavuşların vasıtasıyla emirler verdim. Bu sırada Parti Pehlivan alayı, düşman hatlarını sağ kanadından geri ve yan ateşine alabilecek hakim bir vaziyet kazanmış bulunuyordu. Emrimi alan birliklerimiz hemen fedakarane bir biçimde hücumla kalktılar. Çok vakit geçmemişti

ki, düşman cephesi yarıldı ve düşman siperlerinden bir kısmını zaptettik. Başarılar birbirini takip ediyordu. Billhassa Şevket Bey'in emrinde ve cephe merkezinden taarruza kalkan efradın fedakarlığı bir harikaydı. Yunan tümeni cephesini ta ortasından yaran bu kahraman alay 'Manyas' namıyla tanınıyordu.

Sabahleyin başlayan bu savaş dokuz saat devam etmiş, sonunda Yunan birlikleri dağınık halde kaçmaya başlamışlardı. Savaşın son saatlerinde düşman tümen komutam albay Othnos'un yaralanıp maiyeti tarafından güçlkle cephe gerisine götürüldüğünü öğrendik. Bu komutan Venizelos'un yerine geçen hükümetin Savunma Bakanımı.

Yunan hatlarında bozgun önce merkezde başgöstermiş, süratle sağ kanada sirayet etmiş, burada hayatını kurtarabilen pek az kimse olmuştu. Savaş alam, siperler yaralı ve ölülerle doluydu. Bu kanlı manzara arasında, zaferimizi sağlamak için kahramanca döğüşüp şehit olan bazı subay ve askerlerimizin düşman askerleriyle kucak kucağa ruhsuz düştüklerini gördük. Yunan topçuları savaş hattının birkaç kilometre gerilerinde toplarının üç tanesini dahi kaçarken derelere atmışlardı.

Bu savaşta dikkatimi çeken garip bir olayı yazmadan geçemeyeceğim:

Yunan askerlerinin, ölümü esarete tercih ettikleri görülüyordu. Vaşî hayvanları kementle tutmak gibi zorlukla elimize geçirdiğimiz 80 kadar Yunan esirini sorguya çektik. Bunların anlattıklarına göre, esirler arasında yaralı olarak bulunan inatçı, kurnaz olduğu yüzünden okunan bir komutan askerleri yüreklendirmek için, *"Ethemistlere esir olursanız ayaklarınıza hayvan nalı çakılacağını daha bin bir çeşit işkenceler içinde öleceğinizi unutmayınız"* diyormuş.

Yine ümitsiz durum içinde iken bile döğüşmesi dikkatimi çeken bir Yunan subayını ben sorguya çektim. Başından akan ve gözlerini kapayan kanlan silerek bana dikkatlice baktıktan sonra:

"Sen Ethem misin?" diye sordu.

"Evet, benim" deyince:

"Siz esir olmamın sonu hakaret içinde ölmek değil midir?" şeklinde yanıt verdi.

Düşman tümenine ait olarak savaş alanında ve Demirci şehrinde elimize geçen silah ve mühimmat otuz öküz arabasını

doldurmuştu. Bunları Eskişehir'e gönderttim. O şuralarda yeni kurulmakta olan düzenli birliklerin işine bu silah ve mühimmat çok yaramıştı. Bu, orduya bir nevi hediyemiz de olmuştu.

Yunan esirlerinin bir miktarını, aleyhimize propagandalara son verilmesi amacıyla serbest bıraktım. Diğerlerine de iyi muamele edilmesini, yaralı olanların yaralı gazilerimizle birlikte tedavilerine özen gösterilmesini bildirdim.

Demirci ve civan tamamıyla geri alındıktan sonra, bütün yorgunluğuna rağmen, birliklerimiz daha ilerilere atılmış, perişan ve dağınık Yunan tümenim, Borlu'nun güney ve Alaşehir ovasının kuzey eteklerine kadar takip ederek Uşak-Afyon yönüne ilerleyerek diğer Yunan kolunun ricat hattını tehdit etmişti.

Bu savaşta kaybımız ölü ve yaralı olarak 500'ü geçiyordu. Akrabalarımın Karacabey müfrezesi komutanı Safer ile birkaç subay şehitler arasındaydı.

Zaferle sona eren bu Demirci Savaşı'nın ilk ve buhranlı saatlerinde genel durum hakkında Afyon telgrafhanesinden Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği şu telgrafi aldım.

***Demirci Havalisinde
Ethem Beyefendi'ye***

*Afyonkarahisar
13 Temmuz 1920*

Gözü daima ilerde olan saldırgan düşman birliklerinin yoğunluğu oranında buralarda kuvvet bulamadım. Elden geldiği kadar takviye ettirdiğim Aşır Bey tümeni son bir çabayla Uşak önünde savunma halindedir. Bütün dikkatler ve ümit, tecrübe görmüş müfrezelerinizin atılışları sonucuna çevrilmiştir. İstenen topçu mühimmatı size süratle ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır.

***Afyon'da Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal***

Bu telgraftan birkaç saat önce aldığım haberlere göre, Yunan kuzey kolunun Bursa'dan ileriye gönderdiği bir birlik Yenişehir'deki milli müfrezemizi atarak orasını işgal etmiş ve ileri harekete geçmişti. Geri merkezlerdeki bozulmuş morali

kuvvetlendirmesi ve kamuoyunu teselliye yarar düşüncesiyle Demirci Savaşı'nın başarılı sonucunu bütün askeri merkezlere ve Ankara'ya şifresiz olarak telgraflarla bildirdim.

14 Temmuz günü sabahleyin, Demirci ve civarında Yunan uçakları uçu ve birliklerimiz üzerine birkaç bomba attı. Fakat isabet ettiremediler.

Aynı gün öğleden önce, Demirci'nin güneyinden bir Yunan piyade alayının Demirci'ye doğru ilerlemekte olduğu keşif kollarımız tarafından bildirilmişti. Öğleden sonra Demirci'nin 15 kilometre güneyinde, bu düşman alayına karşı bir savunma hattı kurduk. Çarpışma yine başladı. Bu sırada Kula ve Uşak istikametinden bir başka Yunan kuvvetinin de Demirci'ye doğru ilerlediği görüldü. Bu kuvvet, savunma haramızın tam gerisi ve büyük kuvvetimizin sol kanadına doğru ilerliyordu. Bu kuvveti de bir alay kadar tahmin etmiştik. Bunun üzerine Demirci'nin güneyindeki savunma hattımızı biraz geri çekmeyi uygun buldum. Doğu yönünden bize yaklaşmış olan düşman alayına karşı da bir kuvvet ayınnca, çarpışma burada da başlamış bulunuyordu. İşte bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önceki telgrafında bahsettiği topçu mühimmatı Demirci'ye yetişmişti.

Birinci savunma hattımızdan birliklerimizin geri çekildiğini sanan bu mağrur Yunan askerleri gafilane ileri atıldılar. Oysa ki karşılarında pusu kurmuş olan Kütahya alayı komutanı Halit Bey'in kucağına düştüler. Bir bölük miktarındaki Yunan kuvveti zayıyata uğrayarak, kaçtılar. Egerli dört subay hayvanı ve otomatik silahlar bıraktılar. Bu küçük başarının düşmana verdiği şaşkınlık ve duruştan yararlanarak, diğer taraflarda çarpışan ve bazı mevzileri ellerinden kaçıran kuvvetlerimizi derhal takviye ettik. Doğu cephemize hakim tepeleri elde etmek üzere bulunan düşman birliğini karşı taarruzla iki kilometre geri attık. Yunan kolunun da hızını böylece kırmıştık. Ve Demirci civarında başgösteren bu askeri durum ve çatışma içinde Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgraf gelmişti:

*Demirci Havalisinde
Ethem Beyefendiye*

*Afyon
14 Temmuz 1920, Acil*

Demirci'yi geri alan kahraman müfrezelerinizin aralıksız kahramanca hücumları ile bozulan ve askeri durumlarını ıslah derdine düşen Yunan ordusu ileri hareketinin durduğu ve gevşediği anlaşılıyor. Sol kanadınızı tehdit eden yeni düşman kuvvetinin bu cephede geri alındığı ve Kula yoluyla üzerinize gönderildiğini haber aldık. Yardınıza bir askeri birliğin gönderilmesini Uşak civarındaki tümen komutanına emrettim. Benim Ankara'ya dönmem mecburiyeti hasıl oldu. Nedenini açıklamak şifre ile dahi doğru değildir. Bu hususta sözlü bilgi vermek üzere Tevfik Rüştü Bey'le, Hüsrev Sami Bey şimdi hareket ettiler. Gözlerinden öper, başarılarınızı tebrik ederim.

Bu telgraf, aynı zamanda Demirci'nin güney ve güneydoğu taraflarında hasıl olan duruma dair çektiğim acil, şifreli telgrafa yanıt teşkil ediyordu. Bu telgrafi aynı gün güneş batarken almış bulunuyordum.

Bu Yunan taarruzunun asıl amacı ve hedefi Afyonkarahisar ve Eskişehir hattını tutmak ve işgal etmektir. Fakat Yunan ordusunun Kuva-yı Milliye aleyhindeki bu müthiş ve o zaman için öldürücü planını biz alt üst ederek suya düşürmüştük. Evet, artık iyice anlaşılıyordu ki, taarruza geçen Yunan genel kuvvetleri o ana kadar işgal etmiş bulunduğu kuzeyden Yenişehir ve İnegöl civarını dahi boşaltarak Bursa'ya çekilmiş, şehrin kuzey ve doğusunda savunma önlemi almış, diğer batı kolu da Uşak hattında durmuş, ileri harekete imkan görememişse de, Yunan birliklerinin bu son savunma hatlarında olsun tutunabilmesi için Demirci'nin güneyinde savaşa devam eden kuvvetlerimizi muhafaza ettikleri tehditkar ve hakim vaziyetinde bırakmak, hasıllı durum gereği ve askerlik noktasından Yunanlılar için asla emniyet verici görülemezdi.

Bunu temin etmek için Yunan kurmayları yeni bir plan tertibine başlamıştı. Sırf bizim cephemizi hedef tutarak, cepheden ve kanatlardan yeni kuvvetlerle yeniden taarruza geçmişlerdi. Cevizlik Savaşı adım taşıyan bu savaşta da yine bozulmuşlardı.

15 Temmuz akşam üzeri Demirci'nin doğusundaki düşmana, yine bir birliğin Kula yoluyla gelip katıldığını gördük. Bu hiç hoşuma gitmemişti. Zira bu düşman kolunun kuvvetlenmesi ve sol geri kanadımızda bir üstünlük kazanabilmesi, birliklerimizi fena bir hale sokabilirdi. İki taraftan karşı taarruz hazırlıkları

gören ve takviye olunan düşman önünde aynı durumda kalmanın bizim için tedbirsizlik olacağını düşündüm. Demirci şehrini boşalttım. İki kilometre kadar geri çekildik. Gece yapılan bu hareket sonucu geri mevzilere girmiştik.

Ertesi gün, düşman birlikleri bıraktığımız yerleri işgal ederek ilerlediler. Demirci yakınındaki savunma cephemize, kuvvetlerimiz üzerine taarruz gösterişleri yapmaya başladılar. Fakat savunmasız Demirci şehrini işgale cesaret edemedikleri görülüyordu. Bugün Yunan birliklerinin ruhsuz ve tedbirli devam eden taarruzlarını kolaylıkla püskürtüyorduk. aynı gün, yani 16 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın Afyon'dan ayrılışı üzerine, tekrar o cephenin komuta sorumluluğunu alan kolordu komutam albay Fahrettin Bey'e bir telgraf çekmiş, bir iki uçağımızın Afyon'dan Demirci civarında uçurulmasını istemiştik. Son durumumuzu da kendisine bildirdiğim gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın yardımımıza sevkettiğini bildirdiği imdat birliğinin süratle gelmesini ve benimle irtibat kurmasını da adı geçen birlik komutanına tekrar ihtar etmesini bildirmiştim.

İmdat kuvveti eğer yolunu şaşırırsa, herhalde bugün akşama kadar bize kavuşacaktır. Gerçi, o sıralarda böyle canlı ve faal bir kuvvetin bulunacağına pek de inanmıyorsam da, bildiği gibi, şiddetli arzu ve ihtiyaçlar önünde insanlar bazen hayalle teselli bulmak isterler. Akşama doğru idi, Fahrettin Bey'den şifreli bir telgraf aldım. Hatımda kaldığına göre şöyle diyordu:

Demirci Cephesinde Ethem Beyefendi'ye

Yunan taarruzunun durmuş bulunmasına rağmen, Uşak cephesinde o zamana kadar hasıl olan durum gereği Aşir Bey tümeni tarafından ufak bir çatışma sonucu, Uşak şehrinin boşaltılmasına mecburiyet hasıl olmuştur. Bu yüzden Gediz yönünden çekilme hattımızın tehlikeye düştüğü, Uşak'ın kuzeyinde, bize mensup çekilirken örtme görevini yapacak hiçbir kuvvetimizin bulunmadığı, iki uçağımızın isteğinize uygun olarak hemen uçurulmasını emrettiğimi bildiririm. Evvelce emrinize gönderildiği Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilen 1000 mevcutlu birliğin şimdiye değin sizinle irtibat temin ettiğini ümit ederim.

Son iki günden beri karşımızda toplanmış bulunan Yunan birliklerine henüz yüklü bir darbe indirmeyi başaramadığımız halde, bu yeni Yunan birlikleri de taarruzlarında isteksiz ve moralsiz görünüyordular. Demirci civarında bozulan Ayvalık isimli tümenlerinin gömülemediği askerlerinin her yerde fazlasıyla görülen kokmuş cesetleri, bu askerlerin üzerinde çok fena bir tesir bırakmış olabilirdi. Ve bundan da doğal bir şey olamazdı!

Yunan birliklerinin cepheden tazyikleri önemli olmamakla birlikte albay Fahrettin Altay Bey'in telgrafı bize daha tedbirli bulunmamızı zorunlu kılıyordu. Uşak'ın düşman eline geçmesi bulunması, Demirci civarında savaşı kuvvetimizin vaziyetini tehlikeye düşürebilirdi. Uşak ve Gediz hattını asgari derecede olsun örtebilmek için o tarafa bir kuvvetin ayrılması, tümen komutanı Aşir Bey'le, albay Fahrettin Bey'e düşen görev iken, hattâ Aşir Bey, Uşak'ı boşaltmaya mecbur olmuşsa bile, Afyon yönüne değin, Uşak'ın kuzeyine, yani Gediz yönüne çekilmesi tercihe değer ve zorunlu bir askeri tedbir ve özel durumumuz gereğiydi. Şükrolunur ki, bütün bu hatalara rağmen Uşak'ı son saatte savunmasız bulduğu için işgal edebilen Yunan birlikleri geriden yeni kuvvet almadıkça, Uşak'tan kuzeye ilerleyerek Gediz hattını tutmaya ve çekilme hattımızı kesmeye ne manen, ne de maddeten muktedir olamayacak bir hale düşmüş bulunuyordu. Çünkü Uşak'ın işgalinden önce, Demirci'nin güneyinde, kendi ricat hatlarını tehdiye başlayan birliklerimizin sol kanadına Uşak düşman kolundan başka, Yunan genelkurmayı mühim bir kuvvet ayırmaya mecbur kalmıştı.

Gediz'i düşmana kaptırmak hiç işimize gelmezdi. Bu yüzden Demirci civarındaki kuvvetlerimizi tekrar Demirci'nin 10 kilometre kadar kuzey ve kuzeydoğusunda Cevizlik mevkiine, yani Simav gölünün, Ovacık'ın güneybatısına çekmeye karar verdim ve çekilmezden önce orada siperler kazdırdım. Çekilme, Temmuzun 16. günü akşamı başladı.

Ertesi sabah, Yunanlılar, boşalttığımız bu yerleri işgal edip Cevizlik'teki siperlerimize iki koldan yüklendiler ve savaş ta böylece başladı. Savunma hattı olarak seçtiğimiz bu saha kısmen düzlük ve büyük ceviz ağaçlarıyla kaplı genişçe bir ovaydı. Ne bizim, ne de Yunan uçaklarının buradaki çarpışmalarda önemli bir tesirleri ve isabetleri olmamıştı. Hattâ Afyon'dan uçurulan ve Cevizlik ufuklarında bir süre dolaşan uçığımız savaş sırasında

birliklerimizi düşman sanarak üzerimize bombalar atmak gibi bir de şaşkınlık göstermişti.

Cevizlik'te mevzilerimize taarruza başlayan düşman piyade alayları Demirci'den itibaren birbirlerine paralel fakat arızalı yerlerden geçmek suretiyle aynı Cevizlik mevkiine ulaşan iki yolu takiben savunma hatlarımıza sokulmuşlar, yakın mesafeden başlamış bulunan savaş birdenbire şiddetlenmişti. Saldıran düşman kuvveti beş tabur piyadeden ibaretti. Dağ topları da çeşitli yerlerden kuvvetlerini destekliyordu.

Demirci civarında kalan diğer Yunan taburlarını bu savaşta katılmaktan men eden, aynı gün Demirci'nin doğu ve kuzey istikametinden Yunanlılara görünen sınırlı destek birliğinin düşman üzerine yaptığı tesir nedeniyle olduğu sonradan anlaşılmıştı. Evet, günlerden beri beklediğimiz bu imdat kuvvetinin bu kadarlık olsun hizmeti geçmişti.

Cevizlik'teki bu savaşta karşıımızdaki Yunan kuvvetleri yine aldanmış oldular. Siperlerimiz önünde kırıldıkları bir sırada ormanlık araziden faydalanarak arka ve kanatlardan taarruz eden fedakar bir kısım kuvvetimizin hücumu karşısında, çarpışmanın beşinci saati sonunda düşman kuvvetleri paniğe kapılmış, birçok kayıp vermiş, tekrar Demirci istikametine yüz çevirmiş, kaçıyordu. Kuvvetlerimiz düşmanı takibe devam ettiler. Demirci şehrine tekrar hakim bir vaziyet aldılar.

Bu savaşta, teyzezadem Halit Bey'le, Alaca müfrezesi subaylarından Mısırlı Yusuf Bey büyük fedakarlık göstermişlerdi. Bunlardan Halit Bey, Demirci sırtlarında şehit düşmüştü. Bu savaşta kaybımız 40 şehitle 60 yaralı kadardı.

Büyük kuvvetlerimizin ihtiyaten bulunduğu bu Cevizlik mevkiinde gereğinde Gediz istikametine, Uşak'tan Yunanlıların göstereceği bir hareketi çok gecikmeden karşılama zorunluluğunda kalmasaydık (esasen Cevizlik'e ricatımızın gerçek nedeni de oydu) düşmanın bu hezimetinden en geniş şekilde faydalanmak birliklerimiz için pek mümkün olurdu. Ne çare ki, bütün düşüncem ve gözüm arkada. Kaçan düşmana karşı kuvvetimi ve fikrimi kullanamamakta! Maalesef kaymakam Aşir, albay Fahrettin Beylerin Uşak'ı boşalttıkları zamanki hataları, bizi düşmanın şu son hezimetinden hakkıyla faydalanmaktan men edecek kadar büyüktü. Daha önce Uşak'tan yardımımıza gönderilen birlik olsun vaktiyle yetişseydi? Fakat heyhat çok

gecikmişti. Bu destek birliği komutam olan ismini hatırlayamadığım yüzbaşı, iş işten geçtikten sonra Cevizlik'te bize katılmıştı. Cevizlik Savaşı'nın sona erdiği sırada, Tefvik Rüştü, Eskişehir milletvekili Hüsrev Sami Beyler karargahıma geldiler. Bunların söylediklerine göre Mustafa Kemal Paşa'nın Afyon'dan Ankara'ya dönmesini gerektiren sorun şuymuş:

Güya Ankara'da Millet Meclisi üyeleri arasında Yunan taarruzunu durdurmaya cephelerde imkan kalmadığı şeklinde olumsuz propaganda almış, yürümüş. Bu arada benim Demirci Savaşı'nda yaralandığım da yayılmış. Mustafa Kemal Paşa işte bu hususlarda gerekli açıklamayı yapmak ve heyecanı yatıştırmak için acele Ankara'ya dönmeye mecbur kalmış! Halbuki Ankara'dakiler benim cepheden çıktığım telgrafları görüyor ve okuyorlardı.

Bu yüzden şaka olarak iki zata dedim ki:

"Gereksiz zahmete sevkedildiniz. Mustafa Kemal Paşa eğer beni memnun etmek istiyorsa, doktor ve sıhhiyeci göndermeli."

Tefvik Rüştü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bana karşı son derece müteşekkir bulunduğunu, arkamdan methettiğini söyledi, konu kapandı.

Ankara'ya vardıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis kürsüsünde yaptığı açıklamayı o zaman Ankara'da çıkan gazetelerde okumuştum. Yorumu şöyleydi:

"Savaş durumu her tarafta lehimize döndü. Yunan taarruzu kırıldı, durduruldu. Bu hususta Ethem Bey kuvvetlerinin himmet ve fedakarlığı cidden büyüktür. Ethem Bey gayet ustaca yaptığı bir plan ve manevra ile Demirci civarına yığılan düşman alaylarına karşı kahredici bir darbe daha indirmiştir. Hattâ bugün kuvvetlerimiz Demirci'nin güneyinde savaş durumunda ve taarruzundadırlar."

Bu savaş hakkında Berlin elçisi Kemalettin Sami Paşa ise şöyle diyor:

"Yunanlıların birinci genel taarruzu milli hareketimizi ve Ankara milli hükümetini çok zor bir durum karşısında bırakmıştı. Ankara Hükümeti, Kuva-yı Seyyare komutanı Ethem Bey'e Uşak'ın savunmasını emrettiği halde kendisi Demirci tarafından yanlış işe başlayarak düşmanın Uşak'ı işgal etmesine neden olmuştur."

Kemalettin Sami Paşa, beni Yunan ordusu önünde ricat eden

komutan olarak gösteriyor. Benim kuvvetlerimin bu taarruz sırasında nerelerde bulunduğunu ve benim nasıl mutlak bir ihtiyaç için cepheye dönmekten vazgeçirildiğimi tekrar açıklamaya gerek görmüyorum.

Demirci Savaşı hakkında o zamanki Yunan komutam Paraskepos'un Demirci yenilgisini tevilen ilan eden resmi tebliği şöyleydi:

"Elvanlar Köprüsü'nü geçen ve askeri harekate devam eden birliklerimiz başarıyla Uşak'ı işgal etmiştir. Demirci'den bir müfrezemizi ricate mecbur eden ve dağlık arazide gizlenmiş bulunan ve fakat gayri muntazam keşif kuvvetlerini tard etmek üzere yeni kuvvetler gönderilmiştir."

Uşak'ı işgal etmiş bulunan düşman koluna ait son gelen bilgilere göre, kendilerinin İzmir'den trenle gönderilen birliklerle takviye oldukları merkezindeydi. aynı zamanda Uşak'ın kuzeyine, yani Gediz yönüne keşif kolları gönderdikleri de gelen bilgi arasındaydı.

Karşımızdaki Demirci tarafına ricat eden Yunan kuvvetleriyle birliklerimiz arasında sükunet hüküm sürmeye başlamıştı. Demirci şehri bu sefer ne bizde, ne de onlardaydı. Bu durumda kuvvetimize düşen en mühim görev, Uşak'tan Gediz'e doğru bir ileri harekete geçme belirtileri gösteren düşman birliklerine karşı bir durum almak için, vakit geçirmeden Cevizlik'te bulunan büyük kuvvetlerle hareket etmek olduğundan, Demirci civarında sükuneti gerekli görmüş, düşmana karşı bir örtü vazifesi yapmak üzere yüzbaşı Hamit ve Sami Beylerin komutasında yeterli kuvvet bırakarak, geri kalan kuvvetimize geceleyin süratle hareket emri verilmişti. Ve ertesi sabah erkenden Gediz'in 10 kilometre güneyinde Köprühan mevkiine vanılmıştı.

Gezici kuvvet, Yunan birlikleriyle temasa geçmek üzere Köprühan'dan güneye, yani Uşak yönüne ilerlemeyi bir hedef olarak kabul etmiş, bundan sonra Kuva-yı Seyyare komutasım Manisa milletvekili kardeşim Reşit Bey'e teslim edip, başarılarımı tebrik ve teşekkürle gelen milletvekili heyetiyle birlikte, Gediz yoluyla Kütahya'ya hareket etmiştim.

Hastalanıyorum.

Ayrılışımın nedeni ise şuydu: Demirci Savaşlarının son

zamanlarında midemdeki sancılar artarak dayanılmaz bir hal almıştı. Dinlenme ve tedaviye ihtiyacım vardı. Görevden ayrılmamı bu hastalığım zorunlu kılmıştı.

Ben Yunanlıların Uşak'tan Gediz'e doğru ciddi bir harekete geçeceklerine inanmıyordum. Duyduğumuza göre, düşman hazırlıklarının Demirci civarından bizim çekilmemizi temin için bir aldatmaca, ruhsuz bir deneme ve son bir tecrübeye dayandığı kanaatinde idim. Hattâ Uşak'ın gecikmeden yapılacak bir hareketimizle geri alınmasını mümkün görüyordum. Maalesef bizzat bu denemeyi uygulamaktan beni sıhhatim engellemişti. Bu hususu Fahrettin Bey'le muhabereden sonra, temine çalışmasını, görevimi kendisine bıraktığım kardeşim Reşit Bey'e önermiştim. Kütahya'ya varınca tedavi altına girdim. Milletvekilleri de Ankara'ya dönmüşlerdi.

Sonraki günlerde cepheden Reşit Bey'den aldığım bilgi, Yunan birlikleriyle Kuva-yı Seyyare arasında ufak tefek çatışmalardan başka ciddi bir çarpışmanın olmadığı, Yunanlıların Uşak'ın 25 kilometre kadar kuzeyinde savunma hattı kurmaya çalıştıkları, kuvvetlerimizin pek yorgun bulunması yüzünden bir savunma hatü tesisini uygun bulmakla ona göre tertibat alındığı merkezindeydi.

Ben, bundan sonra da görüleceği gibi bir taraftan hastalıkla pençeleşirken, diğer taraftan ilgili makamlar ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleriyle muhabere ediyor, Kuva-yı Seyyare birliklerinin noksanlıklarını ve kaybım gidermeye çaba göstermelerini, yeni kuvvet göndermelerini tavsiye etmekteydim. Bu arada Eskişehirli bir süvari alayı kurmaya başladıkları ve yine Karakeçili aşireti merkezi teşkil etmek üzere Kütahya ve yine Eskişehirli katılımla bir piyade milis taburu teşkilini kabul ettikleri bildirilmişti. Az zamanda ortaya çıkarılan bu yeni kuvvetler yararlı görülüyordu. Kuva-yı Seyyare'nin takviyesine bütün millet ve makamlar henüz taraftar bulunmakta ve görünmekteydi. Bu iki birliğin kurularak donatımı konusunda Eskişehirliyle Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın gayretlerini duydukça hasta yatağımda teselli buluyordum.

İç durumumuz fitne ve fesattan kurtulmuş, bu fırsattan faydalanmak isteyen düşman kırılarak durdurulmuş, askere alma şubeleri her tarafta düzenli birliklerin artırılması hususunda gayreüerde bulunuyorlardı.

Sağlık durumuma gelince, aylardan beri ıstırabını çektiğim halde önem vermediğim, daha doğrusu vatan savunması yüzünden tedavisine imkan bulamadığım ve geciktirdiğim uğursuz hastalığımın ileri gelen sancılar o kadar şiddetlenmişti ki, beni işimden ve arkadaşlarımdan ayırmakla kalmıyor, şehit düşen arkadaşlarımla ailelerine birkaç satırlık teselli mektupları bile yazmama engel oluyordu. Şehit olanların aileleri içinde yardıma muhtaç olanlar vardır. Onları da düşünüyordum. Doktorlar ise bana fikir meşguliyetinden, her şeyden uzak yaşamamı tavsiye ediyorlardı.

Kütahya'da bir ay kadar kaldım. Bu gecelerde gördüğüm rüyalar iki yıllık çetin mücadele hayatıma ait çeşitli safhaları adeta bir sinema şeridi gibi gösteriyordu. Şehit düşmüş arkadaşlarımla vasiyetlerini düşünüyordum. Cephede okumaya az fırsat bulduğum İstanbul'da çıkan muhalif gazeteleri özel olarak bazı dostlarıma getirtiyor, veya gönderiyor, onları okuyordum.

Bir gazetenin uydurma haberine şaşmış, kalmıştım. Güya Simav isyanını bastırmak için, ben Simavlıları bazılarını bir eve doldurtmuşum ve evin etrafına gaz dökerek tutuşturmuş, bunlar evle beraber yanarken bir ağacın gölgesinde mağrur ve sevinçli olarak bu faciayı seyretmişim. Hattâ nargile bile içmişim.

Ankara'ya Gidiyorum.

Bir ay kadar sonra midemde iyiliğe doğru bir gelişme oldu. Fakat vücudum zayıflamıştı. Bununla beraber sancılar hafif olarak devam ediyordu. Doktorlar ancak trenle seyahat tavsiye ettiler. Ben de zaten Batı Cephesi merkezi bulunan Eskişehir'e ve Ankara'ya gitmeye, cephe hakkında ve gayeler hususunda gerekenlerle görüşmeye karar vermiştim. Nihayet birkaç arkadaşla trenle binerek Eskişehir'e gittim.

Ali Fuat Paşa faaliyetinden memnundu. Düzenli birliklerin ve yedek birliklerin talim ve terbiyeleriyle, tümen manevralarıyla yalandan meşgul oluyor, ayrıca Eskişehir Müdafaa-i Milliye Cemiyetini, Mervari Alayını ve piyade taburunu bir an önce tamamlamaları hususunda teşci ediyordu. Görevi Milis Süvari Hakkı Bey üzerine almış, yardımcılığına da geneltirmeyi

yüzbaşlarından Eskişehirli Necip Bey tayin edilmişti. Piyade milis taburu ise milis yüzbaşlarından İsmail Hakkı Efendi'nin komutasına verilmişti.

Eskişehir'de benim için hazırlatılan yerde birkaç gün kaldıktan sonra Ankara'ya geçtim. Dostlarımdan tüccar Arif Aslan Bey'in Keçiören'deki köşküne misafir oldum. Burada kaldığım süre içinde Mustafa Kemal Paşa ve bazı dostlarım beni ziyaret ettiler. Gelirler, görüşürdük. Sağlığım müsaade ettikçe ben de kendilerini görmeye giderdim. Ankara'nın havasından ve suyundan hayli yararlandım. Eğer Ankara'daki dostlar ve milletvekilleri arasında birbirleri aleyhine dedikodular da beni rahatsız etmeseydi, istifadem daha da çok olacaktı.

İçişleri Bakanlığı Sorunu:

Bu günlerde İçişleri Bakanlığı boşalmıştı, buraya bir zatın getirilmesi Meclis'de söz konusu oluyordu. Bu sorun etrafında Meclis'de oldukça mücadele ve münakaşanın büyüdüğünü, sonuçta Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın arzusunun aksine olarak İçişleri Bakanlığı'na Tokat Milletvekili Nazım Bey'in seçildiğini bir gece beni ziyarete gelen milletvekili dostlarımdan bazıları haber verdiler. Bunların söylediklerine göre, Mustafa Kemal Paşa, İçişleri Bakanlığına albay Refet Bey'i seçtirmeye gayret etmiş, fakat başaramamış. Ziyaretime gelen milletvekillerinden birkaçı diğerleri Mustafa Kemal Paşa'yı haklı görüyorlardı.

Görüşme devam ederken, kapının önünde bir otomobil durdu. Mustafa Kemal Paşa gelmişti. Yanında Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey vardı. Salona girince etrafında bulunduğumuz büyük masanın başına onlar geçtiler. Mustafa Kemal Paşa üzgün görünüyordu, bir süre sonra konuyu açtı. Nazım Bey'in kırtasiyeci bir adam olduğu hakkında konuştu. İçişleri'nin henüz nazik ve önemli bir safhada bulunduğunu söyledi ve bana bakarak Meclis'deki milletvekillerini şikayet etti. Herhangi bir iç karışıklıktan ve uygunsuzluktan dolayı sorumluluk kabul edemeyeceğini, gerekirse Meclis Başkanlığından istifaya da hazır bulunduğunu ima etti.

Ben, Tokat Milletvekili Nazım Bey'i tanıımıyordum. Onun

yerine Mustafa Kemal Paşa'nın iltimas ettiği albay Refet Bey'i son tertipler sırasında ve ondan daha evvel Demirci Mehmet Efe'nin yanında görmüş, konuşmuştum. İdare kabiliyetinin derecesini doğallıkla bilemiyordum.

Hazır bulunanlar çoğunlukla yine Mustafa Kemal Paşa'nın tarafını tutuyorlar, özel olarak bu soruna müdahale etmemi istiyorlardı. Ricaları şöyleydi:

"Eğer Nazım Bey'e selam gönderirseniz onun istifa etmesi pek mümkündür."

Ben böyle bir selamı ve tarafımdan yapılacak bir tavsiyenin tehdit manasını taşıyacağını düşünerek kendilerine dedim ki:

"Şu halde ben yarın kendisini yerinde ziyaret eder, münasip surette istifasını rica ederim."

Muhataplarım ise buna şöyle karşılıkta bulundular:

"Bir kere göreve başladıktan sonra olacak bir istifa hem kamuoyuna, hem de kendisine fena tesir yapar. Buna meydan bırakmamak için, Hacı Şükrü Bey aynı zamanda Nazım Bey'in kişisel dostlarından, selamınızı ve görüşünüzü bu gecedan kendisine ulaştırırsa çok uygun olur kanaatindeyiz."

İsrarlar karşısında Hacı Şükrü Bey'i selamımla beraber Nazım Bey'in evine gönderdim ve şöyle konuşmasını da tenbih ettim:

"Tamamıyla ortadan kalkmayan olağanüstü hal yüzünden, özellikle İçişleri Bakanlığı gibi bir görevde bazen süratli emir ve icraata gitmek çok muhtemeldir.

Birtakım zorunluluklar olacak. Kendisinin yeterliliğine ve iktidarına bütün arkadaşlar gibi benim de güvenim olmakla beraber, bugün bu görevi kabul etmemesini uygun bulanlardanım. Kendisini ilerde daha büyük makamlarda görmek temennisiyle şimdilik yeni görevinden istifa ederek meclis üyeleri arasında görevine devam etmesini uygun buluyorum. Bununla beraber karar yine kendisindedir."

Mustafa Kemal Paşa vakit geciktiğinden bahsederek ayağa kalkmıştı, giderken Hacı Şükrü Bey'i Ziraat Mektebi'nde bırakabileceğini söyledi ve ikisi de salondan ayrıldılar. Gerçekten vakit çok ilerlemişti, diğer misafirler de gittiler. Ben de odama çıkarak yatağıma uzandım. Bir saat geçmişti ki, bulunduğum köşkün kapısı çaldı. Az sonra ev sahibiyile birlikte Hacı Şükrü Bey görüldü. Cebinden bir kağıt çıkartıp uzattı, alıp okudum. Nazım Bey, Meclis Başkanlığına hitapla yeni görevinden istifa

ettiğini bildiriyordu.

Hacı Şükrü Bey'e şöyle dedim:

"Arkadaş, bu istifanın benim sözlerimi aynen söylemeyip bir tehdit sonucu olduğunu anlarsam şiddetle protesto ederim."

Yanıtı şu oldu:

"Tersine, gayet nazikane tebligatta bulundum. Eğer böyle değilse yarın Ankara'ya indiğiniz zaman, zaten kendisi de sizi görmek istediğini söyledi, görüşüp anlarsınız, noksan veya abartma var mı?"

Nazım Bey'in bu istifasını Mustafa Kemal Paşa'ya götürüp vermesini söyledim, çıktı. Ben de uyudum.

Mustafa Kemal Paşa bu istifanameye dayanarak Meclis'de Refet Bey'in İçişleri Bakanlığı'na getirilmesi gereğini tekrar konu yapmış ve sonuçta başarılı olmuştu. Meclis'de bu görüşme devam ederken ben de Taşhan'da Şükrü Bey'in odasında bulunuyordum. Nazım Bey içeri girdi. Benim saf ve temiz kalbimden bahsetti, uzun uzun konuştuk. Onun sözleri doğal olarak Mustafa Kemal Paşa ile kendisini tutmayan milletvekilleri hakkındaydı. Bu gibi sözler samimi olsun veya olmasın, bende birtakım şüphe ve tereddütler uyandırıyor, ayrıca azaba sokuyordu. Halbuki öte yanda doktorlar, herşeyden çok huzur-u kalp ile dinlenme öneriyorlardı.

Gediz'in İşgali:

Öte yanda karargahı Gediz'de bulunan ve 100 kilometre uzunluktaki geniş bir cepheyi korumak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunan Kuva-yı Seyyare'nin subayları ve efradı ezgin ve yorgundu. Bu kuvvetin hızla takviyesine mutlaka ihtiyaç vardı. Aksi takdirde düşmanın ciddi bir taarruzu karşısında görevim hakkıyla yapamayacağı ihtimali de zihnimi daima meşgul ediyordu. Yeni kurulmuş düzenli tümenlerin mevcudiyetinden istifade olunarak kuvvetlerimizin biraz geri alınıp istirahat ettirilmeleri lazımdı. O zaman düşüncelerimden biri azalmış olacaktı. Bunu Genelkurmay Başkanı İsmet Bey ile görüşmeyi uygun bularak kendisini ziyaret ettim. Bunu söyledim. İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare'nin geri çekilmesi şeklini uygun bulmadı.

Eskişehir'den cepheye gönderilmek üzere hazırlanmakta bulunan iki milis birliğinin başka diğerk bir düzenli alay ile kuvvetlendirilmesini tercih etti ve Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa ile görüşmemi önerdi.

Bunun üzerine Ankara'dan tekrar Eskişehir'e gittim. Ankara'da tedavime özen göstermek üzere yanıma özel bir doktor verilmişti. Doktor Zeki, hakikatli, fakat genç ve tecrübesizdi. Ben mide ıstırabından ve baş ağrılarından şikayet ettikçe bol bol aspirin yutturuyordu. Bunun ne kadar zararlı olduğunu sonradan Almanya'da tedavim sırasında öğrendim.

Eskişehir'de Ali Fuat Paşa ile Kuva-yı Seyyare'nin kuvvetlendirilmesi konusunu konuşurken, Yunan ordusunun ansızın Uşak'tan Gediz'i işgal ettiğini öğrendik. Gediz ise her iki taraf için ehemmiyet taşıyan askeri bir yer sayılırdı. Yunanlılar bu suretle tekrar Demirci, Simav ve civarına hakim olmuşlardı. Hareket noktasından haylice uzaklaşan bu Yunan tümeninin komutanı Kondilis adında bir albaydı. Bu düşman tümeni Gediz işgalden sonra da ilerlemek isteyerek bir müddet adeta Kütahya'yı tehdidi başarmışsa da Gediz'in kuzeyine çekilmiş bulunan Kuva-yı Seyyare birliklerinin aralıksız baskın hücumları karşısında Gediz sınırlarına çekilmiş, oralarda tahkimat yaparak yerleşmişti.

Bu ise, Kuva-yı Milliye'mize ve Kütahya'ya karşı sürekli bir tecavüz ve tehdit edici bir mahiyette idi. Acele olarak Eskişehir'den Kütahya'ya gittim. Ara sıra ehemmiyet alan Gediz Cephesi'ni teftiş ve birlikleri teşci için mide ıstırabımının iznine tabi olarak gider gelirdim. Birliklerimizin komutası Reşit Bey'in sorumluluğu altındaydı. 1920 senesinin Eylül ayında Ali Fuat Paşa benimle görüşmek üzere Kütahya'ya geldi. Konuşurken Gediz'de ayrı bir vaziyette bulunan ve etrafı tehdit eden Yunan birliğine elbirliği ile kesin bir darbe indirmek ve oradan da defetmek teklifinde bulundum. Ali Fuat Paşa, Genelkurmay Başkanlığı ile görüştüktan sonra bana sonucu bildireceğini söyledi. Ali Fuat Paşa'nın bu seyahatten amacı, yeniden tesis edilen ordunun kadrosu içine, Kuva-yı Seyyare'nin dolgun bir süvari tümeni şekil ve itibarında alınmasının şeklini tesbit işini görüşmekti. Ben buna tamamıyla onay verdim. Mutabık kaldık.

Kuva-yı Seyyare'ye son günlerde katılan Eskişehir Milis Süvari Alayının mevcudu 600, diğerk piyade milis taburunun

mevcudu ise 500 idi. Bu hale göre, Kuva-yı Seyyare'mizin genel mevcudu yine beş bini bulmuştu. Bundan başka da bir piyade nizamiye alayı, Kuva-yı Seyyare emrine cepheye gönderilmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mektubu:

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın bana tarihsiz olarak gönderdiği bir mektubundan bahsedeceğim:

Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda *"Muhterem Ethem Beyefendi"* diye başlıyor sonunu *"Muhterem Yoldaş"* diye bitiriyordu.

Paşa'nın mektubu şöyleydi:

"Muhterem Ethem Beyefendi,

Doğu sınırlarımızdaki Ermeni belası lehimize kesin zaferle sona ermiştir. Bize pek uygun bir şekilde aramızda antlaşma bağlatılmak üzere. Bundan başka geçen de bildirdiğim gibi, diğer taraflardaki dış vaziyetimiz dahi fevkalade memnurluk verecek haldedir. Bunu teyiden müjdelerim. Eskişehir'de çıkan "Yeni Dünya" gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç Bey'in mektubunda gereğinden fazla bilgi verildiğinden buna dair bahsi uzatmayacağım.

Yalnız şurasını bildirmek gerekir ki, III. Enternasyonale bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu cemiyet merkezine ben, sen ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, cemiyetin genel sekreteri olmuştur. Buna ciddi bir surette çalışmak, bilimsel ve pratik gayret lazımdır. Çünkü genel çıkarlarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkiilerde şubeler açılmasına lütfen çaba ve yol gösterirsiniz. Matbaanın hemen Ankara'ya taşınmasını buyurunuz. Hacı Şükrü Bey matbaanın taşınmasına memurdur. Hakkı Behiç Bey kardeşimizin hamiyetine ve beceri derecesine benim kadar sizin de emin bulunduğunuza inanıyorum. Sihat ve afiyet, muhterem yoldaş."

Bolşeviklerle Dostluk:

Gerçekten Rus Sovyet merkezinin maddi ve siyaseten çok ciddi ve samimi görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankara'mızın Moskova devrim merkeziyle dostluk ilişkileri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin, lehimize mühim, hattâ nakdi yardımları, gizli ve açık bizi iltizam eden dostlukları inkar edilemeyecek kadar meydandaydı. Gerçi, o zaman için bu dostluk her iki taraf için zorunluymdu. Bu yanları hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında daha çok beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilan ettiği, milletler hakkında özgürlük ve serbestliğe ilişkin yüksek ve çekici prensipler yine onlar tarafından çürütülene kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetili ve samimi taraftarlarından bulunuyordum. Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insani prensipler az zaman zarfında, Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulmaya başlanmış bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubundaki cemiyet sorunu hakkındaki düşüncemi, programı okuduktan sonra olumlu veya olumsuz verebileceğimi Hacı Şükrü Bey'e söyledim. Eskişehir'deki Yeni Dünya matbaasının Ankara'ya taşınmasına ve orada yayımlanmasına devam etmesine izin vermiş, Arif Oruç Bey'e de durumu bildirmiştim.

Yeni Dünya gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı olan Arif Oruç Bey'i, cephede Kuva-yı Seyyare safları arasında bulmuştum. Bu genç çok vatansever ve hamiyetliydi. Aynı zamanda düşünce özgürlüğüne sahip bir gazeteciydi. Mesleğiyle vatan hizmetinde bulunması için kendisine az çok maddi yardımda bulunmayı esirgememiştim. Matbaayı arzusu üzerine ben satın almıştım. Arif Oruç bir gün bana, matbaasının Anadolu'daki matbaaların en iyisi olduğunu söylediği zaman şöyle yanıt vermiştim:

"İnşallah zafer sonunda bu matbaa size hediyem olacaktır. Bu milleti düşünce özgürlüğüne sahip olarak yetiştirmek uğrunda, kararlılığında ve ısrarında devam edeceksin."

O da bana şu karşılıklıta bulundu:

"Vatan ve millet bir defa düşürüldüğü fena vaziyetten kurtarılınsın. Millet in o mutlu günleri öncesinde vatanın son kurbanları arasında ben de kurban olsam, ne bahtiyarım. Şayet hayatta kalırsam bütün çalışmalarım, bu millete hükümet nedir,

millet nedir, işte bunları anlatmak uğrunda hayatımı adayacağım."

Gazetenin niteliği Sosyal Demokrattı. Görevi devrim durumunda ve işgal tehlikesi içinde bulunan Türkiye'deki kardeş vatandaşları Kuva-yı Milliye ve Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği temin etmek, devrimci hükümete de adalet ve özgürlük esasları dahilinde hareket etmek gereğini ihtar etmekte. Arif Oruç ve arkadaşları devrim dönemlerinde kendilerine düşen görevleri başardılar. Kendisini ara sıra cephelerde Kuva-yı Seyyare arasında tehlike ve zahmetler içinde de göürdüm.

Venizelos Hükümeti Zor Durumda:

Yine bu sıralarda dış politikada ortaya çıkmakta olan önemli bir sorun da, Yunanistan'da Venizelos hükümetinin bizi şiddetle ilgilendiren politikasının aleyhinde muhalefetin kuvvetlenmiş bulunmasıydı. Eskişehir'de elimize geçen bir Yunan gazetesinde buna dair bir haber bana tercüme edilmişti. Gazetede şöyle yazılıyordu:

"Küçük Asya'da bulunan ordumuzun son taarruz hareketine dair hükümetin verdiği bilgiye dayanarak, bazı meslekdaşlarımız ordumuzun her yerde başarılarından bahsediyorlar. Bizim özel ve inanılır istihbaratımız ise, ordumuzun son günlerde dehşetli karışı koymalarla karşılaştığı ve birçok kayıp verdiği merkezindedir. Hattâ Ayvalık tümenimizin bozuluşundan sonra, zavallı asil Yunan asker evlatlarının cesetleri Demirci dağlarındaki kuş ve vahşi hayvanları doyuracak ve havayı bozacak kadar çok olmuştur. Herhalde yeni bir milletvekili seçimine gitmek lazım. Politik ve askeri vaziyetimiz tehlike ve ciddiyet gösteriyor."

Yunan Tümenine Saldırıyoruz.

Gediz'de bulunan Yunan tümeni hakkında Ali Fuat Paşa ile aramızdaki konuşmadan sonra, ben Yunan tümeninin durumunu tetkik ederek bana bildirmesini kurmay başkanım Halil Bey'den

istedim. Halil Bey birkaç gün sonra Kütahya'ya gelerek raporunu verdi. Buna göre, tek başına bulunan bu Yunan tümeninin ricat hattı kesilmek ve Kuva-yı Seyyare'ye katılacak iki piyade tümeninin yardımıyla yapılacak bir taarruzla imhası mümkündür. Bu keşif sonucunu Kütahya'dan Eskişehir'e giderek bizzat Ali Fuat Paşa'ya bildirdim. Ve bu arada, "Ordu emrinde ve ilerisi düşünülerek teşkilatı tamamlanmış bulunan düzenli tümenler de bu suretle savaşa alıştırılmış, tecrübe edilmiş olur" dedim.

Paşa bu düşüncelerimi şöylece yanıtladı:

"Güvenilir gördüğüm sekizinci ve on birinci piyade tümenleri ihtiyaç olarak bugün ordu emrinde hazırdır. Gerçekte Gediz'de ayrı bir halde bulunan bir tümenlik Yunan kuvvetine yapacağımız kati bir baskın taarruzuyla iyi bir sonuç alınacağına ben de inanıyorum. Genelkurmay Başkanlığı bu arzumuz muhalefet ettiyse de, bazı düşüncelerimde ısrarım üzerine onayladı. Bu hareketin nasıl yapılacağı hakkında Alayunt istasyonunda tümen komutanlarının huzurunda bir savaş meclisi toplar ve taarruz gününü kararlaştırırız. Ben şimdi icap edenlere iki gün sonra Alayunt'da bulunmaları gereğini bildirdim. Öbür gün, yani Çarşamba günü siz de bulunursunuz, konuşuruz."

Aynı gün akşamı trenle Kütahya'ya döndüm. Telefonla Halil Bey'i cepheden çağırdım ve Çarşamba günü beraberce Alayunt istasyonuna indim. Savaş Meclisi toplandı. Katılanlar şunlardı: Batı Cephesi Komutanı albay Ali Fuat Paşa, Grup komutanı albay Köprülü Kazım Bey, Sekizinci Tümen komutanı İzzettin Bey, On Birinci Tümen komutanı kaymakam Arif Bey, Kuva-yı Seyyare komutanı olarak ben ve kurmay başkanı Halil Bey.

Savaş Meclisi açıldı. Ali Fuat Paşa toplanma nedenini anlattı. Bu arada kendisine toplantıdan önce gelen bir telgraftan bahsederek, Konya'da bir isyanın ortaya çıktığını, bunu bastırmak üzere de benim kuvvetlerimle acele Konya'ya hareketimin gerektiğinin bildirildiğini söyledi. Bana dönerek bu konuda fikrimi sordu, benim yanıtlım ise şu oldu:

"Konya'da önemli bir ayaklanma bulunmadığı kanısındayım. Basit bir vaka için düşman karşısında bulunan ne Kuva-yı Seyyare'nin ve ne de cephe yedek kuvvetlerinden ufak bir parçasının Konya'ya gönderilmesi, düşmana fırsat vereceği için, doğru değildir. Ankara'da, Afyonkarahisar'da bulunan geri birliklerle bu görev yerine getirilmek üzere Ankara Hükümeti

başkanı birisini görevlendirmelidir. Örneğin albay Refet Bey'i ter cihan İçişleri Bakanlığı'na getirmekten amacımız, bu gibi işlerde fiilen bir hizmetinin geçmesi değil miydi? Esasen böyle bir sefere sağlığımın da uygun olmadığını görüyorsunuz."

Köprülü Kazım Bey'in beni doğrulayan düşüncesi yeterli görüldü. Ali Fuat Paşa Ankara ile muhabereye başladı. Bu sırada İçişleri Bakanı Refet Bey'in Konya isyanını bastırmaya memur edildiği ve fakat Kuva-yı Seyyare'den bir birliğin hemen Refet Bey emrine ve Afyon'a gönderilmesi gerektiği bildirildi. Bu emir Merine iki piyade tümeninden birer taburla, kuvvetlerimden 300 kişilik süvari müfrezesinin Refet Bey emrine gönderilmesi kararlaştırıldı.

Savaş Meclisi aynı zamanda Gediz'de bulunan Yunan tümenine karşı düşünülen taarruz planını çizmiş, her tümene düşen görev de esas olarak tayin ve tesbit olunmuştu. Şu kadar ki, bunun yapılacağı gün, Konya olayına dair alınacak bilgiye bırakılmıştı.

Üç gün içinde gelen haberlerden anlaşıldı ki, bu isyan Delibaş namında bir serserinin ayaklanmasıyla meydana gelmiştir. Ve sırf Konya şehrine özgü ve önemsizdir. Nitekim Refet Bey'in ve cezalandırma kuvvetlerinin isyan yerine ulaşmasıyla beraber Konya asilerden geri alınmıştır. Bu isyan da ancak beş altı gün sürmüştür.

Refet Bey'in emrine gönderilen birliklerimizin dönüşünü beklemeden bizzat Ali Fuat Paşa'nın komutasında 23 Ekim 1920'de Gediz'deki Yunan tümenine karşı şiddetli bir taarruza geçtik. Topçularımız gece düşmandan habersiz gerekli yerlere yerleştirilmişti. Sabah erkenden şiddetli topçu ateşiyle piyade birlikleri cepheden düşmana atıldılar. Kuva-yı Seyyare birlikleri düşman ana mevzilerinin sekiz kilometre güney yönünde Yunan tümeninin ricatını imkansız bırakacak ve Uşak tarafından gelecek olan düşman imdat kuvvetlerini dahi durduracak bir durum almıştı. Bütün telgraf hatları kesilmişti. Kuva-yı Seyyare, Köprühan mevkiindeki kuvvetlice bir düşman irtibat kolunu temizlemiş, elimize geçen tutsakları kendilerinden bilgi alınır düşüncesiyle Ali Fuat Paşa'nın karargahına göndermiştik. Bu arada çekiliş hattının kesildiğini anlayan ve çevrilmiş bir durumda kaldığım gören düşman komutam, keşif görevini yapmak üzere Gediz'den Köprühan'a bir süvari müfrezesi

göndermişti. Bunu da pusuya düşürerek ağır kayba uğratarak kaçırttı.

Kuzey yönümüzdeki mücadeleye bakarsak durum şuydu:

Yunan komutanı önce hazırlattığı boy siperlerine güvenerek piyadelerimize karşı inatçı bir direniş göstermektedir. Arazinin uygun bulunmasından yararlanarak savunma hatlarının ilerlerinde pusular kurmuştur. Bu pusulardan birine 2. tümen birliklerinden iki bölük düştü. Ve düşman bunları tutsak aldı. Düşmanın bu başarısına savaşın ilk anlarında başlayan sis neden oldu. Ormanlık olan bu yerde sisli bir havada 10 adım ilerisini bile görmek mümkün olamıyordu.

Piyadelerle Kuva-yı Seyyare arasındaki mesafenin uzaklığından çok, bulunduğumuz arazinin sarp ve ormanlık bulunması dolayısıyla irtibat ve haberleşmemiz ancak süvari postalarıyla oluyordu. Düşman tümenini aramıza almamıza rağmen, durum ve arazi bizi, yani Kuva-yı Seyyare'yi bağımsız bir halde bırakmıştı. Aslında Kuva-yı Seyyare'nin görevi de sınırlıydı. Düşman tümeninin çekiliş yolunu tıkamak, Uşak tarafından yetiyeceği doğal olan imdat kuvvetlerini Köprühan'ın güney sırtlarında karşılamak, durdurmak veya çekilmeye mecbur etmektir. Birinci görevimizi tam yapmıştık. İkinci ve daha önemlisi de düşman imdat kuvvetlerinin beklenmesini bekliyorduk.

Savaş 7-8 saatir devam ediyor, kuzeydeki çarpışmanın lehimize sonuçlanması isteğimize dair Ali Fuat Paşa'dan ne yazılı ne de yazısız bir haber gelmiyordu.

Yalnız süvari müfrezelerimizin raporlarına göre, düzenli tümenlerin amaç ve planlarında başarı göstermedikleri anlaşılıyordu. Keşif müfrezelerimizden biri, 2. tümendeki kaçan birkaç askeri bana getirdiler. Bunlar, bazı düzenli birliklerin düşman mevzileri önünde kırıldığını ve bozguna uğradıklarını anlattılar. Öğleden sonra kuzeyden gelen silah sesleri, düşmanın karşı taarruza geçtiğini bildiriyordu.

Bunun üzerine derhal Ali Fuat Paşa'ya şöyle bir rapor gönderdim:

"Uşak'ta beklenen düşman imdat kuvvetlerinden henüz meydana henüz bir eser yok. Şimdiye kadar istenen sonucu alamadığınız görülüyor. Savaş durumuna dair ne kesin bir bilgi ne de emir almadım. Son durumunuzu olumsuz olarak tahmin ediyorum. Birlikleriniz savunma durumu alır, düşmanı cepheden

meşgul ederse ve bize hızla emir gönderirseniz, yedek kuvvetlerimle düşman mevzilerine karşı arkadan taarruza geçmeye hazırım, bekliyorum."

Gerçekten tarafımızdan yapılacak böyle bir hareketin tesirli ve faydalı olacağını düşünerek yedek kuvvetlerimi de hazırlamıştım. Kuzeydeki silah seslerinin kesildiği gece karanlığının bastırıldığı bir sırada, Ali Fuat Paşa'dan gelen bir rapor şunu emrediyordu:

"Piyade birliklerimiz durum gereği kuzeydoğu yönüne doğru olan ricatları üzerine, Kuva-yı Seyyare'nin dahi yerlerini bırakarak geri çekilmesi zorunluluğu bildirilir."

Bu emir gereğince mevkimizi bırakarak kuzeydoğuya doğru uzaklaşmak değil, bir ümitle kuvvetlerime Köprühan'ın doğusundaki yakın bir vadiye çekilmelerini emrettim. Esasen çok yorgun düşmüş birliklerimi bir de gece yürüyüşü ile daha fazla yormayı gereksiz buldum.

Bu savaşta kararlılık ve ısrarıyla, piyade birliklerimize, karşı taarruzla üstünlük gösteren düşman komutam albay Kondilis, hiç şüphe yok ki, tümenini muhakkak bir tutsaklıktan kurtarmış bulunuyordu. Buna rağmen büyük kayıp vermişti. Durumu tehlikeliydi. Daha emniyetli bir durum alması gerekirdi. Gecedен yararlanarak Gediz'i boşaltması ihtimali hatıra gelirdi.

O gecenin sabahı şafakla birlikte Köprühan istikametinde bırakılan süvari keşif kolumuzun düşmana dair gönderdiği rapor bize şu bilgiyi veriyordu:

"Gediz gece boşaltılmıştır. Köprühan'ın güneyine çekilen Kondilis tümeniyle Uşak'tan gelen iki piyade alayı miktarındaki Yunan kuvvetleri birleşmiştir. Köprühan mevkiini tekrar gönderdikleri kuvvetli bir piyade birliğiyle şimdi işgallari altına atmak üzeredirler."

Bu raporu, bulunduğum vadinin kuzeydoğu taraflarında geceyi bizim gibi açık karargahında geçiren Ali Fuat Paşa'ya bildirdim. Ek olarak dedim ki:

"Yunan kuvvetleri tekrar Gediz'i işgal etmek isteyeceklerdir. Kuva-yı Seyyare'miz kesin olarak Gediz'i savunmaya ve Köprühan kuzeyinde savaşı kabule karar vermiştir. Morali yerinde olan düzenli tümenlerimizden bir destek birliğinin hemen emrime gönderilmesini rica ederim."

Buna yanıt olarak albay Kazım Bey imzasıyla aldığım bilgiye

göre, Ali Fuat Paşa bizzat tümenin biriyle merkezi bir durum almaya gerek görerek geceden Kütahya'ya doğru çekilmiştir. Nedeni de, Gediz civarında fazlaca devam eden savaş dolayısıyla kuşatılan birliklerinin yükünü hafifletmektir. Ayrıca Yunanlıların Bursa tarafından İnönü'ne bir taarruzları olasılığı vardır. Bununla beraber, kendi elinde kalan diğer nizamiye birlikleriyle albay Kazım Bey bizzat Gediz'in kuzeyine gelerek yedek kuvvetimizi teşkil etmiş, iki dağ topu bulunan bir nizamiye birliğini de ateş hattına, doğrudan emrime göndermişti. Birliklerimiz bu vakte kadar Köprühan'ın kuzeyinde Gediz'i savunma hususunda tertibat almış, keşif kollarını düşmanla temas için ileri göndermişti.

Öğleden önce Yunanlılar Gediz'e karşı ileri harekate geçtiler ve aramızda şiddetli ve kanlı bir savaş başladı. Savaş güneş baüncaya kadar devam etti. Tam akşam üzereydi, karşımızda bulunan düşman birliklerinin Uşak'tan gelen bir birlik ile takviye edildiği görüldü. Bir müddet sessizlikten sonra Yunanlılar, geceye rağmen tekrar taarruza geçtiler ve kuvvetli saldırılarıyla hatlarımızı zorlayarak birliklerimizi Gediz'e doğru üç kilometre gerideki savunma hattımıza çekilmeye mecbur ettiler.

Bu savunma hattımız bizim için çok uygundu. Bununla beraber albay Plastiras'ın emrinde bulunan Efnun alayı üst üste hücumlar yaparak ölmekten ve öldürmekten çekinmediler. Birliklerimiz ise, üzerlerine atılan bombalan patlamadan yine düşmana göndermekte, bazan iki taraf boğaz boğaza gelmekte, bu karanlık içinde Türkçe ve Rumca küfürler, boğuk ve acı çığlıklar, iniltiler birbirine karışmaktaydı. Bunlar savaşın dehşet ve şiddetini gösteriyordu. Yunanlılar gece bile aralıksız toplarıyla mevzilerimize ateş yağdırıyor ve isabet ettiriyorlardı. Biz de savaşçılarımızın moralini dikkate alarak imkan nisbetinde topçu mukabelesinde bulunuyorduk. Yunanlıların bol topçu atışlarıyla durmaksızın kullandıkları aydınlatma tabancalarının ışıklarından yararlanıyorduk. Efnunların şafak sökerken yaptıkları son bir hücum, savunma hattımız önünde büyük kayıpla püskürtüldü. Fakat vatani kurtarmak için son çabalan harcayan birliklerimiz yeni bir düşman hücumunu aynı mevzilerde defetmeye muktedir olamayacak derecede yorgun düşmüş bulunuyordu. Gece yüzünden kaybımızı tesbit edemiyorduk. Şu kadar ki yaraları sarılıp geriye gönderilenlerin sayısı dehşet vericiydi. Bu kanlı gece savaşının sonucu ne olacak? Savaş şansı hangi tarafa yüz

çevirecekti? Bu da bizce henüz bilinmiyordu. Sabaha karşı merkez savunma hattımız karşısı sakinleştiyse de sağ ve sol kanatlarımızda bazan hafif bazan sağnak şekilde çarpışmalar devam ediyordu.

Savaş meydanlarında, çoğu zaman hükmünü gösteren esrar ve müphemliktir ki, sonuç üzerinde önemli roller oynar. Düşman, düşmanın halini bilmez derler. İşte bu esrar, bu gece savaşının son safhalarında hükmünü icra ediyordu. Şafak sökmüş, güneş doğmuştu ki, biz o zaman Yunan birliklerinin bozulup çekilmekte olduklarını anladık. Halbuki düşmanın tekrar merkezden kuvvetli bir taarruza geçeceğini sanarak şafakla beraber şöyle bir vaziyet almaya başlamıştık:

Merkez ve sağ kanattaki savunma hatlarımızda hafif bir örtü kuvveti bırakarak, geri kalan kuvvetlerimizin çoğunu Gediz'in güneydoğusundaki ormanlık ve arızalı yerlere çekmiş yerleştirmiştik. Eğer düşman yeniden taarruz ederse, örtü kuvvetlerimiz bu hücum karşısında yavaş yavaş Gediz'e doğru çekilecek, topçumuz dahi çekildiği Gediz önündeki yeni mevziinden hem çekilen kuvvetlerimizi koruyacak, hem de hücum eden Yunan kuvvetlerine büyük kuvvetlerimizin o yönde bulunduğu kanaatini verecek, düşmanın dikkatini o tarafa çekecekti. Düşman böylece ilerledikten sonra vakti gelince, yan ve gerilerinden büyük kuvvetlerimiz düşman üzerine yükleneceklerdi. Bu, kuvvetlerimizin son ve mümkün olan fedakarlığını teşkil edecekti. Bu tertibi tamamlarken Gediz'in kuzey sırtlarında yedek kuvvetimizi teşkil etmekte bulunan albay Kazım Bey'den bir rapor aldım. Şöyleydi:

"Batı Ordusu komutanı Ali Fuat Paşa'dan aldığım acil bir emir üzerine, birliklerimle hemen Kütahya istikametine gidiyorum. Nedenine gelince, Yunan genelkurmayının Gediz civarındaki savaştaki üstünlüğümüzü gidermek ve küçültmek için Bursa cephesinden İnönü'ne doğru taarruz yürüyüşüne başlamalarından ileri geldiği anlaşılıyor."

Evet. Ali Fuat Paşa'nın hayalinde daima beslediği böyle bir hareket gerçekleşmiş olacaktı. Esasen ben bu son Gediz savunmasına hiçbir tarafın ciddi ve tesirli olacak bir desteğini ümit ederek başlamış değildim. Bütün gece devam eden savaş sonunda savaş şansı bize gülmüştü.

Şu kadar ki düşmanm bu yenilgisinden mümkün olduğu kadar

faýdalanmaya yeter derecede diňç bir birliđimiz olsun kalmamış bulunuyordu. Eđer böyle bir kuvvet bulunsaydı, karřımızda çekilmekte olan ve sonuç olarak Uřak řimendifer hattına dayanarak daha gerilerde tutunabilen bu yenik dűřman birliklerini daha uzun zaman Uřak'ın güney tarafına atabilmek gibi bir fırsat ortaya çıkmıřtı. Bununla beraber 26.9.1920 günü dűřmanın hezimet derecesindeki bu çekiliřini süvarilerimiz yine de takipte kusur etmemiř, dűřmanı Uřak'ın beř kilometre kuzeyindeki asil mevzilerine kadar kovalamıřı.

Gediz Zaferi Venizelos Hükümetini Dűřürüyor.

Yunanlılardan geri alınan arazi yalnız Gediz ve etrafı olarak kalmayarak, sonraları Simav ve Demirci şehirleri de dahil olduğu halde askerlik noktasından önemli ve geniş bir mıntıka tekrar elimize geçmişti.

Kuva-yı Seyyare'nin bu galibiyeti Yunanlılar üzerinde büyük bir tesir yaratmış, Venizelos hükümeti dűřmüş, hattâ Venizelos ki Küçük Asya Yunan istilasının başlıca sorumlusüydü, Yunanistan'da tutunamayarak Avrupa'ya kaçmıştı. Evet, Venizelosçu ve inatçı komutanların elinde bulunan bu Yunan birliklerinin yenilgisi, Yunanistan'daki genel seçimlere tesadűf etmiş, muhalif partiler için bu yenilgi bir koz, bir hücum nedeni olmuştu. Venizelos taraftarları da tereddüte dűřmüş, velhasıl Anadolu'ya ait ucuz ve kolay istila tahminleri ve kanaatleri bu yenilgiyle sarsılmış, sonuçta Venizelos hükümeti dűřmüřtü.

Venizelos dűřtükten sonra yerine Kral Konstantin gelmiş, Anadolu'daki Yunan ordusunun idaresi kralcı subaylar ve komutanlara devredilmiş, böylelikle tecrübeli komutanlarım yitiren karşımızdaki ordu içinde çatışmalar hararetlenmişti. Doğallıkla bu yüzden ordu da askeri kuvvetini kaybetmişti.

Gediz Savaşında kaybımızı tesbit ettik:

200 şehit, 500 yaralı vermiştik. şehitler arasında Eskişehir milis süvari alayından kurmay yüzbaşı Necip, akrabalarımдан bir müfreze komutam olan İbrahim Bey ve on beş kadar diğer müfreze komutanları vardı.

Gediz Savaşı Konusunda Şahsıma Yönelik Bazı Suçlamalar:

Kemalettin Sami Paşa hatıralarında bu Gediz Savaşı'nı bambaşka bir şekilde sokarak diyor ki:

"Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'in arzusuna bağlı olarak Gediz'deki Yunan tümenine taarruz ettiler. Dağınık ve başıbozuk birliklerle başarılı olamayarak düşmana fırsat verdiler. Bunun için Ali Fuat Paşa'yı alarak albay İsmet Bey'i onun yerine Batı Cephesi ordu komutanlığına gönderdik. Gediz Savaşının icrasına Genelkurmay Başkanlığı zaten razı değildi."

Buna yanıt olarak şunu söylerim ki, Gediz için döğüşüm, millete ve orduya Gediz'le birçok şeyler kazandırdım. Birinci günü düzenli birliklerin yenilgisine neden, daha çok havanın fenalığıydı. Gerçi Ali Fuat Paşa'nın birinci gün hemen çekilmesini ben de önce doğru bulmamıştım. Somaları duygularıma mağlup olmakta devam etmeyerek makul düşündüm ve pek de haksız olmadığına karar verdim. Çünkü Ali Fuat Paşa, İnönü'nü ve diğer önemli noktaları göz önünde tutmaya mecburdu. Çünkü kendisi cephe komutanıydı. Ben ise yalnız Gediz ve civarını düşmandan geri almayı düşünen bir tümen komutanıydım. İdaredeki kuvvetlerle de bu amacımı fazlasıyla yerine getirmiştim.

Bu savaştan birkaç gün sonra, Kuva-yı Seyyare komutan yardımcısı olan Tefik Bey, Gördes şehrini dahi ufak bir çarpışma sonunda düşmandan geri almıştı. İşte böyle iyi bir sonuca ulaşmış savaştan dolayı, *"Ali Fuat Paşa'yı azlettiklerine ikiye ayrılan Batı Cephesine albay İsmet ve albay Refet Beyleri tayin ettik"* diye izahatta bulunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları demek istiyorlar ki, sözde Ali Fuat Paşa'nın zamanında ve bu savaşın zarar veren sonuçları dolayısıyla, Yunan ordusunun lehinde bir durum oluşmuş ve bu yüzden haklı olarak bu yeni komutanların tayinlerine gerek görülmuş. Halbuki bu tayinlerin nedenleri bu değildi.

Komutan değişikliğinin gerçek nedenine gelince, ondan sonra cereyan eden haller dahi bize anlatır ki, İsmet ve Refet Beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın, uygun zamanların gelmesinden faydalanarak, Ethem ve kuvvetleri aleyhindeki düşüncesine ve planına tamamıyla vakıf bulunuyorlardı. Ali Fuat Paşa'da ise,

böyle bir plana iştirak kabiliyeti bulamamışlardı.

Peki ben neden zararlı görülmüştüm? Bu zatlar niçin aralarında anlaşmışlardı? Bunlar görüyorlardı ki, bundan sonra Kuva-yı Milliye namına iç ve dışta pek elverişli durumlar olacak. Ethem'in ve etrafının kamuoyunda kazandığı mevki ve güven sayesinde kendilerinin her teşebbüsüne engel teşkil edecektim. Evet, Kuva-yı Milliye'miz için Anadolu'da milli misak şuurlarımız dahilinde halledilmesi zor hiçbir sorun kalmamış gibiydi. Avrupa devletleri adeta birbirleriyle rekabet edercesine lehimize dönmüşlerdi.

Dış politikamız uygun bir durum gösteriyordu. Doğu sınırlarımızda Ermeni belası çoktan başarıyla ve arzuya uygun şekilde halledilmiştir. Adana ve yöresinde sınırlı bir sahada kalmış bulunan Fransızlarla ateşkes yapılmış, tutsaklar alınıp verilmiştir. İşgalleri altında bulunan arazimizi de boşaltmaya hazır buldukları belli olmuştur. Hepsinin başında bulunan İngilizlerin ise, Yunan ordusuna dayanan ümitleri boşa çıkmıştır. Genel Savaş'ta galip gelen devletlerin iç durumları da gittikçe berbatlaşıyordu. Bizim için esas sorun, Anadolu'ya çıktığına çoktan pişman olmuş bulunan bir Yunan ordusuydu ki, maddi ve manevi bakımdan bunun da bir enkazdan ibaret olduğuna işaret eden haller çoktu.

Bana yöneltilen iftiralarından biri de şöyleydi:

"Ethem serkeş, emir dinlemez, danışma kabul etmezdi. Düzenli ordu kuruluşuna muhalefet eder, ordunun kuvvetlendirilmesine karşı kordu."

Bu doğru değildir. Ethem ve çevresi değilmiydi ki, işin başından beri ordu ve düzenli teşkilatı temsil eden birlikler, zorluklar önünde dağıldıkça toplamış, millet arasında birliği sağlamakta vasıta olmuş, orduya şerefini kazanma fırsatlarını temin etmişlerdir.

Gediz Savaşına gelince, ben rahatsızlığıma rağmen Ali Fuat Paşa'nın arzu ve ısrarıyla savaşa bizzat katılmış bulunuyordum. Birkaç gün devam eden meşakkat ve yorgunluk midemin rahatsızlığını arttırmış, Kuva-yı Seyyare cephe idaresini büyük kardeşim Tevfik Bey'e bırakmış, tekrar istirahat ve tedavi amacıyla Kütahya'ya gitmiştim. Bundan sonra ara sıra özel olarak davet edilmek suretiyle veya kendi arzumuyla Ankara veya Eskişehir'e gidip geliyordum.

Kuva-yı Seyyare Aleyhine Girişimler:

Cepheden Kütahya'ya dönüşümün arası pek geçmeden, Ali Fuat Paşa'nın yerine Batı Cephesi komutanlığına Genelkurmay Başkanı İsmet Bey tayin olunarak Eskişehir'e gelmişti. İki aydan beri Konya'da bulunan İçişleri Bakanı albay Refet Bey'e ek olarak Güney Cephesi komutanlığı ihdas edilerek verilmişti.

Kendisinin Konya yöresinde yeni atlı piyade teşkilatı ile meşgul bulunduğunu öğrenmiştim. Bu zat, lüzumsuz ihdas edilen Güney Cephesi Komutanı sıfatıyla Afyonkarahisar cephesinde vaziyet almış bulunuyordu. İçişleri Bakanlığı'nın da uhdesinde kalması garip görülmüştü.

Cephe komutanlarının değiştirilmesinin mahiyeti çok geçmeden eserleriyle meydana çıkıverdi. Kuva-yı Seyyare ve şahsım aleyhinde bir planın uygulanışına doğru ilk adımlar böylece atılmış bulunuyordu. Evet, bu değişikliğin gerçek nedeninin böyle olduğunu doğrulayan propagandalar da arası çok geçmeden yayılmaya başlamıştı. Birkaç gün öncesine kadar milli kahraman diye alkışlayan ve hâlâ da yüzüme karşı gülen ve beni okşayanların bana karşı oldu bittiler yaratmaya çalıştıkları haberleri geliyordu. Ve bunlar birer suretle doğrulanıyordu.

Öncelikle ordu arasında ropagandalar yayılıyordu, ve bunların yayılmasına memur edilenlerin başında Batı Ordusu başbaytarı albay Galip Bey vardı. Bunların mahiyeti esas olarak şöyleydi:

"Kuva-yı Seyyare komutam Ethem Bey'in, hastalığını bahane ederek cephenin işlerini kardeşi Tevfik Bey'e bırakarak gerilerde başka şeylerle uğraştığı anlaşılıyor. Evet, asla rahat duruyor sanmayınız. Ethem Bey sözde tedavide, halbuki hiç durmadan merkez ve şehirlerde mahiyeti belirsiz birtakım özel teşkilatla gizli ve açık çalışmaktadır. Millet ve Meclis nezdinde her istediğini yaptırabilecek bir nüfuza sahip! Ali Fuat Paşa'nın hoşgörülü taraftarlığı kendisini gereğinden fazla şımarttı. Evet, zaman ve olaylar da bunun sivrilmesine yardım etti. Ethem Bey'in hizmetleri inkar edilemez. Ama acaba amacı vatanperverane ve sadıkane midir? Son tutumları düşünülmeye değer. Albay İsmet Bey'in komutanlığına itiraz ediyor. Refet Bey'i hiç istemiyor. Çünkü bunlar Ali Fuat Paşa gibi Ethem Bey'in tesiri altına girmeyecek ve istediği gibi oyun oynamasına meydan vermeyecekler. Kardeşi Tevfik Bey ise küstah. Geçen gün telefonla cepheden emir vermiş. Kütah-

ya merkez komutanı vasıtasıyla Kütahya mutasarrıf vekilini evinden hakaretle aldırıp şehirden uzaklaştırmıştır. Bunun kabahati, güya asker kaçaklarını koruyormuş. Hattâ takipler hususunda hoşgörülü davranıyormuş.

Ankara Hükümeti, bu mutasarrıf vekilini görevine geri göndermek isteyince Tevfik Bey telgrafla Ankara'ya şu yanıtı vermiş:

'Bu fesatçıyı geri gönderirseniz asarım.'

Kuva-yı Seyyare subay ve efradı, düzenli birliklerin komutanı ve askerleriyle kıyas edilemeyecek kadar fazla maaş alıyorlar. Bütün Müdafaa-i Milliye cemiyetleri Ethem'in nüfuzu altında. İstedigi parayı derhal gönderiyorlar.

Kuva-yı Seyyare'de Çerkesler çoğalıyor. Çerkes subay ve efradına daha fazla imtiyaz veriyor. Bunların nazarında başkaları sıfır. Halbuki Kuva-yı Seyyare namı altında başlangıçtan şimdiye kadar Ethem Bey'in emrinde ölen, kan döken çoğunlukla Türkler değil mi? Böyle olduğu halde nam, şöhret ve şeref başkalarının."

Yüksek rütbeli iki komutan beni dolaylı olarak uyardılar. Bunlardan başka sevenler de her propagandayı bana yetiştiriyorlardı. Biri şöyle diyordu:

"Ethem Bey, Meclis vasıtasıyla tehlikelerin önüne geçmekte ihmalkar davranmasın."

Bu öneri üzerine Kütahya telgrafhanesinden Ankara'da bulunan büyük kardeşim milletvekili Reşit Bey'i makine başına çağırttım. Aramızda şu konuşma geçti:

Ben: "Ordu arasında özel görevliler vasıtasıyla aleyhimizde fesatçı propagandalar tevîl kabul etmez bir halde, vefasızca devam ediyor. Gün geçtikçe müzminleşen bu durumu tamir edilemeyecek bir dereceye gelmeden, Büyük Millet Meclisi'nin açık görüşmesine götürünüz. Bu hususu size daha önce de söylemiştim. Anladım ki siz hâlâ kandırılabilirsiniz. Fakat iyi niyete dayanan bu ihmalinizin acı sonuçları yüzünden sonraları siz de pişmanlık duyacaksınız. Bilmeyerek alet oluyor, onlara fırsat kazandırıyorsunuz. Ben her şeyden çok şuna teessüf ederim ki, Kuva-yı Milliye'miz arasında çıkacak bir uygunsuzluk, karşımızda bulunan Yunan ordusuna yeniden cesaret, ümit ve hayat verecektir."

Reşit Bey: "Bu sorunun Meclisin açık görüşmesine getirilmesinde siyasi sakıncalar bulunduğunu iddia eden samimi dostlar var. Bu, yabancılara yansır, içerdeki fesatçılar bundan faydalanır, diyorlar. Artık ben de kanaat getirdim. Mustafa Kemal Pa-

ş'a'dan ısrarla icraat isteyeceğim. Eğer yine vaadde devam ederse gizli celse isteyeceğim. Siz sabırlı olunuz. Sonucu bildiririm."

Sonradan haber aldım. Mustafa Kemal Paşa, Reşit Bey'i yine ikna etmiş. Meclisde gizli de olsa bu konuda bir celse yapılmasına gerek kalmadı. Ben ise, sancılar içinde kıvranıyor, ümitle iyi sonuçlar bekliyordum. Oysa ki aleyhimdeki propagandalar artıyordu.

Refet Bey'in Bana Karşı Olan Hazırlıkları:

İçişleri Bakam Refet iki buçuk aydan beri Konya yöresinde bana karşı birlikler hazırlıyordu. Beri tarafta Kuva-yı Seyyare'nin Uşak cephesine bitişik mıntıkasındaki Refet Bey'in emrine giren Kolordu Komutam Albay Fahrettin Bey özel olarak Refet Bey'den aldığı emre uyararak, kuvvetlerimiz arasına gönderdiği adamlar vasıtasıyla Türklük-Çerkeslik cereyanını yaratmak, uyandırmak gayretindeydi. O Refet Bey ki, daha önce anlattığım gibi, benim yol göstermemle İçişleri Bakanlığı'na gelebilmişti. Refet Bey bir vehim ve sorumluluk korkusuyla bana karşı vaziyet alıyordu. Refet Bey'in İçişleri Bakam olmasına yardım etmiştim. Fakat bir müddet sonra bir savaş sırasında cephede vuku bulan bir karar dolayısıyla, Refet Bey'in daha önceki bir hatası meydana çıkmıştı. Ve buna ait evrakı Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne göndererek, Refet Bey'in derhal muhakeme edilmesini istemiştim.

Şöyle ki, Kuva-yı Tedibiye komutanlığımın son devrelerinde Yozgat'tan ayrılışım sırasında Refet Bey ufak bir müfrezeyle Çorum'da kalmıştı. Bir müddet sonra Ankara'ya dönerken Alaca ve Yozgat'tan geçmiş, buralarda kendisine olağanüstü bir komutan süsü vererek, bastırılmış isyanlar dolayısıyla bana silahlarımı teslim etmiş bulunan halka karşı, nümayiş mahiyetinde tehditler savurmuş. Bu arada kendilerini affedip ellerine belgeler verdiğim bazı kimseleri yanına çağırıp vesikaları tetkik ettiği sırada, "*Bunlar Ethem Bey'in yetkisi dışındadır, ama sizinle sonra görüşeceğiz*" gibi birtakım boşboğazlıklarıyla, bilhassa bütün Anadolu'daki Alevilerin ruhani reisi bulunan Dede Galip'i ve çevresini şüpheye düşürmüştü.

Gerçi Galip Bey isyanla üçüncü, belki de ikinci derecede ilgiliyse de bu zata cephede hizmet gördürmek üzere 500 mevcutlu bir süvari müfrezesi kurdurmuş, silah ve cephanelerini, teçhizatını

kendisine tedarik ettirmiş, müfrezeyi kendi oğlu Gazi Bey'in idaresinde birlikte alıp cepheye getirmiştim. Hattâ Demirci Savaşında bu müfrezenin yararlığı bile görülmüştü.

Dede Galip Bey, teşekkür ve iltifatımdan çok memnun kalmıştı. Kendisinden milli davamıza hararetle bir taraftar olacağı vadini de almıştım. Alevi tayfası gibi Orta Anadolu'da yaşayan kuvvetli bir topluluğu davamıza daha çok bağlamak hususuna ehemmiyet vermek istiyordum. Fakat bunu yapamamanın üzüntüsü içindeyken, Refet Bey'in bu hareketi uygun değildi elbet. Tuhaftır ki, o zamanki cezalandırma günlerinde Refet Bey pek uzakta olmadığı halde Alaca'nın semtine bile uğramamıştı. Kendisinin Alaca'da söylediği sözler bir müddet sonra cepheye tesirini gösterdi. Düşman karşısında bulunan müfrezesine bu sözleri aksetmiş ve Yunan tümeninin ilk Gediz'i işgal ettiği sırada Alaca müfrezesinden 150 kişilik bir grup, *"Madem ki geçmişe ait bir isyan dolayısıyla affedilmeyeceğiz, madem ki evlerimizde çoluk çocuğumuz, dedemiz hakaret görüyorlar, neden Yunan karşısında bu kadar zahmet ve meşakkat arasında ölelim?"* diyerek savaş günü kargaşalıktan faydalanarak kaçmışlar. Soma tekrar Alaca'ya giderek asayiş bozmaya başlamışlar. Bunun zararı oldu, bu müfrezeye bırakılan bir köyü ve hattâ Gediz'i düşman kolaylıkla zaptetti.

Aylarca önce yüzlerce kilometre gerilerde Refet Bey'in bir hatasının zararları böylece görülmüştü. 150 kişinin firarına bu sözlerin neden olduğu tesbit edilince, hazırlanan evrakla beraber, İçişleri Bakanı Refet Bey'in muhakeme edilmesini, bu gibi sorunlarla doğrudan doğruya ilgisi bulunan Eskişehir İstiklal Mahkemesine bildirmiş, usulen durumdan Meclis Başkanlığını da haberdar etmiştim.

Eskişehir mahkemesi soruna önem verdi. Refet Bey'i çağırarak sorguya çekme gereğini duydu. Meclis Başkanlığına bir tezkere yazarak Refet Bey'in Eskişehir'e gönderilmesini istedi. Bunun üzerine araya Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey girdiler. İsmet Bey o sırada Genelkurmay Başkanıydı. Ayrı ayrı bu işin mahkemeye gitmemesini, mahkemenin buna bakmaktan sarf-ı nazar etmesini istediler. Bu olmazsa mahkemenin bir müddet tehirini istediler. Ben de bunun üzerine muhakemenin bir müddet geri bırakılmasını kabul ettim. Böylelikle de muhakeme geri kaldı.

İşte bu geri bırakma müddetinin sonlarındaydık ki mahkemeden beraat etmesine imkan göremeyeceğini anlayan ve şunun bu-

nun vasıtasıyla benden af dileyen Refet Bey başışlayıcıları tarafından bir oldu bitti suretiyle Garp Cephesi komutanlığına tayin edilmiş bulunuyordu. Mahkemede evrakı bulunan bir sanığın İçişleri Bakanlığı'nda bırakılması kanuna aykırı iken, bir de buna ilaveten geniş bir yetkiyle gereksiz olarak ihdas olunan bir cephe komutanlığına gönderilmesi nasıl doğru olabilirdi?

Kuva-yı Seyyare ise karargahı Gediz olmak üzere, düşmanla karşı karşıya temas halinde bulunuyordu. Son Gediz Savaşı'ndan beri üzerinde kalan Uşak'ın kuzeyinden başlayıp da Gördes'in batısına kadar uzanan cephede vatan görevindeydi. Bana karşı tertip hazırlayanlara gelince, beni adeta felçli gibi Kütahya'da bulduran hastalığım onlara cesaret veriyordu. Hayatımın en işe yarar yıllarını ve tesadüfün bana bahsettiği uygun zeminleri temiz kalple vatanın kurtuluşuna, davanın elde edilmesine harcamış, dayanılmaz vatan hizmeti uğrunda vücudumu yıpratmış, manen ve maddeten zayıf ve bitkin düşmüş bir haldeydim. Herkesi dış haliyle kabul etmek, temiz kalple hakkından vazgeçmek kadar, yani bütün varlığını tedbirsizce sarfetmek kadar zavallılık yokmuş. Ben bunu artık anlamış gibiydim. Fakat can huyun altındadır, derler. Ben bunu bilerek aldanmaktan kendimi alıkoyamıyordum. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey'in hatayı düzeltmeye çalıştıklarından bahseden haberleri, Ankara'dan Kütahya'ya birbiri peşi sıra gönderilmekte olan milletvekili heyetleri takip ediyordu.

İsmet Bey'le Görüşüyorum.

Sırf tertipleri tamamlamak hususunda vakit kazanmak için gönderdikleri sonraları pek acı bir biçimde anlaşılan söz konusu heyetler arasında, bana bağlı olan ve samimi insanlar da vardı. Kardeşim Reşit Bey ve Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri Bey bunların başında geliyordu.

Reşit Bey, öteden beri Mustafa Kemal Paşa'nın lehinde düşünüyor ve konuşuyordu. Onun, bu düşüncelerine uygun hareketleridir ki, Kuva-yı Seyyare gibi kurtarıcı bir kuvveti zor duruma düşürmüştür. Diyebilirim ki, Mustafa Kemal Paşa esas teşkil eden bu husustaki başarılarını Reşit Bey'e borçludur.

Batı Ordusu komutanlığına geldiği zamandan beri hareketleri sözlerine hiç uymayan albay İsmet Bey'in fiilen bir düşman olaca-

ğı zamandan önceki şu günlerde, Eskişehir'den bir otomobil göndermişti. Kısa telgrafında da, ara sıra cepheyi teftişe gitmem gerektiği zaman, bu otomobilin işime yarayacağını bildirmişti. Halbuki öte yandan cereyan eden aleyhtarlık elle tutulacak kadar açıktı.

Alışkanlığım dışında olarak, ben bu günlerde 15 kadar muhafızla ve özel doktorumla trene binerek Kütahya'dan Eskişehir'e gittim. Amacım ordu komutam İsmet Bey ile karşı karşıya gelip ihtilaflı sorunlar hakkında yüz yüze kendisiyle görüşmekti. Bundan sonra da Ankara'ya geçip Mustafa Kemal Paşa ve diğer icap edenlerle konuşmak istiyordum. Bu temaslarla pek uygunsuz bir şekilde girmekte olan aradaki şu hale son vermek imkanının mevcut olup olmadığını araştırmak gayemdi. Akşamdan önce Eskişehir'e vardım. Orada belli olan yerimde dinlenirken Kuva-yı Seyyare'de yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi akşam üzeri çıkageldi. Kendisi izinli olarak Eskişehir'de bulunuyormuş. Kendisine şu emri verdim:

"Git, bak, ordu komutanı İsmet Bey makamındaysa anla, kendisini gör, ziyaretine gideceğimi heber ver."

Yüzbaşı gitti, bir saat sonra geldi. Güneş batmıştı. Bana şu yanıtı getirdi:

"Karargah komutanını gördüm. Ordu komutanı Paşa meşgulmuş. Bu akşam kimseyi kabul etmeyiniz, diye emir vermiş. Yarın gelirlerse Paşa'yı görebilirler, dedi komutan."

Bu yanıt beni büyük bir hayrete düşürdü. Düşünceye daldığımı gören ve henüz yanımda ve ayakta duran yüzbaşı, beni şu sözleriyle uyandırdı:

"Efendim, orduda Kuva-yı Seyyare'mizin irtibat subayı ile dün konuşmuştum. Onun söylediğine göre, İsmet Bey, bugünlerde hastaneden çıkmış Kuva-yı Seyyare subaylarına tesadüf ettiği zaman onlara tekdir ve hakaret etmek için bahane arıyormuş. Ben de karargah subayından usul dışı nezaketsizce bir davranış gördüm."

Bu sözler, ıstırapı altında inlediğim hastalığın gerdiği asabım üzerinde öyle bir kırbaç tesiri yaptı ki hiçbir tarafta samimiyet ve ciddiyet eseri görünmeyen bu ortak hayata mutlaka nihayet vermemliyim, bu artık kaçırılmaması lazım bir fırsattı, yeter ki İsmet Bey ile karşılaşayım, hele bana karşı da ufak bir önemsememe göreyim, diye düşündüm. Ve içimden böyle bir hal karşısındaki kara-

rımı da vermiştim. Gönül heyecanı ile oturduğum yatağımdan fırladım. Arkadaşlarıma seslendim:

"Arkamdan gelin!"

Hep beraber sokağa fırladık. Karargaha doğru yürüdük. Karargah oturduğum eve uzak değildi. Yürürken en güvendiğim arkadaşlarımdan ikisine bazı talimatlar verdim. Karargah kapısına yaklaştık. Çifte nöbet bekleyen askerler emir almış olacaklar ki:

"Yasaktır efendim, nöbetçi subayına haber verelim" dediler.

Birisi zili çekmek istediye de, engellendi. Nöbetçilerin yanına arkadaşlarımdan dördünü bırakarak diğerleriyle nizamiye kapısından içeriye daldım. Bu atakla İsmet Paşa karargahının kapısı bizim idaremize geçmiş demektir.

Hızla İsmet Paşa'nın bulunduğu ikinci kata çıktık. Yaver ve kurmaylara mahsus odanın kapısına bakan merdivenin başına iki nöbetçi diktikten sonra, koridorun sonunda bulunan komutanlık odasının kapısında kendimi buldum. İsmet Paşa'nın kapısını vurmamla beraber açıp içeri girmem bir oldu. Diğer arkadaşlarımı beklenmedik bir duruma karşı ve koridorda emrime hazır durumda bıraktım. Bu ufak ihtiyat tedbiri hiçbir sızıltıya meydan vermedin, adeta bir makine hızı ve düzeniyle alınmıştı.

İsmet Paşa koltuktaydı. Karşısında ayakta levazım reisi duruyor, yüksek sesle kendisine bir şeyler söylüyordu. Reisin en son işittiğim sözü Kuva-yı Seyyare idi.

Odaya girmemle beraber levazım reisi başını çevirerek beni görmüştü. İsmet Bey daha sonra gördü. Şaşırılmış bir halde ayağa kalkarak kısa bir tereddüt anı geçirdi. Soma gergin adımlarla bana doğru geldi, yüzündeki şaşkınlık tebessüme çevrilmişti.

Ellerimi tutarak, nabzımı yoklayarak, kollarımı okşayarak:

"Ne vakit teşrif buyuruldu? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum. Rahatsızlığınız nasıl oldu?" diye beni masaya doğru çekti. Karşı karşıya oturduk. Levazım reisi ayakta şaşkın bir halde bizi seyrediyordu.

İsmet Bey'e hitap ettim:

"Beyefendi, izin veriniz de levazım reisi bey bizi yalnız bırak-sınlar."

İsmet Bey işaret edince, reis elindeki kağıtları masa üzerine bırakıp çıktı. Ve ben hemen İsmet Bey'e şunları söyledim:

"Samimiyetten eser kalmayan ve sizinle ortak olan hayatımıza"

son vermeye geldim. Şu günlerde cereyan eden maskeli ve maske-siz aleyhtarlıklardan amaç nedir? Eğer bana ve Kuva-yı Seyya-re'ye artık gerek kalmamışsa bunu açıkça söyleyiniz, derhal bu fe-dakar kuvveti dağıtmaya hazırım. Görüyorsunuz ki, hastayım. Fikren ve bedenen istirahate muhtacım. Beyefendi ben sizinle açık ve ciddi görüşüyorum ve öyle yanıt istiyorum."

İsmet Bey şu yanıtı verdi:

"Allah şu fesatçıların cezasını versin. Samimiyetle söylüyorum ki sizi Ali Fuat Paşa'dan fazla seviyorum. Takdir ediyorum. İtimat ediniz, emin olunuz, memleket savunmasında size ve kuvvetlerinize gerek kalmadığı kanaatinde değilim. Fakat görüyorum ki bire bin ilave eden münafıklar sizi hakkımda tereddüde sevkemişler. Büt-tün bu anlaşamamazlıkların giderilmesini, eskisi gibi samimiyet ve dostluğun tadesini arzu ediyorum. Bundan sonra da sizden baş-ka şekilde hizmetler bekleniyor. Ben sizin gibi arkadaşların feda-karlığına güvenerek ordu komutanlığını kabul edip geldim. Sizinle baş başa verip anlaşmak için fırsat aradığım halde işlerin çoklu-ğu yüzünden ve dedikodulardan fırsat bulamadım. Öncelikle şunu söyleyeyim ki, hizmetinizle mütenasip bir askeri üniforma içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini tayin size ait. Karar ve emri almak benim görevimdir.

Albay Refet Bey sorununa gelince, İstiklal Mahkemesi'ne verdi-ğiniz evrakı geri aldınız. Ve bu muhakemenin iptaline gayret ediniz. Bunu rica ederim. Emin olunuz. Refet Bey sizi daima takdir edenlerdendir. Sizden istediğiniz yerde özür dileyecektir. Hattâ is-terseniz elinizi öptürürüm. Refet Bey gelecekte çok işimize yaraya-cak, her ikimizin de samimi ve gizli bir arkadaşımız olacaktır. Siz-den bu samimi sözlerime karşı vereceğiniz yanıtı bekliyorum."

İsmet Bey kulaklarını avucunun içine alarak ve gözlerini gözle-rime dikerek vereceğim yanıtı bekliyordu. Şöyle konuştum:

"Şahsıma gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ederim. Öncelikle şunu söyleyeyim ki, ben rütbe meraklısı değilim. Ben ateşkes sonların-daki olağanüstü hal içinde savunmasız kaldığımı gördüğüm vata-nın savunması için ortaya atıldım. Sırası düştü ki, zararlı gördü-ğüm bazı vatandaşları, hattâ diyebilirim ki, bazı akrabamın adli icraat sırasında müsamahasızca idam kararlarını imza ettim. Rüt-be alsam halk nazarında küçülürüm. Halk haklı olarak diyebilir ki, Ethem bu insafsız ve gaddarca icraatını vatanın kurtuluşundan ziyade rütbe ve mevki kapmak için yapmıştır. Kuvvetlerim arasın-

da terfi ve taltife layık birçok subay var. Ben bu lütfu onlara layık görürüm.

Refet Bey'in muhakemesine gelince, o zatla hiçbir şahsi alışverişim yoktur. Bu, bir adli meseledir ki, genel hukuku ilgilendirir. Olağanüstü hal gereği bu gibi sorunları da takip ve tetkike İstiklal Mahkemesi memurdur. Bu muhakemenin gereksizliğini iddia ve Refet Bey'e ait evrakın geri alınmasına teşebbüs ise, müdahale mahiyetinde olur. Bu Suretle de, İstiklal Mahkemesinin anlamı kalmaz. Hem nasıl olur anlayamadım. Mahkemede beraat etmesine imkan görülemeyen bir sanığın İçişleri Bakanlığı yeterli bir hala iken ona bir de Güney Cephesi Komutanlığı verilmesi! Yarın Ankara'ya geçeceğim, dönüşte tekrar görüşmek isterim. Karargah komutanınızı da uyarmanızı rica ederim, beni bu akşam size karşı biraz nezaketsizce harekete sevkeden onlar olmuştur."

Dedim ve kalktım, İsmet Bey'in konuşması tasavvurlarımı de-
ğiştirmeme neden oldu. Sözleri arasında, şahsıma ait olanları için-
de samimiyet yok değildi. Fakat bunlar entrika gereği idi. Veda
ederken hararetle elimi sıkın İsmet Bey'in son sözü şuydu:

*"Ankara dönüşü her halde yine görüşelim. Ordu içinde propa-
ganda yaptığını söylediğiniz kimselerin de cezalandırılmaları so-
rununu o zaman konuşuruz."*

Arkadaşlarımla beraber İsmet Bey'in karargahından ayrılıp is-
tirahat ettiğim eve geldim. Ertesi günü de Ankara'ya gittim. Orada
Meclis binası önünde, koridorlarda, milletvekillerinin bize ait de-
dikodu ettiklerini, münakaşalarda bulduklarını gördüm ve duy-
dum. Bazı Meclis üyeleri geçmişe ait ve yerine harcanmamış ol-
duğu şimdi meydana çıkan güvenim dolayısıyla beni
eleştiriyordu. Kimisi de bu sorunlardan dolayı kederliyidiler. Bir
kısmına göre kabahat kardeşim Tefvik Bey'de idi.

Tefvik Bey daima zorluklar çıkartıyormuş. Bu milletvekilleri,
böyle diyerek fikirleri aleyhimize tahrik ediyorlardı. Ne gariptir ki
milletvekilleri dedikoduyla uğraşıyorlardı da, bir tanesi olsun
müzminleşen bu sorunu Meclis'e getirmeyi düşünmüyordu. Ken-
disiyle görüştüğüm Mustafa Kemal Paşa ise, bu halden şahsen
gayet üzgünmüş gibi görünüyor, ihtilaf yaratan sorunların haline
çalıştığını ima ederek şöyle diyordu:

*"Siz Kütahya'dan ayrıldıktan sonra Batı Ordusu komutanı İ-
smet Bey ile Kuva-yı Seyyare komutanı Tefvik Bey arasında anlaş-
mazlık artmıştır. Bu yüzden sizin acele Kütahya'ya dönmenizi rica*

ederim."

Mustafa Kemal Paşa süratle dönmem gereğini zorunlu kılmaya delil olarak bana bir telgraf gösterdi. Bu telgrafın altında kardeşim Tevfik Bey'in imzası vardı ve İsmet Bey'e çekilmişti. İşte telgraf şuydu:

**Gediz Kuva-yı Seyyare Karargahından
Eskişehir Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya**

20 Aralık 1920

Gereksiz ve bize_ haber vermeden Kuva-yı Seyyare cephesi muntıkasına gönderdiğiniz kaymakam İbrahim Bey'i, emrindeki süvari müfrezesiyle beraber size gönderdim. Buna asıl neden, Garp Ordusu komutanlığı namuna birlikte getirdiği ve muntıkamız dahilinde bazı yerlere astırdığı görülen bildirimler olmuştur. Bu bildirimlerde Kuva-yı Seyyare'yi idare eden ellerin güvenilmez olduğu bildirilmektedir. Fesat yaratan bildirimleri toplattım. Kuva-yı Seyyare'ye ve bize şerefsizlik isnat eden sizin gibi bir komutanı bundan sonra merci olarak tanımakta mazurum. Ve sizinle ilişkilerimi kestiğimi bildiririm.

Aynı gün bu sorun hakkında bana da bir telgraf gelmişti. Bunda İsmet Paşa'nın onur kırıcı davranışından bahsettikten sonra özetle şöyle diyordu:

**Ankara'da Kuva-yı Seyyare Komutanı
Ethem Bey'e**

Aylardan beri cephemiz gerisinde ve kanatlarında cereyan eden ve gittikçe müzminleşen yakışsız hale bir son vermek için Ankara'da ciddi ve resmi girişimlerde bulunmanızı rica ederim. Biz karşıımızdaki düşmanla mı, yoksa arkamızda ve yanlarımızdaki komuta mevkiine getirilenle mi uğraşacağız? Ben bu şartlar altında vekaleten üzerime aldığım bu göreve devam etmekte mazurum. Ya durumu düzeltiniz, yahut cepheye gelip görevi üzerinize alınız. Bir taraftan Güney Cephesi komutanlığı tarafından birliklerimiz arasına gönderilen propagandacılar, subay ve efradımızı bozmaya çalışıyor sonra savuşuyorlar. Fakat bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi fesatçıların yakalanarak, kararga-

hıma gönderilmesini komutanlarıma bildirdim. Muhakemesiz ve kayıtsız ve şartsız kendilerini idam ettireceğim:

**Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili
Tevfik**

Demirci Mehmet Efe'nin Telgrafı:

Bu telgrafı aldığımın gecesı idi. Nazilli'den Demirci Mehmet Efe'nin çağrısı üzerine telgraf başına gittim. Mehmet Efe şöyle diyordu:

"Kardeşim Ethem Bey, bildiğiniz gibi bundan iki buçuk ay önce Konya isyanı üzerine bir miktar kuvvetimle isyan yerine gönderilmiştim. Albay Refet Bey'le görev yaptıktan sonra Nazilli'ye döndüm. Vücutça istirahat ihtiyacım vardı, kendi köyümde kaldım, emrimdeki birlikleri cepheye göndermiştim. Yanımda kalan birkaç arkadaşım ile hiçbir işe karışmıyordum. Fakat Konya'dan dönüşümden beri apaçık görüyorum ve anlıyorum ki, şahsımı hedef tutan birtakım entrikalarla çevrilmiş bulunmaktayım. Hattâ çok yakınım bulunanlar birer suretle aleyhime tahrik edilmektedir. Ve hayatıma suikast için ihanete sevkolunmaktadırlar. Refet Bey'den dün bir telgraf aldım, teşkil ettiğim askeri birliklerden birine komuta etmek üzere Konya'ya geliniz bekliyorum, diyordu. Bu pek tuhaf değil mi?"

Bir defa benim bulunduğum yer, cepheye Konya'dan daha yakın, sonra düzenli birlik idare etmek için davet edilmekliğim, ne münasebet? Biz vatanın savunması için silaha sarılmış ve bugünkü fırsatı hazırlamış kimseleriz. Ben bunda bir samimiyet görmüyorum. Bilmem siz nasıl buluyorsunuz? Şüphesiz duruma daha iyi vakıfsınızdır."

Telgraf başında şu yanıtı verdim:

"Kardeşim Mehmet Efe! Refet Bey'in davetine gidip gitmemekte serbestsin. O zatı benden daha iyi tanıman lazım. Çünkü yakın zamana kadar sizinle beraber bulunmuştur. Şikâyet ettiğin hal ile ben de karşı karşıyayım. Tedbirli bulunmak gereğini ihtar etmekle beraber, hançerini vatanın bağına sokmakta ısrar eden Yunanlılara fırsat verebilecek her hareketten sakınmanızı öneririm. Zaten ben Ankara'ya bu esef verici sorunu Meclis vasıtasıyla

halletmeye gelmişim.

Fakat Meclis'de bir boşluk ve şaşkınlık var. Buna karşın Meclis üyeleri arasında bu hallerden üzgün olanlar yok değil. Ben bu uygunsuzluklara yine tam bir son vermeden yarınki posta ile Kütahya'ya dönmeye mecburum. Çünkü yeni Batı Cephesi komutanı İsmet Bey'le Uşak cephesindeki biraderim Teyfik Bey'in arasının pek çok gerginleştiği, Ankara'ya son gelen telgraflardan anlaşılıyor. Süratle dönüşüm birfenalığa meydan vermemek içindir. Refet Bey'i geri aldirmek ve azlettirmek suretiyle sorunu barış içinde halletmeye uğraşan milletvekilleri var. Refet Bey aslında eski bir hatası sonucu İstiklal Mahkemesi'nde sanıktır. Yakın günler sorunun ne olacağını ortaya koyacaktır.

Yörük Ali ile aranız nasıldır? Birkaç gün önce özel bir adamı aracılığıyla bir mektup almıştım. Henüz yanıt veremedim. Yazacağım yanıtta size sadık kalmasını önereceğim. Vatanın zor zamanları geçti. Her neyse yine görüşürüz. Gözlerimden öperim."

Her şeyin düzene konulacağı vaadi ve teminatı karşısında ertesi gün Kütahya'ya döndüm. Eskişehir'den geçerken İsmet Bey'in karargahında bulunmadığını haber almıştım. Kütahya'dan telefonla Gediz Cephesinde bulunan Kuva-yı Seyyare komutan yardımcısı ve kurmay subay Halil Bey'den izahat istedim.

"Birliklerimiz arasında son günlerde bir değişiklik var mı?" diye sordum. Halil Bey; "Ne birliklerimiz arasında bir değişiklik yaptım, ne de cephemizde bir olağanüstülük yok. Yalnız kaymakam İbrahim Bey sorununa dair tekrar şikayette bulundular" dedi.

Zaten Gediz'den geri gönderilen kaymakam İbrahim Bey Kütahya'da beni bekliyormuş. Gelerek dedi ki:

"Efendim, biz askeriz. Kuva-yı Seyyare muntkasına ordu komutanının sözlü ve yazılı emrine dayanarak gelmiş ve Gediz'e kadar gitmişim. Talimata uygun olarak göreve başladığım sırada Teyfik Bey'in cepheden gönderdiği bir subayın talimatına uyararak emrimdekilerle birlikte derhal Kütahya'ya dönmeye mecbur oldum. Sizi beklemek için burada kalmıştım. Eskişehir'e döneyim mi? Ne emredersiniz?"

Ve sözlerine ilave etti:

"Ben Teyfik Bey'i de çok haksız bulmadım. Aradaki anlaşmazlık eskice ve büyükçe imiş."

Kendisine şu yanıtı verdim:

"Efendim fikir anlaşmazlığını aşan bir uygunsuzluk var orta-

da. Büyük Millet Meclisi üyelerinden birçok kimselerle hükümeti temsil eden bazı zevat bu uygunsuzluğu iyi bir biçimde halletmeye çalışıyorlar. Bunu kendileri söylüyor. Ümit ederim ki, hallederler. Eğer İsmet Paşa, Kuva-yı Seyyare mıntıkasına mahsus bir yenilik yapmaya gerek görmüşse, önce bizimle görüşüp yazmalı değil miydi? Herhalde izzet-i nefsimizin kırılmasına sebebiyet verdiği için dolayı önce İsmet Paşa'ya ve sonra da Tevfik Bey'e karşı üzgün ve kırgınım. İsterseniz ordu komutanından izin alarak Eskişehir'e dönünüz. Arzu ederseniz sonuca kadar Eskişehir'de bekleyiniz ve benim hürmetli bir misafirim olarak kalınız."

Bu konuşmadan sonra kendisi izin istemiş, Eskişehir'e dönmüş, bir gün sonra da İsmet Paşa'dan bir telgraf almıştım. Kısaca şöyle diyordu:

"Tevfik Bey'in cephe meşguliyetine ilave edilen geri vazifesini kolaylaştırmak amacıyla gönderdiğim kaymakam İbrahim Bey sorununu Tevfik Beyefendi fenaya yormuş. Daha önce bunu ve bildiriler hakkındaki bilgiyi vermeyişim benim hatam yüzündendir."

İstanbul Heyeti:

Bundan üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan ve aramızdaki özel şifre anahtarıyla açılması gereken şu telgrafi aldım:

Kütahya'da Kuva-yı Seyyare Komutanı Ethem Beyefendi'ye

25 Aralık 1920

İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa heyetinin karşılanmasına Meclis üyelerinden bir heyetin gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmağım arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen özel trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum.

***Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal***

Bu telgraf üzerine Eskişehir'e gönderilen özel trene binerek on

beş kadar adamımla Kütahya'dan Ankara'ya gittim. Yolda hararetim yükselmişti. Trenden iner inmez Meclis binası yakınında bu otelde Hacı Şükrü Bey'in yatağına uzandım. Biraz sonra hükümet ileri gelenlerinden ve Meclis üyelerinden bazıları ziyaretime geldiler. Biraz sonra da Mustafa Kemal Paşa ile doktor Adnan Bey geldiler. Adnan Bey beni muayene etti. Hararetimin yüksek olduğunu, istirahat etmem gerektiğini söyleyerek bazı tavsiyelerde bulundu.

Mustafa Kemal Paşa ayakta bunları dinliyordu. Adnan Bey'e bu arada şunları söylediğini işittim:

"Üç dört saat sonra, yani akşam üzeri trenle gelecek heyetle bizim de gitmemiz gerekli ve zorunludur. O zamana kadar harareti düşürecek çareler bulunuz. Trende yataklı ve özel bir yerin Ethem Bey için hazırlanmasını temin ediniz. Bilecik'e kadar uzanacak bu tren seyahati beyin üzerinde iyi tesir yapar. Gelen heyet herhalde Ethem Bey'i de aramızda görmelidir."

Mustafa Kemal Paşa bunları söyledikten sonra bir süreliğine veda edip gitti. Bu defa Paşanın yüzünde bir gayrıtabiilik gözüme çarpar gibi oldu. Acaba gelen heyete fazla bir ehemmiyet mi veriyordu? Yoksa içinde bana karşı düşüncelerinden ileri gelen bir tezahür müydü? Bunu derin düşünemeyecek kadar halsiz ve mustarıptım. Adnan Bey'in tedavisi ateşimi düşürmüş bulunuyordu bir müddet sonra!

Boşa Çıkan Komplo:

Mustafa Kemal Paşa gittikten sonra gelen bazı milletvekilleri beni uyarıyorlardı. Şahsımı hedef tutan bir plandan hiç şüphe etmek istemiyorlar gibiydiler. Gerçekten bir gün sonra Eskişehir'e vardığımız zaman bu meçhul halledilmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'da benden ayrılmasından üç dört saat sonra yaveri geldi, Paşa ile birlikte hareket etmek üzere hazırlanmamı söyledi. Hazırlandım ve biraz sonra da istasyona inerek Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk ve Eskişehir'e doğru hareket ettik.

İstanbul'dan gelecek olan heyeti karşılamaya giden milletvekili heyeti şunlardan ibaretti: Mustafa Kemal Paşa, ben, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri, Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü, Hak-

kı Behiç, Manisa milletvekili Reşit ve Celal, Antep milletvekili Kılıç Ali Beyler. Aynı trende Mustafa Kemal Paşa'nın elli kişilik sivil bir maiyet müfrezesi, benim ise on beş kişi kadar efradım ve yaverim vardı. Bunlar ayrı ayrı kompartımanda geliyordu. Avakta durarak sıhhatimi soruyor, birkaç dakika böylece vakit geçirdikten sonra ayrılıp gidiyordu. Yüzlerinde bana karşı iltifatlarının samimi olmadığını gösteren bazı emareler sezinliyor idiysem de derinliğine varamıyordum. Gerçi sözleri eskisi gibi dostane ve iltifatkar olmasına rağmen sabit bakışlı gözlerinden bu sözlerinin zayıflığını okuyordum.

Her neyse tren güneş doğarken Eskişehir istasyonuna girdi.

Trenin burada su ve diğer ihtiyaçlarını gidermek için bir müddet duracağım tahmin ediyor ve biliyordum. Bilecik'e yetişmek için aceleye gerek yoktu. Tren için vakit çoktu. Bu sırada trenden inen yaverim dönüp geldi, nizamiyeden iki subayın beni özel olarak görmek istediklerini söyledi ve devam etti:

"Tren burada en aşağı 2-3 saat kadar kalacak. Bu müddet zarfında daha iyi istirahat edebilmeniz için şehirdeki makamınıza gitmeniz uygun olmaz mı? Aynı zamanda sizi görmek isteyen subayların ne demek istediklerini de öğrenirsiniz."

Bunu uygun bularak trenden adamlarımla birlikte indim. Şehirde herkesçe malum bulunan yerime geldim. Kendi subayımızı istedim.

"Ne var ne yok?" dedim.

Subay, onların mensup oldukları birliklerin numaralarıyla beraber isimlerini de söyledi.

"Beni niçin görmek istiyorlarmış?" diye sordum.

Şu yanıtı verdi:

"Efendim, Ankara'ya geçtiğiniz günden beri ordu birlikleri arasında göze çarpan bir olağandışılık, değişiklik, tertibat var. Dün gece özel bir trenle İnönü'den hücum taburunu Eskişehir'e naklettiler. Aynı zamanda başka bir piyade alayı da Kütahya yolu üzerindeki Porsuk nehri köprüsü civarında bir yere yerleştirildi. Batı Cephesi Ordusu Komutanı İsmet Paşa iki günden beri bizzat Bilecik taraflarında bulunuyor. Fevkalade gizli tutulmak istenen bir faaliyet var. Mahiyet ve nedenleri meçhul bu durumun farkına varan Eskişehir halkında da bir telaş ve heyecan mevcut. Hattâ acaba cephe mi bozuldu, Kuva-yı Seyyare ne oldu, gibi merakla benden haber isteyenler de çok oluyor. Ben de tabii cephelerde

sükunet var diyorum. Bazı vefalı nizamiye subaylarından sızan bilgiye göre bu fevkalade tertibatın hepsi sizin içindir. Bu iki subay da işte bu amaçla sizi görmeye ve uyardıya gelmişler. Bana biraz açıldılar. İfadeleri arzettiğim kanaatları doğruluyor. Emrederseniz kendilerini getireyim de bizzat görüşünüz."

İki subayla görüştim. Aldığım bilgiye göre kanaatim şuydu:

Maharetle tertip edilen bu tren yolculuğunda, herhangi bir noktada çalımına getirilebilirse, ben ve icap ederse sayılan az olan adamların ortadan kaldınlacak. Buna yolda imkan bulunamazsa bu taktirde Bilecik istasyonuna vardığımız sırada seçme bir müfreze ile muayyen bir yerde ben ve adamların çevrilecek, diri olarak teslim olmazsam ölü olarak ele geçirilecektim. Eskişehir'e getirilen hücum taburunun görevi muhtemel bir halk ayaklanmasına karşı imiş. Porsuk köprüsü civarına dikilen piyade alayının görevi de, Kuva-yı Seyyare Eskişehir'e yürürse onu karşılamakmış!

Ben bu bilgiyi ve ayrıntıları öğrendikten sonra, işi şansa bırakmayı uygun bulmadım. Bilecik yolculuğuna katılmam hususundaki ısrarın dostça olmadığını anlamıştım. Derhal yanımdaki güvenilir arkadaşlarımdan birini odama çağırdım, şu talimatı verdim:

"Dikkati çekmeyecek şekilde aranızdan açığöz bir arkadaşı silahsız olarak şimdi istasyona gönder. Görevi, bizi getirmiş olan treni göz altında bulundurmak. Mustafa Kemal Paşa ile hariçten gelip kimlerin temas ettiğini sıkı bir şekilde gözlemek! Dikkati çekecek ufak bir hal oldu mu hemen bana bilgi yetiştirmek olacaktır. İkinci bir arkadaşı da yanına gönder. Ve şu emrimi tebliğ ve takip etsin: Kuva-yı Seyyare'ye mensup izimli olarak burada bulunan veya tedavi amacıyla gelip iyileşmiş ve cepheye dönmek üzere bulunan güvenilir kimselerden 5-6 kişiyi bulup silahlandırarak buraya getirecek, bunlar bize iltihak edecektir. Her an toplu ve harekete hazır burada bulunmalısınız."

Bu iki önemli görevi verdiğim arkadaşlarımı salona çıkararak gözümün önünde yolladıktan sonra, odama tekrar dönüp oturdum. Bu ufak hazırlıktan amacım ve kararım kesin olarak şuydu: İstasyona süratle dönmek, Mustafa Kemal Paşa ile lazım geldiği şekilde görüşmek kendisini kapana sokmaktı!

Arası çok geçmeden, trende bıraktığım karşılama heyetimiz üyelerinden, Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, Celal ve Hacı Şükrü Beyler toplu olarak odama geldiler. Bunların arasından ikisi birbirlerini

doğrular şekilde şöyle konuştular:

"Rahatsızlığımız arttığı için trenden çıktığınızı merak ederek geldik, Mustafa Kemal Paşa da meraktadır."

"Ben iyiyim, tren iki üç saate kadar ancak hazırlanabileceği için evde daha iyi istirahat edebileceğimi düşünerek trenden çıktım" yanıtını verdim. Bunlar aynı zamanda endişeli ve düşünceli görünüyorlardı. Hakkı Behiç Bey bu arada dedi ki:

"Biraz şehre uğradık. Ayak üstü bazı dostlarla görüştük. Halkda az çok bir heyecan hissediliyor. Hakları da yok değil. Nedir mahiyeti anlaşılmaz bu meçhul hareketler?"

Ben konuyu değiştirmek istedim. İşitmemezlikten ve anlamamazlıktan geldim. Az sonra bu milletvekillerinden biri kalkıp yanıma geldi. Bulduğumuz odanın salonuna bakan açık kapıdan içeriye girdikleri görülen iki silahlıyı işaret ederek kulağıma fısıldadı:

"Adamlarınızda bir olağandışılık hissediyorum. Arkadaşlarınıza katılan şu kerataların gözleri vefecri okuyor. Hem de aksıyorlar. Galiba yaraları dd iyi olmamış."

Ben bu zattan emindim. Hattâ kendisine teklif edecek olsam, hemen bize katılacaktı. Ancak karşımızda duranların önünde fiskoslarından memnun olmamıştım. Bunu anlayan zat da sözünü kesti.

Biraz sonra, Kılıç Ali Bey de içeri girdi, usulen selam resmini ifa ettikten sonra:

"Paşa Hazretlerinin selamı var, tren hazırdır buyursunlar diyor," dedi.

Ben oturmakta olan arkadaşlara:

"Şu halde siz buyurunuz, ben de sizi takiben hemen geliyorum," dedim.

Kılıç Ali Bey ayakta, aynı zamanda meraklı bakışlarla oturan arkadaşlarımı, bilhassa beni tetkikten geçiriyordu. Ben gayrı ihtiyari kendisine karşı biraz soğuk davranmıştım. Bu sırada Kılıç Ali ortaya şöyle hitap etti:

"Mağazanın birinde Paşa Hazretlerinin bir siparişi var. Onu alıp doğruca istasyona geçerim. Çok geç kalmaz,siz de yavaş yavaş teşrif edersiniz."

O, çıkıp gitti, biraz sonra diğer arkadaşlar da kalktılar, istasyona gittiler.

Ben de hemen salona çıktım, bekleyen adamlarıma:

"Kaç kişisiniz?" diye sordum.

"Burada silahlı mevcudumuz 17 kişidir," yanıtını verdiler.

"Haydi düşelim yola," diyerek evden çıktık, istasyona doğru biraz yürümüşük ki karşıdan birinin koşarak geldiğini gördük. Yaklaşınca tanıdım, istasyonda gözcülük görevi verdiğimiz arkadaşımızdı. Nefes nefeseydi. Soru sormaya vakit bırakmadan söyledi:

"Mustafa Kemal Paşa ile maiyetini taşıyan tren acele olarak Bilecik'e doğru hareket etti."

"Şimdi istasyona giden heyet yetişti mi?"

"Hayır efendim, Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları tren hareket ederken istasyona yetiştilerse de binemediler, ileri doğru koşarak elleriyle işaret verdilerse de treni durdurmayı başaramadılar."

Derhal arkadaşlarımla geri döndüm. Biraz sonra da Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları da geldiler, hayret içindeydiler. Bunların ifade ve kanaatlarıyla anlaşılmıştı ki, Mustafa Kemal Paşa bir şey hissetmiş olacak ki, süratle uzaklaşmayı uygun bulmuştu.

Ben hatamı sonradan anlamışım. Kılıç Ali Bey'e karşı alışılmışın dışında soğuk davranmışım. Bunun üzerine Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı gidip görmüş, kuşkulanasına neden olmuştu.

Anlaşıyordu ki, artık bizim Eskişehir'de durumumuz güvenli sayılamazdı. Zira donatılmış ve mükemmel bir orduyu İsmet Paşa'nın eline teslim etmiştik. Biz ise samimiyetten doğan geçmişe ait hatalarımızın zararlı semereleriyie karşılaşmıştık. Kuva-yı Seyyare'miz ise, Eskişehir'den itibaren 200 kilometre güneyde ve Uşak'ın kuzey taraflarında düşman karşısında bulunuyordu.

Güneş batmazdan önce şehirden ayrılmak uygun değildi. Hava karardıktan sonra hareket etmek üzere hazırlandık. Bu hazırlığı hisseden Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey benimle beraber, Kütahya'ya kadar gitmekte ısrar etti. Kabul ettim. Hazırlanan dört adet yaylı arabayla arkadaşlarımla birlikte akşam yemeğinden sonra Eskişehir'den ayrıldık. Ve gece yolculuğu ile ertesi sabah Kütahya'ya vardık. Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'den ayrıldıktan sonra Bilecik'e varmış, orada İsmet Paşa ile görüşmüş, oraya gelen İzzet Paşa heyetini karşılamışlar.

Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, Bilecik'ten Eskişehir'le yapığı muhabere sırasında benim Kütahya'ya gittiğimi haber almış. Aynı gece aynı trenle Eskişehir yoluyla Ankara'ya geçmiş. Eskişehir'den geçerken Köprülülü Kazım Bey'i özel trenle bana göndermiş. Biz arabalarla Kütahya'ya vardığımız sırada Kazım Bey de gelmiş bulunuyordu.

Kazım Bey'in ifadelerinden anladığıma göre, Mustafa Kemal Paşa Kütahya'ya varışından sonra yüz kilometre güneyde ve düşmanla temas halinde bulunan birliklerimi hemen Kütahya'ya getirip Eskişehir üzerine yürüyeceğim ihtimalini düşünmüş ve Kazım Bey'i onun için acele göndermişti. Kazım Bey bu münasebetle bana şunları söylemişti:

"Bazı nankör ve hasetçi insanlar kolaylıkla başarılı olabileceklerini sanarak aleyhinde bazı teşebbüslerde bulunuyorlar. Fakat beni buraya gönderen Mustafa Kemal Paşanın sözlerinden anlıyorum ve öyle kanaat ediyorum ki, fikirlerinden vazgeçti. Bununla beraber şayet kanaatimde yanlış olduğum tezahür ederse ve size karşı fiilen teşebbüslerde bulunurlarsa, namusumla söz veriyorum, idaremdeki iki piyade tümeniyle ben de onlara karşı hareket ederim. Tarih ve kamuoyu önünde maddi ve manevi sorumluluk onlara düşer. Fakat siz takdir edersiniz ki, öyle bir hal karşısında Kuva-yı Seyyareye katılacak iki piyade tümenimiz, öyle bir tecavüzü başarısızlığa ulaştırır. Bu yüzden düşman karşısında bulunan birliklerinizi geri almak ve o cepheyi açmak Yunanlılara fırsat bahşeder ki, öyle' bir hale neden olmak sizin vatanperver hislerinize sığmaz."

Kazım Bey'le görüşürken eline bir telgraf tutuşturuldu. Okuduktan sonra bana uzattı, telgraf şöyleydi:

***Kütahya Grup Komutanı
Albay Kazım Beyefendi'ye***

27 Aralık 1920

Hasta halinde Ethem Beyefendi'yi gece yolculuğuna teşvik eden Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey'in cezalandırılmasına arkadaşlarca karar verilmiştir. Ethem Bey'in bu gece yolculuğundan ne kadar müteesir olduğu ve halen sıhhat ve afiyetinin nasıl bulunduğunu lütfen telgrafla bildiriniz.

Mustafa Kemal

Konuşma sırasında Kazım Bey'e demiştim ki;

"Düşman karşısında, kuvvetimi çekip düşmana fırsat vermek benim tenezzül edeceğim bir iş değildir. Şunu söyleyeyim ki, böyle bir harekete lüzum ve ihtiyaç var veya yok. O başka! Fakat açık olan şu ki, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile yakın ve gizli arkadaşlarına dört başı mamur dost sıfatıyla bakmayacağım. Fakat bilfiil arkadan, düşman önünde vurulacağımız son anı beklemeye karar verdim. Çünkü gafil avlandım. Şimdiki durumum da artık böyle emrediyor. Fiilen tecavüze kalkarlarsa, siz ve sizin gibi dava arkadaşlarımız üzerlerine düşen görevi ister yapar, ister yapmazlar. Benim böyle bir hal karşısında yapacağım, hastalığıma rağmen cephedeki kuvvetlerime katılmak, nefsimi korumak, fırsat düşünce de Yunanlılara karşı savunmada kalıp beni arkadan vurmak isteyenlere karşı saldırıya geçmek olacaktır."

Kazım Paşa bu düşünceme şu yanıtı verdi:

"Olabileceği düşünülebilen ve bence beklenmeyen böyle bir hareket karşısında karşılıklıta bulunmak pek doğal bir haktır. Ben de vaadimde ısrar edeceğimi tekrar ederim."

Kazım Bey aynı gün Ankara'ya döndü. İki üç gün sonra aldığım haberlerle doğrulanmıştı ki, Kazım Bey grup komutanlığından uzaklaştırılmıştı. Ancak milletvekili olduğundan Ankara'da alıkonulmuştu. Evet, Kazım Bey en samimi dostlanmdandı. Yahut öyle olması insaf ve vicdan gereği idi. Gerçi ben, bilmem fazla mı sır vermiştim. Kazım Bey'in Kütahya'dan ayrılışını takip eden günler zarfında İsmet Bey'den şu telgrafı aldım:

***Kütahya'da Kuva-yı Seyyare Komutanı
Ethem Bey'e***

*Eskişehir Genel Karargahı
27.11.1920*

Son günlerde Büyük Millet Meclisi ve hükümeti kurullarında aleyhinize doğru hissettiğim Ankara'daki efkarı ben buradan daima değiştirmeye ve sizi savunmaya çalışıyorum. Maalesef hayretle görüyorum ki, son günlerde sizin tarafta bu samimi uzlaştırma arzularımı bozmaya çalışanların başında, öteden beri hepimizin

akıl hocası olan, en makul düşünme yeteneğine haiz bulunan büyük kardeşiniz Reşit Bey'i görmekle üzgünüm. Rahatsızlığınızı dikkate alarak ara sıra cepheyi teftişe giderken size kolaylık olmak üzere bir otomobili bugünkü trenle gönderdiğimi arz ederim.

Batı Ordusu Komutanı İsmet

Otomobil geldi, yine albay Kazım Bey'in Ankara'ya dönüşünden sonra beş kişilik bir milletvekili heyeti geldi. Heyet şunlardan oluşuyordu: Balıkesir milletvekili Vehbi, Manisa milletvekili Celal, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri, Antep milletvekili Kılıç Ali, Manisa milletvekili kardeşim Reşit Beyler. Bu heyet Mustafa Kemal Paşa tarafından beni avutmak için gönderilen son heyet olmuştu.

Bunun böyle olduğu, bu heyetin gelişi sonrasında Kütahya'ya özel olarak benimle görüşmeye gelen bir subayın verdiği şü bilgiden anlaşıyordu:

Bize Karşı Kuvvet Toplanıyor.

Batı Ordusu komutanı İsmet Paşa, sekizinci ve on birinci tümenler esas olmak üzere Eskişehir'in güneybatısı ve Kütahya'nın kuzeydoğusunda birliklerini toplamaya başlamış. Bu kuvvetin ilk hedefi Kütahya'yı ansızın kuşatmak, beni diri veya ölü yakalamak.

Bu subay izin veririm kalacağını, birliğine de dönmeyeceğini söylemiş, ricada bulunmuştu. Ben ise dönmelerini uygun buldum. Haber verdiği tertiplerin biraz sonra ise doğruluğu meydana çıktı.

Gerçi ben bu hususları dikkate alarak gelen bu haberden bugün önce yüz elli mevcutlu Parti Pehlivan'ın süvari müfrezesini Kütahya'ya getirtmiştim. Bu müfreze geceleri Kütahya etrafında ve Alayunt istikametinde keşiflerde bulunuyordu.

Kütahya'ya bana gönderilen son milletvekilleri ise kısmen samimiydi. Güya Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine verdiği sözlerin artık bir fenalığa meydan vermemek arzusuna dayandığını kuvvetle zannediyorlardı. Hattâ görünüşte iki taraf arasındaki bu

gerginliği kendileri ortadan kaldırmayı başarabilirmiş gibi avu-
nuyorlardı. Bunlardan bazıı yine görünüşte öyle görünmekle be-
raber Mustafa Kemal Paşa'nın kalben taraftarıydılar. Araştırma
göreviyle gelmişlerdi.

Bu heyetin Kütahya'ya gelişinden bir gün sonra cephedeki Ku-
va-yı Seyyare Kurmay Başkanı Halil Bey'in Gediz'den telefonla
cephe durumuna ait yeni bilgileri şöyleydi:

*"Bu sabah Uşak'ın 30 kilometre kuzeyinde ve Gediz'in güneyin-
de bulunan bir ıleri karakolumuzla Yunan keşif kuvvetleri arasın-
da başgösteren çatışma hızla gelişti. Yunan birliklerinin iki savaş
hattı arasındaki önemli bir tepeyi işgale yeltendikleri anlaşıldı.
Halen iki taraf top kullanmaktadır. 3-5 kilometre uzunluğundaki
cephede savaş sürüyor. Kütahya'ya gönderilmesini iki gün önce
emir buyurduğunuz 100 mevcutlu bir süvari müfrezesini Parti Peh-
livan komutasında önceki gün Gediz'den sevk etmiştik. Şüphesiz
şimdiye kadar Kütahya'ya varmışlardır. Geri taraflarımızda ara-
mızdaki anlaşmazlık ne renk alıyor? İnşallah halledilmiştir."*

Cepheden gelen bu haberden, milletvekilleri heyetini haberdar
ettim. Kütahya yöresinde gözetlemeye memur ettiğim Parti Pehli-
van'ın bir gün sonra verdiği bilgi ve keşif sonucu şuydu ki, yuka-
rıda sözü geçen piyade subayımın ilk bilgisi doğruydu. Fazla ola-
rak gerçekleşen bir hakikat varsa, o da bizzat İsmet Bey'in
komutasına aldığı 11. ve 8. tümenlerle Kütahya'nın 15 kilometre
kuzeyinde Alayunt istasyonu civarında yığmağını tamamladığı ve
Kütahya'ya yaklaştığı sorunuydu. Bundan çıkarılan anlam, sabah-
leyin erkenden birlikleriyle Kütahya'yı ablukaya almak üzere hare-
kete geçeceği idi. Bunun üzerine Kütahya'da bulunan milletvekil-
leri heyetini önce özgürlüklerinden mahrum ederek Kuva-yı
Seyyare karargahı olan Gediz'e sevk etmek istedim. Fakat somadan
bu fikrimden vazgeçtim. Çünkü ne de olsa bunlar bir elçi idiler.
Soma bunların arasında cidden benim kadar bu hallerden üzülen-
ler ve gerçeği geç anlamış olmaktan başka bir günahı olmayan
kimseler de vardı. Kardeşim Reşit Bey dışımda diğerlerine Anka-
ra'ya dönebileceklerini söyledim. Reşit Bey de heyetle beraber git-
mek istedi, fakat onu bırakmadım.

Heyete, İsmet Bey'in fiilen saldırıya geçmek üzere bulunduğu-
nu anlattım. Ve ek olarak kendilerine dedim ki:

*"Gediz cephesinde Kuva-yı Seyyare ile düşman arasında savaş
sürmektedir. Düşman son aylar zarfındaki alışkanlığının dışında*

garip bir ruhla, bizden yani cepheden bazı mevkiiler işgal etmek istiyormuş. İşte durum bu. Gidiniz, Ankara'da samimi arkadaşlarınızı uyarınız, yasama görevinizi de ona göre yapınız."

Bu heyet Kütahya'da iken şu telgrafı Büyük Millet Meclisi'ne çektiğim gibi, birer kopyasını da bazı merkezlere göndermiştim. Bununla millete, uyanın, kişisel ihtiraslar başgösterdi, demek istiyordum.

**Heyet-i Umumiye'ye Arzedilmek Üzere
Büyük Millet Meclisi'ne**

Kütahya 29.11.1920

Bu israfat içinde milletin savaşa devam imkanı kalmıyor. Bir yıldan beri düzenli olarak toplantı halinde bulunduğunuz halde, bu müddet zarfında en büyük icraatınız kendi maaşlarınızı 3-4 yüz liraya çıkarmak olmuştur. Vatanın yüksek menfaatlerini siyasetle halle yetkili, devletin selametini tartışmak için Ankara'ya kadar gelen İstanbul heyetinin tevkifedilmesi tarihte görülmemiş bir olaydır. Memleketin lehine olarak galip devletler arasında hasıl olan ayrılığın, böyle şeyler, birliğe ve beraberliğe dönmesine hizmet edebilir. Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde bir gizli celse ile bunları gidermeye ve engellemeye cesaret kabiliyeti gösteremediniz. Her biriniz başka başka endişeler peşinde, hedefi unutmuş, davayı ihmal etmiş bulunuyorsunuz. Tıpkı müttefikân hükümeti murakabe altında bulunduracakları yerde görevlerini kötüye kullanma sonucu genel savaşın acı akibetine düşen sabık Meclis-i Mebusan gibi sizler de hükümet üyelerinin her birine dalkavukluk etmek suretiyle kutsal görevinizi şahsi çıkarlarına feda etmiş görünüyorsunuz. Bu yüzden, sizlere Mondros Mütarekesi devrelerinin acı ve elim günlerini, Sevr Antlaşmasının zincire bağlayan hükümlerini hatırlatarak istirham ederim ki, İstanbul hükümeti ileri gelenlerinden olup, vatanperver duygularından en ufak bir şüphe bile caiz olmayan Ankara'daki heyetle bugünkü durum hakkında görüşülerek, serbest olarak İstanbul'a dönmelerine izin verilmesini ve herhangi bir kötü muameleye maruz bırakılmamalarını istirham ederim.

**Kuva-yı Seyyare Komutanı
Ethem**

Bu telgrafım bir ihanet nedeni addolundu, fakat vatanın selamet ve kurtuluş müjdesini getirmiş olduğu halde özgürlüklerinden mahrum edilmiş bulunan Ahmet İzzet Paşa hükümeti üyeleri de hiç olmazsa İstanbul'a dönmek üzere serbest bırakılmıştı.

Yukarıda adı geçen Ankara milletvekilleri heyeti Kütahya'dan ayrıldıktan sonra, İsmet Bey kuvvetleriyle çarpışmaya meydan verilmemesi hakkında Kütahya merkez komutam ile Parti Pehlivan'a emirler vermiş ve ertesi gün sabahleyin otomobile binerek, kardeşim Reşit Bey'le birlikte Kütahya'dan Gediz'e hareket etmiştim. İsmet Bey, Alayunt istasyon merkezinden Kütahya üzerine birliklerini harekete geçirmiş, bazı noktaları da mtturmuş bulunuyordu. Parti Pehlivan'a verdiğim talimat şuydu: Saldırıya geçen tümenlerle göz temasını koruyarak Gediz istikametine çekilmek ve raporlarını Gediz karargahına göndermek.

Ben Kütahya'dan itibaren 60 kilometre güney istikametinde bulunan Gediz'e vardım. Kuva-yı Seyyare'nin esas kuvvetleri Gediz'den daha 30 kilometre ileride Yunanlılarla savaş halinde bulunuyordu. Top sesleri bu çarpışmanın mevzii de olsa şiddetlendiğine kafi bir delil kabul ediliyordu. Yine cepheden gelen yaralılarımız bu savaşın şiddetini gösteriyordu. Kurmaylardan Halil ve Tevfik Beyler savaş alanındaydılar. Gediz'den telefonla kendilerini buldum. Gerimizdeki olayların küçümsenemeyeceğini kendilerine hissettirerek, Tevfik Bey'in Gediz karargahına gelmesini söyledim. Tevfik Bey, savaş hattından geldi, kendisine çarpışmanın ciddiyetini sordum. Düşmanın moral gücü nasıl, dedim. Şöyle yanıt verdi:

"Aylardan beri çatışmadan çekindikleri görüldü. Fakat karşımızdaki Yunan birlikleri iki günden beri gittikçe artan savaşçı halleriyle adeta bizimle mücadeleye istekli bulunuyorlar. Ben öyle sanıyorum ki Kuva-yı Seyyare'nin diğer taraftan maruz kaldığı halden Yunanlılar gafil ve bilgisiz değillerdir. Subaylarımız arasında da, fikirleri çelinenlerin bulunduğunu sanıyorum. Bundan başka sekizinci tümene mensup emrimizdeki piyade taburlarını da şu vaziyet karşısında güvene layık bulamıyorum. Düşman üzerine gider gibi Kütahya'ya birlikleriyle beraber gelmiş bulunan İsmet Bey tabiatıyla bugün değilse, yarın yetişecek. Sonra arkadan bize hücum edecek. Böyle bir durumda bir de içimizden bazı kimselerin ve birliklerin ihaneti başgösterirse, fazla samimiyetle düşüğümüz gafletin sonu ve büyüğü olur."

Kardeşimin bu açıklaması karşısında ben derin bir düşünceye daldım. Anlaşıyordu ki, tertiplerde hiç kusur edilmemiş aleyhimizde her şeyden istifade ciheti düşünülmüş. Tevfik Bey'e dedim ki:

"Evet, artık ihtiyat tedbirlerinde kusur etmemeliyiz. Fakat kötü düşüncelere de mağlup olmamalı. Gerçekten safvetin yeri kalp değil, bey inmiş."

Bu konuşmadan sonra derhal atıma binerek Gediz önlerinde ateş hattı gerisinde bir köyde yedek kuvvetlerimiz sırasında bulunan piyade alay komutanı binbaşığı buldum. Ona şunu sordum:

"Binbaşı bey mebus olduğunuz sekizinci tümen komutanı İzzettin Bey'le son günlerde aranızda hiçbir muhabere geçti mi?"

"Evet, birkaç gün önce alayın noksanlarının gönderilmesini kendisinden istemiştim. Tümen komutanım kurmay kaymakam, İzzettin Bey şu yanıtı vermişti: Birkaç gün daha sabrediniz. Ya biz size ve yahut siz bize iltihak edeceksiniz."

"Binbaşı Bey, bugün artık açıkça gerçekleşen acı bir durum içinde kaldığımızı size esefle ve açıkça söylemek mecburiyetindeyim. Hal bu merkezdedir. Buna ne diyeceksin?"

"Fevkalade üzüldüm. Yan yana ve el ele verip birlikte memleketi düşman ayağından temizlemeye sıra geldiği bir zamanda, Kuva-yı Seyyare gibi bir kuvveti düşmanla savaşırken arkadan vurmamak veya vurdurmak. Of, of, bu ne talihsizliktir."

"Evet, bu öyle feci bir sonudur ki işte gelip çattı. Halin gidişine göre, yarın kuvvetlerimiz fiilen iki ateş arasında bulunacak. Bu yüzden alay subaylarınızı toplayınız, kendileriyle konuşacağım."

İsmet Bey Kuvvetlerinin Üzerimize Yürüyüşünü Tartışıyoruz.

Bir saat sonra alay subaylarından bir kısmı gelmişti. Kendilerini şu konuşmayı yaptım:

"Arkadaşlar, ne uzun (ankikata, ne de geniş tafsilata durum uygun değil. Yalnız beklenmeyen durum hakkında size şu kadar bilgi vermekle yetinmeyeceğim. Görüyorsunuz ki Kuva-yı Seyyare düşmanla savaş halindedir. Sizler de onun yedek kuvvetini teşkil ediyorsunuz. Batı Ordusu komutanı İsmet Bey dünden beri fiilen

saldırı durumuna geçmiştir. Kuvvetleri halen Kütahya'dan beri di-
renmesiz Gediz'e doğru yürüyüşlerine devam ediyor. Fakat yarın
sabah veya geceleyin Gediz sırtlarına yetişeceklerine göre silahla
durdurularak, kendilerinden önce insaf ve anlaşma isteyeceğiz.
Fakat sonra savunmaya geçeceğiz.

Arkadaşlar, karşımızdaki düşman parti tartışmalarına giriş-
miş, adeta bir enkaz haline gelmiş bulunuyor. Onların artık mem-
leketimizi barış yaparak boşaltmaya hazır bulduklarını göste-
ren haller çoktur. Ama Yunanlıların döktükleri kanlara rağmen
başlarını eğdiren bizim toplanmakta gösterdiğimiz istidat ve ısrar-
dardır. Memleketi tahliye etmeye dair galip devletlerle bugünkü Yu-
nan hükümetinin Ankara'ya gönderdikleri İstanbul heyetinin açık
ifadeleri ile de Yunanlıların aczi ortaya çıkmıştı. Fakat bu heyet
Ankara'da temastan menedilmiştir.

Efendiler, alayımızın heyet-i umumiyesine eski şartlar içinde
güven duyamıyorum. Kuva-yı Seyyare'yi bu acı duruma benim saf-
vet-i kalbim ve samimi düşüncelerimle ben düşürdüm. Olağanüstü
haller içinde herkesi görüldüğü gibi kabul etmek hiç de doğru de-
ğilmiş. Gerçi ben bunu pek acı surette çok geç anladım. Eğer ara-
nızda Kuva-yı Seyyare'nin yanı başında bize saldıranlara karşı
silah kullanmak istemeyenler varsa düşünmek için kendilerine bir
saat mühlet veriyorum. Zor yok. Bizimle kalmak istemeyenleri teh-
likeli mıntıkamız dışında serbest bırakacağım. Şu kadar ki silah-
larını alarak."

Subayları kendi aralarında tartışmaları ve düşünebilmeleri
için baş başa bıraktım ve önünde bulunduğum köylü odasına çe-
kildim. Ben subaylara hitap ederken bazı arkadaşlarımı da aynı
alayın bölükleri arasına göndermiştim. Onlar, kendilerine verdi-
ğim talimata uygun olarak küçük subay ve efraddan bizimle kal-
mak isteyenlerin isimlerini yazıyor, ayrılmak isteyenlerin silahları-
nı alarak doğu istikametinde bizim mıntıkamızdan katile katile
çıkarılıyorlardı. Alayın mevcudu 1500 kadardı. Bir müddet sonra
kendilerine hitap ettiğim alay subayları yanıma geldiler. 8-10 bü-
yük, küçük subay kararlarını bildirdiler. Bunlar bizimle kalıyorlar-
dı. Alay komutanı olan binbaşı ile beş kadar subay aynı arzuyu
göstermekle beraber az tereddütlü görünüyorlardı. Ama ben bunla-
rın izzet-i nefislerini kırmamak için bizimle kalmalarını kabul et-
tim. Fakat fikrimde hasıl olan bir kararla kendilerini göz altında
bulundurmaya gerekli gördüm. Alay subaylarının çoğu kanaat sa-

hibi değildir. Bunu itiraf edince verdiğim söz üzerine onları da mıntıkamız dışına çıkarttım. Geri kalan subaylarla Gediz'de bulunan karargahıma geldim.

Bugün de akşam olmak üzereydi. Cephede Yunanlılarla savaşın sürdüğü gelen haberlerden anlaşılıyordu. Öte tarafta da İsmet Bey tümenlerinin Gediz'e doğru her saat başı biraz daha yaklaştıkları, Parti Pehlivan'ın raporlarından anlaşılmıştı. Gediz'in kuzey sırtlarındaki geçit yerlerini gece sıkı bir nezaret altında bulundurmaya üzere bir ihtiyat müfrezemizi lazım gelen noktalara akşamdan gönderdim.

Bu müfrezenin tutacağı yerlerden daha ilerde Parti Pehlivan müfrezesi keşiflere devam edecek, sonra yavaş yavaş çekilerek savunma noktalarını kuvvetlendirecekti.

İki Cephe:

Cephede bulunan kurmay başkanı Halil Bey'i karanlık dolayısıyla savaşın sükunet bulması üzerine Gediz'e çağırdım. Geldi, durum hakkında düşüncelerini sordum, dinledim, sonra dedim ki:

"Halil Bey, cephemiz ilcileşti demektir. Kuzey savunma hatunuz önünde İsmet Bey eğer durmaz da saldırırsa bizim için savunma ve silah kullanmak zorunlu değil midir?"

"Evet, madem ki biz malum ve ortak düşmanla dövüşürken bizi arkadan vuracak olurlarsa nefis-i müdafa elbette zorunludur, meşrudur. Ben bir oldu bitliden çoktan beri korkuyordum. Nihayet bu arkadaşlar sizin fazla samimiyet ve hastalığınızdan yararlandılar."

"Halil Bey, birliklerimiz düşmanla daima^temastaydı, cepheyi bırakıp vehme düşmüş arkadaşlara uymak doğru olmazdı."

"Yunanlıların cephemizde iki günden beri savaşa atılışlarını, çoktan beri çarpışmadan çekinir halleriyle mukayese edemiyorum. Öyle'santıyorum ki, Yunanlıların casus teşkilatı bizim tahminimizin üstünde. Yani bugün içimizde başgösteren halden haberleri var. İki gün öncesine kadar tek tük bize sığınmaya başlayan Yunan askerlerinin söylediklerine göre, Yunan ordusunda söz ayağa düşmüştür. Yunanistan'da parti tartışmaları had safhaya ulaşmıştır. Ordularında disiplin kalmamıştır. Yunan askerleri cephe-

den kaçmaktadır. İşte durum böyleyken içimizdeki hal düşman ordusunun moralini yeniden yükseltecektir."

Kurmay subayım ile bu şekildeki konuşmam gece yarısına kadar sürdü. Ertesi güne ait olmak üzere kendisine şu emri verdim:

"Halil Bey, yarın sabah şafakla beraber, eski Yunan savaş hatına, ben de yeni iç cepheye hareket etmeliyiz."

Bunu söylerken dilim adeta dönmüyor, gözlerimden yaşlar boşanıyordu. Halil Bey de ağlıyordu. Kesik kesik devam ettim:

"Cephelerde karşımızdakiler neden olmadıkça çarpışmadan çekinmeliyiz. Yunan cephesindeki toplardan ikisini bana gönderiniz. Her iki tarafta olacaklardan birbirimizi daima haberdar etmeliyiz."

Konuşmamız böylece son buldu, aynı odada birer kanepeye uzandık. Mide ıstırabıma başka acılar da karışmış, dayanılmayacak bir hale gelmişti. Dıpdiri, sapsağlam bir insandım, iskelet haline gelmiştim. Halil Bey halime acımış olmalı ki, kalktı, kaputunu üzerime örttü. Ocağa da odun atıp yattı. Bu odun atış sabaha kadar sürdü. Bir ara kaputun üzerimden indiğini hissettim. Zaten biraz önce gördüğüm rüyanın tesiriyle uyanmıştım. Rüya yorumlamakla meşguldüm.

"Gidiyor musunuz Halil Bey?" dedim. "Hayırlı bir rüya görmediniz mi?"

O acı bir tebessümle şu yanıtı verdi:

"Bugün rüya değil, bakalım ne acı vakalar göreceğiz?"

Odadan hızla çıkıp gitti. Süratle görevinin başına gidiyordu. O da benim gibi yarı uyumuş, uyumamıştı. Geceyi elem ve ıstırap içinde geçirmişti. Ben rüyamı önemsemek istemedim. Çünkü arzuma uygun anlam veremiyor ve hayra yoramıyordum.

Güneş doğduktan biraz sonra Parti Pehlivan'ın adamlarından üçü yaralı olarak geldi. Bunların verdikleri bilgiyi Pehlivan'ın şu raporu tamamlamıştı:

"Bu sabah şafakla beraber Hisar köyünden bize baskın yapan bir piyade birliğiyle aramızda vuku bulan çatışma sonunda köyü bırakarak sırtlara çekilmekteyim. Benden üç yaralı, üç ölü var. Baskın yapan piyade birliğinin kaybım bilemiyorum. Geride bıraktığımız Çavdarhisar köyüne çok miktarda piyade birlikleri girmektedir."

Bu köy, Gediz'in tahminen sekiz kilometre kuzeyinde eski bir

harabe izlerini taşıyan bir yörede idi. İsmet Bey, Gediz'in kuzey sırtlarındaki savunma hattımız üzerine birliklerini saldırmış, hattâ top bile kullanmaya başlamıştı. Ne acıydı ki güney tarafımızdaki Yu*:an cephesinde de savaşın şiddetlendiği, karşılıklı top seslerinin sıklaşmasından anlaşılıyordu. İki ateş arasında kalmıştık.

Yunan uçakları üzerimizde uçarak keşiflerde bulunuyor, durumu seyrediyorlardı. İsmet Bey'in emrindeki uçaklar ise kuzey hatımıza bazen bombalar, bazen de tomar tomar bildiri atıyorlardı. Bu bildirilerde şöyle deniyordu:

"Ey Kuva-yı Seyyare'ye mensup kahraman ve fedakar efrat! Size ordumuzun başkomutanından neferine kadar hepsinin hürmet ve sevgileri var. Ordumuzun hedefi, sizin itaatinizi kötüye kullanan ve kendi özel emellerine alet etmek isteyen Çerkes Ethem ve kardeşleridir. Bunlar zararlı insan olmak üzeredirler. Bu hainlerin emriyle kardeş ordunuza silah atmayınız. Biz silah arkadaşlarınıza karşı kan dökmeyiniz. Bize geliniz, hürmet göreceksiniz, sizin için sorumluluk yoktur."

Muvazzaf Ordu

'Muvazzaf Ordu' imzalı bu çeşit bildiriler daha sonraları uzun olarak, uçaklardan başka biçimlerle de müfreze komutanlarının isimlerine gönderiliyordu. Bunlara rağmen ben İsmet Bey'e, emin bir vasıta ile ara bulunması hususunda son bir haber ve selam göndermek istedim. İyi bir tesadüf eseri olarak Gediz'de bulunan Manisa milletvekillerinden Reşat Bey'le, bahriye binbaşlarından Aziz Bey'i uygun buldum. Bunlara dedim ki:

"Kardeş kuvvetler arasında dökülecek olan kanlar iki taraf için ihanet olacağı gibi, karşımızda durumu çok sarsılmış düşmanlarımıza fırsat ve yeniden hayat vereceğini Çavdar köyde bulunan İsmet Bey'e gidip söyleyiniz. Her iki cepheden gelen silah seslerini işitiyor ve yine her iki cepheden gelen yaralıları görüyorsunuz. İsmet Bey'e son selamımı söyleyiniz. İnsafa davet ediniz. Evet, onlar vehimdedirler. Bundan dolayı yüz yüze gelmek istemezler. Ama gaye vatani kurtarmak olduğuna göre, böyle şeyler ikinci, hattâ üçüncü derecede düşünülür."

Bu iki şahıs hayvanlarına binerek Gediz'den ayrıldı. İki ateş arasından geçerek İsmet Bey'in karargahına ulaştılar. Bunu savunma hattındaki gözetleme yerinde bulunan adamımızdan gelen ra-

por doğrulamıştı. Ben İsmet Bey'e bunun tesir etmeyeceğini tahmin ediyordum. Gerçekten arası çok geçmeden bu tahminim de maalesef şöyle gerçekleşti:

Savunma haltımıza karşı İsmet Bey kuvvetlerinin saldırısı şiddetlendi. Pek kısa zaman sonra, esir düşen veya bizim tarafa geçenlerin ifadeleri ile anlaşılıyordu ki, İsmet Bey, milletvekili Reşat ve binbaşı Aziz Bey'i dinlemek bile istememiş, siz Ethem taraftarısınız, diyerek temaslarına bile izin vermeyip doğruca Ankara'ya göndertmiş.

Yunanlılara Ateşkes Önerisi:

İsmet Bey taarruzunda ısrar edince daha fazla vakit kaybetmemek gerektiğini kardeşlerimle konuştum. Sonuç olarak Uşak'ta bulunan Yunan ordu komutanına birini göndererek birkaç günlük ateşkes istemeyi zorunlu gördüm. Ve derhal yaverim yüzbaşı Sami Bey'e bu görevi verdim. Otomobille yola çıkarttım. Birkaç gün önce cephemiz mıntıkasında yakaladığımız ve Yunanlıların casusu olduklarından şüphe ettiğimiz biri Ermeni iki kişiyi düşman komutanına bir jest olsun diye Sami Bey'le beraber yolladım.

Manen ve maddeten pek zor ve şaşırtıcı bir durum başgöstermişti. İsmet Bey kuvvetleri aralıksız taarruz ediyor ve fakat biz gerekli karşı koymadan aciz bulunuyorduk. Aynı zamanda Yunanlılar da taarruzlarını eksiltmiyorlardı. Hattâ son saatlerde bazı mevzilerimizi bile işgali başarmışlardı, bundan başka tahminimize göre Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in de neredeyse gelip yandan ve doğu istikametinden bizi kuşatması beklenebilirdi.

İşte bu düşünce ile de doğu istikametimize kuvvetli bir keşif müfrezesi göndermiştik. Güneşin batışına 3-4 saat kalmıştı ki, İsmet Bey'in kuzeyden gerçekleşen bir taarruzu karşısında savunma birliklerimiz ricate mecbur oldu. Gediz'i bırakarak Şaphane istikametine doğru çekildik. İsmet Bey kuvvetleri taarruzlarında ısrar ediyorlardı. Sanki kızgın bir çembere saat be saat sıkıştırılıyorduk. Tam bu aralık Uşak'tan Sami Bey'in şu haberi bize yetişti:

"Yunan ordu komutanı general Maneta ile konuştum. Bugün dahil, dört günlük bir ateşkes teklifimizi kabul etti. Cephemizde bulunan birliklerinin komutanlarına şimdi emirler verdi. Fakat

ateşkes şartlarının tesbiti için yetkili bir memur istiyor. Benim şimdilik dönüşüm uygun görülmedi."

Bu haberle birlikte Yunan cephesinde gerçekten sükunet başladı. İsmet Bey'e bir darbe indirmenin zamanı gelmişti. Vakit geçirmeden sabahtan beri iki ateş arasında kalmış bulunan büyük kuvvetimizle ve Yunan cephesinden aldığımız iki kudretli topumuzun korumasında Gediz'e girmiş bulunan tümenler üzerine taarruza geçtik. İki buçuk saat süren çetin bir boğuşma sonunda İsmet Bey kuvvetleri bozgun gösterdi. Sonuçta bir tümeni tamamen dağıldı, diğeri bozuldu. Gecenin bastırması ile bundan faydalanamadık, yani süratle takibimiz mümkün olmadı. Birliklerimiz geceyi Gediz'de ve kuzeyinde geçirdikten sonra, sabahleyin erkenden Kütahya istikametine doğru takibe koyuldu.

Gediz'de ve Yunan cephesi karşısında "Bolşevik Taburu" namı verilen piyade birliğimizle, bir de süvari müfrezesi bırakmıştık. Ben de karargahımla birlikte Kütahya'ya doğru ilerliyordum. Acaba bu darbe yeterli miydi? Ben buna ihtimal vermemekle beraber, bu durum üzerine Millet Meclisi'nin yapacağı bir müdahalenin tesirden uzak kalmayacağını ümit ediyordum. Yukarıda söylediğim gibi, Yunanlılar sükuneti muhafaza ediyorlardı. Oysa şimdi uçak keşiflerine fazla önem vermiş görünüyorlardı. Hattâ Kütahya'ya doğru çekilen 8. ve 11. tümenler üzerine Yunan uçaklarının birkaç bomba savurdukları görülmüştü. Ben bu beklenmedik olaydan epey huylanmıştım. Evet, Yunanlılar bir şaşırtma hareketi olarak yapmıştılar ve yine bu olay gösteriyordu ki, Yunanlılar bu iç mücadeleden faydalanma eğilimindeydiler.

Bunun üzerine atımdan inerek yazdığım şu emri, Yunan cephesinde bıraktığımız yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'e bir süvari ile gönderdim:

Bolşevik Taburu Komutanı
Yüzbaşı İsmail Hakkı Beyefendi'ye

Dereköy, 6 Ocak 1921

Bozulan İsmet Bey tümenlerini takiben Kütahya'ya doğru ilerliyoruz. Fakat Yunanlıların aramızdaki bu mücadeleyi fırsat bilecek istifade etmeleri olasılığı çoktur. Her zamandan çok gözetlemeye ve haber almaya önem veriniz. Eskisi gibi Yunan işgal mntıkasına ve karargahlarına emin ve tecrübeli casuslarımızı

gönder. Öncelikle Yunanlıların askeri hazırlıklarını öğrenin. Şayet herhangi bir taraftan ve bilhassa Gediz'e doğru ateşkes hükümlerini ihlal eden bir saldırı karşısında kalırsanız derhal bize haber vermekle beraber, tereddütsüz silahla karşı koymak ile görevlisiniz.

Evet, biz bu ve bundan sonraki ahval içinde tamamen anlamıştık ki, Yunanlılar hasımları arasında olabilecek en ufak bir uygunsuzluktan dahi yararlanmak kabiliyetini taşıyan bir ırka mensup imişler.

Şu arada "Bolşevik Tabum" tabiri hakkında da izahat vereyim:

Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz Kuva-yı Seyyare tümeni ve birlikleri arasında "Bolşevik Tabum" adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis birliğini, çoğunlukla Karakeçili aşireti efradından oluşan Eskişehir Müdafaa-i Milliye teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun komutanı yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, savaşçı olmaktan çok gerçekten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaş aleyhine teşvik yeteneğinde birisiydi. Son zamanlarda savaştan bıkmış askerleri, hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden olağanüstü tahsisat vermekteydim. Tabura adı, bu komutan yüzünden verilmişti.

Gediz'den itibaren İsmet Bey tümenlerini takip eden Kuva-yı Seyyare'miz yürüyüşüne devamlı ertesi günü öğleden sonra Alayunt ve Kütahya civarında yeni savunma hatlarıyla karşılaşmış, tarruza başlamıştık. İsmet Bey, Gediz yenilgisini telafi edebilmek için gerçekten en uygun bir savunma hattını seçmişti. Bu da merkezi Alayunt olmak üzere bir hat teşkil etmekteydi. Alayunt, Kütahya'nın 10 kilometre kuzeydoğusunda bir istasyon merkezi olup Kütahya şehrini bir demiryolu ile Anadolu şimendifer hattına bağlayan bir yerdedir. İsmet Bey, demiryolundan yararlanarak Afyonkarahisar, Eskişehir, İnönü gibi merkezlerden kuvvet getirebilmiş, birliklerimiz gelip çatıncaya kadar savunma hattını kurmuştu.

Kuvvetlerimiz bu savunma hattını akşama kadar epeyce sarsmayı başarmış görünüyordu. Gece bastırınca iki taraf da sükunete çekildi. Bu ilk gün bizim bir hatamız oldu. Bütün kuvvetimizle İsmet Bey'in Alayunt civarındaki savunma hattına hücum gerekirken kuvvetimizi ikiye bölmüştük. Nedeni de ilk günü İsmet Bey'i

Kütahya'da sanarak oradaki birliklerle fazla meşgul olmuştuk. Bundan başka diğer bir kuvvetli müfrezemizi, Afyon'dan İsmet Bey'in imdadına gelmek üzere bulunduğunu haber aldığımız albay Refet Bey'in süvari tümenlerine karşı Alayunt istikametinde keşif ve bekleme durumunda bırakmıştık.

Ertesi günkü mücadelenin daha şiddetli olacağı kanısındaydım. Nitekim öyle oldu. Sabahleyin erkenden savaş yeniden başladı ve gittikçe şiddetlendi. İsmet Bey'in gece trenle daha gerilerden getirttiği kuvvetlerle savunma hattını takviye ettiği anlaşılıyordu. Üstün sayıdaki toplarıyla da İsmet Bey savunma hattını son bir gayretle savunuyordu.

Kuva-yı Seyyare birlikleri bu ikinci günü, Kütahya şehrinden çok İsmet Bey'in bizzat bulunduğu anlaşılın Alayunt civarındaki savunma hattına taarruz ediyor ve o cihete daha fazla önem veriyorduk. aynı zamanda geceden 150 mevcutlu bir süvari müfrezemizi karşıımızdaki savunma hattının gerilerine ve Eskişehir istikametlerine geçirmiş bulunuyorduk. Öğleye doğru karşıımızdaki hatlardan bizim tarafa kaçanlar ve esir düşenler çoğalmaya başlamıştı. Aynı zamanda Kütahya civarındaki birliklerimiz dört mitalyöz ele geçirmişlerdi. Anlaşılıyordu ki İsmet Bey'in savunma hatları sarsılmış, çözülmek üzere bulunuyordu.

İşte böyle bir sırada, öğleden sonra sağ ve geri taraflarımızdan Refet Bey'in süvari kuvvetleri yaklaşmış, bunları bekleyen müfrezemizle çarpışma başlamıştı. Bizim için yapacak tek şey, İsmet Bey hattına karşı örtü ve işgal kuvveti bırakıp, bütün büyük kuvvetimizle Refet kuvvetlerine karşı taarruza geçmekti. Bu mecburiyet ortaya çıkmıştı. Çünkü süvariler arkadan bizi kuşatmaya teşebbüs etmişlerdi. Refet Bey kuvvetlerine karşı hücumla geçtik, püskürttük. Ve kısmen dağıttık. Her nedense Refet Bey kararlılık göstermedi. Kendisinin askılı evrak çantasını mücadele yerinde bulduk. Bundan da anlaşılıyordu ki, alaylarda bir karışıklık vardı. Gediz'de düşman önünde İsmet Bey tümenleri tarafından arkadan "vurulduğumuz günden beri beklenen bu Refet Bey tehlikesini böylece geçici olarak savuşturmuştuk. Fakat bu sırada bir başka haberle karşılaştık. Bu haber Yunan cephesindeki komutanımızdan geliyordu. Ve aynen şöyle diyordu:

"Yunanlılar Kuva-yı Seyyare cephemize görünüşte ateşkes hükümlerine şimdilik uyuyor görünüyorsa da, bize gelen inanılır haberlere ve keşiflerimize göre, saldırı amacıyla hazırlıklarda

bulunmaktadırlar. Bu açığa çıkmış gibidir. Hattâ şimdi Uşak'tan haber getiren bir casusumuzun ifadesine göre, Yunan birliklerinin Uşak'ın doğu istikametinden Dumlupınar ve Afyon istikametine doğru taarruza geçip ilerlemekte olduğu, aynı zamanda Bursa'dan İnönü'ye doğru da bir diğer Yunan kolunun aynı harekete katıldığı sızan haberlerdendir. Karşımızdaki Yunan birliklerinde henüz bir ileri hareket yoksa da, bazı noktalara asker sevkedilmektedir."

Bu bilgi geldikten sonra kurmay başkanımız ve kardeşlerimizle baş başa verip, böyle bir durum karşısında ne gibi bir yol tutmamız gerektiğini görüştük. Tehlikenin genel bir manzara ve gelişme gösterdiği inkar edilemezdi. aynı zamanda İsmet Bey askerlerinden bize esir düşenler, Yunan süvari kuvvetlerinin İnönü'den ileriye, Eskişehir'in batı taraflarındaki ovalarda görüldüklerini bildirmişlerdi. Bu görüşme sonunda, İsmet Bey kuvvetlerine karşı üstünlük kazanmamıza rağmen, kuvvetlerimizi güneş battıktan sonra o cepheden çekip tekrar Gediz önünde toplamaya karar verdik ve kararımızı uyguladık.

Alayunt mücadelesinde hakim iken, mahkummuşuz gibi çekişimizin ruhu ve nedeni şudur: Bir defa Yunanlılara Gediz'i kaptırmak, şu son durumumuz nedeniyle çok büyük bir tehlike teşkil ederdi. Yunanlılar Gediz'e öteden beri ayrı bir önem vermekteydiler. Gerçekten burası her iki taraf için de askeri önem taşıyordu. Burasını iki ay önce çok çetin ve kanlı bir savaş ile Yunanlılardan geri almayı başarmıştık. Gerçi biz vatanperverane duygulanımıza yenilmiş, hakim durumumuzu terk etmiş, siyasi hasımlarımıza yine bir fırsat kazandırmıştık. Kuva-yı Seyyare, Alayunt civarında gece çekilişine devam ederken Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni teşkil eden sorumlu beyinlerde acaba ne gibi bir ruh hali hakim bulunuyordu?

Elbette merakla üzerinde durulacak bir noktadır. Bizim bu hususta aldığımız haberler şöyleydi:

O zamanki Meclis iki gruba ayrılmış. Bir kısmı bizi tutmaktadır. İsmet Bey'in ordusuyla üzerimize atıldığı günlerde Millet Meclisi'ne hitaben çekmiş olduğum telgrafi, Mustafa Kemal Paşa Meclis'de okumuş, iki oy farkla taraftar kazanmış.

Telgrafımı eline alan Mustafa Kemal Paşa, "*Ethem Bey işte şu telgrafi ile umumi heyetinizi açıkça hor görüyor ve tehdit ediyor, kutsal meşruyetinize saldırıyor. İsyân vaziyetine geçmiş.*

Garp Ordusu Komutanı İsmet Bey birlikleriyle savaşa tutuşmuş bulunuyor" demıştır. Gerçekten bu telgrafımla son ve yeni bir silah vermiştim. Bu suretle beklediğim müdahale de boşa çıkmıştı.

Alayunt'tan çekilişimizin Yunan ordusu üzerinde ne gibi bir tesir bıraktığını inceleyelim:

Gediz önünde tekrar toplandığımızı haber alan Uşak'taki Yunan ordusu komutanı general Maneta'nın bize gönderdiği sözlü sorusu şöyleydi:

"Kütahya civarındaki üstün durumunu bırakıp kuvvetlerini tekrar karşımızda toplayan Ethem Bey'in amacı acaba nedir? Ateşkes süresinin dolmasına daha bir gün var. Kuva-yı Seyyare kuvvetlerine karşı ateşkes hükümlerini bozacak bir harekette bulunmadık. Ethem Bey beni yüksek komuta mevkiine karşı mahcup ve zor bir durumda bıraktı. Eğer isteseydi ateşkes süresini uzatırdım. Şimdiki halde fikrini ve amacını açıklamaz, gerekli şartlarla bizi temin eylemezse, yarın akşam sona erecek ateşkes sonrası tekrar hasım durumuna geçmeye mecbur kalacağım."

Bu haberi getiren zat, Uşak'ta Yunan genel karargahına gönderdiğim yaverim Sami Bey'e sonradan gönderdiğimiz arkadaşlarımızdan biriydi. Bunun Uşak'ta anlayabildiğine göre, Yunanlılar Dumlupınar'a doğru ileri sürdükleri keşif takım birliklerini durdurmuşlar. Aynı tarzda da ufak bir direniş karşısında, kuzeyden, yani İnönü'den birliklerim geriye İnegöl'e çekmişler. Anlaşıldığına göre, İnönü'de karşılaştıkları bu direniş Kuva-yı Seyyare'mizin evvelce bahsettiğim Alayunt meydan savaşından geriye çekildiği andan sonra olmuştur. General Maneta sözlerinde hak-sız değildi. Yunanlılarca daima önemsenen Kuva-yı Seyyare'nin aldığı vaziyet üzerine özellikle Yunanlıların Afyon'a doğru ilerlemeye teşebbüs ettikleri birliklerinin çekilme hattını tehdit eden bir vaziyet alınmış bulunuyordu. Ve sonra Yunan uçakları Alayunt civarından bir yenilgi sonucu olarak ricat ettiğimizi görmüş, ve diğer vasıtalarla heber almış olacaktı.

İşte İsmet Bey'in İnönü zaferi, Kuva-yı Seyyare'nin Alayunt meydan savaşını bırakması sayesinde mümkün olmuştu. Her ne hal ise, general Maneta'nın yarın tehditkar şu haberi bizce önemsiz sayılamazdı. Dar bir sahada iki ordunun fiilen ateşleri arasında uzun bir gün geçirmiş bulunan ve henüz nisbeten biraz nefes alabilen bizler, öyle bir halin ne üzüntülü ve vicdan yakıcı bir azap olduğunu unutmamıştık. Hasımlarımızın arkamızdan ne düşün-

düklerini ve son durumdan nasıl faydalanmaya çalışacaklarını elbette kestiremezdik. Geçmiş günlere bakarak bu hususta iyi bir sonuç çıkarmak da mümkün değildi. Evet, onlar hücumlarında devam ve ısrar edeceklerdi.

Kardeşim Reşit Bey'i Uşak'a Gönderiyoruz.

Bu düşünce ile Yunan komutanını kandırmak birinci derecede durumumuzun gereği idi. Onun için bu sefer bu görevi büyük kardeşim Reşit Bey üzerine alarak Uşak'a gitti. Yunan komutanının, "Neden çekildiniz?" sorusuna cephaneye azlığını neden gösterecekti. Zemin ve zamana uygun konuşacak, tarafımızda hasıl olacak durumu göz önüne alarak Yunan ve kurmaylarına kanaat vermek amacıyla kendisi de düşman yanında kalacak, bizimle fırsat buldukça teması elden bırakmayacaktı. Bu arada düşmana ait alabileceği bilgi ve heberleri de yetiştirecekti!

Reşit Bey Uşak'ta kaldığı ilk günler boyunca güya bu arzu ve amacına faydası olur ümidiyle adımıza Yunan uçaklarıyla birkaç Türkçe bildiri hazırlattırıp Kuva-yı Milliye birlikleri üzerine attırmıştı. Halbuki Yunan ordusu o zamanki zayıflıklarına göre, Dumlupınar ve İnönü'deki son keşif taamız tecrübelerinden sonra, kendi hesaplarına uygun kurnazca bir yol ve siyaset takibine başlamışlardı. Bu anlaşılıyordu. Bu da, Kuva-yı Seyyare'yi diğer tarafa tepelettirmek. İsmet Bey kuvvetleriyle iki günden beri ara verilen çarpışmanın devamını temin edip şiddetlendirmek, ve sonucu kollamaktı.

Reşit Bey'in Uşak'tan bize gönderebildiği ilk bilgiler arasında Yunan ordusunun sükuneti muhafazaya karar verdiği, general Maneta ile albay Plastiras'ın kendisine karşı hürmetkar davrandıkları, hattâ bunların verdikleri söze göre Manisa silah deposundan bize ihtiyacımız olan cephaneden gönderecekleri idi.

Gediz Önüne ricatımızın ikinci günü tekrar ve daha kuvvetli bir ordu ile arkadan üzerimize atıldılar ve yüklendiler. Bu defa Gediz'e ve üzerimize saldılan birlikler çoğunlukla süvari olup, albay Refet Bey komutasındaydı. Biz bunlara karşı yine Gediz'in kuzeyindeki sırtlarda savunma durumunu seçmiştik. Az aralıklarla aramızda savaş iki gün sürdü. İkinci günü akşamleyin pek de zorunlu olmadığı halde Gediz'i bırakarak Şaphane üzerine ricat ettik. Fa-

kat bu seferki çekilişimizde, Gediz umumi istikametine düşen güneydeki Yunan savaş hattı karşısında bulunan örtme ve denetleme kuvvetimizi de Şaphane istikametine çektik. Bundan amacımız, Reşit Bey'in komutasındaki birliklerle düşmanı karşı karşıya bırakmaktı. Bu hareketimizle gördük ki, Yunanlılarla Refet Bey kuvvetleri birbirlerine karşı hasım vaziyetine geçmek şöyle dursun, adeta iki dost kuvvet haline göstermekteydiler.

Yunanlılar gerçi bize karşı da görünüşte tarafsız durumlarını muhafaza ediyorlardı. Refet Bey kuvvetleri ise Yunan siperlerinin semtine bile yanaşmamaktaydılar. Kısacası, Yunanlılar bir taraftan Refet kuvvetlerini teşçi ediyor, diğer taraftan bize de kendileri ile herhangi bir şekilde anlaşmak imkanını gösteriyor ve işgal mıntıklarında iyi kabul göreceğimize dair türlü vesilelerle de haberler gönderiyorlardı.

Biz Gediz'deki son çekilişimizden sonra bizi izleyen Refet kuvvetlerine karşı hafif çatışmalarla Simav'ı da geçmiş, Demirci'ye vardığımız gece, bütün bu zorluklara rağmen komutanlarımdan bazıları bana geldiler. Demirci önlerinde Refet kuvvetlerine karşı savunma durumu almamızı, hattâ karşı taarruza geçmemiz gerektiğini hatırlattılar. İçlerinde ısrarda bulunanlar da oldu, kendilerine dedim ki:

"Eğer yapacağımız karşı bir taarruzla, başlarını yakalamak mümkün olacağına inansaydım bunda hiç tereddüt etmezdim. Eğer böyle bir taarruza karar verecek olursak, Gördes havalisi daha uygun. Hem de bizi takip edenleri hareket üslerinden biraz daha uzaklaştırmış oluruz."

Kesin Kararım: Yunanlılara İltica!

Ertesi gün Gördes'e ricat emrini verdim. Gerçekten ben vicdanımın kabul ettiği son kararımı vermiştim. Fakat bunu kesin olarak öyle bir durumda kimseye bildiremezdim.

Kararım şuydu:

Simav'dan geçerken, Uşak'ta bulunan kardeşim Reşit Bey'e Yunan ordusu ile bir iltica protokolünün temini ve tanzimi hususuna gayret sarfetmesi ve sonucu bana bildirmesi hususunda haber göndermiştim. Buna gelecek yanıtı bekleyecektim. Kuva-yı Seyyare'nin Demirci'den Gördes'e doğru çekilişine devam ederken,

yukardaki istek ve karar hakkında ayrıntıya ve şahsıma ait olan fikrimdeki karar şuydu: Yunan işgal arazisine geçmek isteyecek olan arkadaşlarımın hiçbir vesile ile geçmişe ait hareketlerinden dolayı kınanmamaları, eleştirilmemeleri, kendilerine resmi veya gayri resmi hiç bir hizmet teklif edilmemesi!

Yunanlılar bu şartı kabul ederlerse, arzu eden subay ve efradı Yunan işgal mıntukasına, düşmana ilticayı kabul etmeyenleri de istedikleri tarafa serbest bırakmak ve bu suretle Kuva-yı Seyyare'yi dağıtmak! Bana gelince 50-60 kişilik seçkin maiyetimle tekrar dağlara tırmanmak. Sıhhatim izin verince de cephelelerden uzaklaşp Anadolu içlerine geçmek olacaktı.

Kuvvetlerimiz Gördes şehrine varmışlardı. Bizi takip eden Refet kuvvetlerinin önündeki artçı müfrezemiz hariç olmak üzere, diğer birliklerime Gördes şehrinde bir gece istirahatı vermiştim. Reşit Bey'den beklediğim haber, buradayken geldi, Yunanlılar istediğim şartları kabul etmişlerdi.

Ertesi sabah Gördes civanında savunma durumu geçtik. Şehrin kuzey tarafındaki hâkim bir tepeye iki topumuzu yerleştirdik. Karşımızda toplanmakta olan Refet birliklerini inceliyorduk. Topçu komutanım hazırlıkta bulunurken, süvari subaylarımdan Mısırlı Yusuf Bey adındaki genç yanıma gelerek, Refet Bey'le anlaşma zemini yoklanmasının uygun bulunacağını söyledi. Bu vicdanıma uygun geldi. Kendisini Refet Bey'e gönderdim. Orada süvari tümen komutam olan Derviş Bey'le görüşmesini önerdim. Derviş Bey'in bana, Demirci'den ayrılırken gönderdiği bir mektubuna yanıt vermemiştim. O, mektubunda şöyle demekteydi:

"17.1.1921: Ahval ve vaziyet size uygun değildir. Şerefli bir geçmişe ve hayata sahipsiniz. Sizin için tutulacak yol şu olmalıdır: Top ve ağırlıklarınızı bize iade ederek yine Yunanlılarla mücadeleye başka şekilde devam etmek üzere Yunan işgal mıntukasına geçmeniz çok iyi olur zannederim. Sizin hasmınız Refet Bey değildir. Millet Meclisi ve hükümetidir. Askerlik muktezası aldığımız emri icraya mecburuz."

Mısırlı Yusuf Bey'in hareketi sırasında kardeşim Tevfik Bey idaresindeki bazı müfrezelerimizle, tümenimiz hesap memuru Hikmet Bey'e, Gördes şehrinin yarım saatlik batısındaki büyükçe bir köyde toplanarak olağanüstü hal dolayısıyla dağıtılmayan bir aylık maaşların hak sahiplerine verilmesini emretmiştim. İşte bu münasebetle bir kısım birliklerimiz de bizden uzaklaşmışlardı.

Bense topçu mevkiinde kalmıştım. Cıvara hakim bulunan tepeden bir süre ahvali ve durumu seyrettim. Üzüntüm gittikçe artıyordu. Geleceğe ait düşünebilmek durumundan yoksundum.

Yalnız geçmişe ait hareketlerim bir sinema şeridi gibi gözümün önünden geçiyordu. Evet, bir dönüm noktasındaydım. Buradan, parlak hayal ettiğim istikbal yoluna bakmak istemişim, fakat, heyhat! Fakat her zorluğu bana zevk veren o yoldan artık uzaklaşmak üzereydim. Gayri ihtiyarı bir 'ah' çektim. Yanımda dikilen ve benim kadar kederli olan topçu komutanım seslendi:

"Madem ki topları kullanmayacaksınız, bari yükleyelim!"

Karşı tarafta bir durgunluk ve tereddüt vardı. Her taraf sükunet içindeydi. Bu, ebedi ayrılığın matemini andırıyordu. Komutanın uyarısı üzerine:

"Peki, yükleyiniz" dedim.

Refet Bey'in yanına giden Mısırlı Yusuf Bey hâlâ dönmemişti. Artçı müfrezeye yön tayin ederek:

"Yavaş yavaş büyük kuvvetlere katılınız," dedim.

Ben de toplarla birlikte artık son toplantı yerine gelmişim. Muhasip Hikmet Bey para dağıtıyordu. Kardeşim Tevfik Bey ve kurmay başkanı Halil Bey'in, maaş dağıtma sonunu beklemeden, hattâ beni beklemeden 350 kadar efrat ve birkaç subayla beraber cıvarda bulunan Yunan işgal mıntikasına geçtiklerini haber aldım. Bu kötü akıbetin sızısını mide ıstırabıma kattım.

Reşit Bey tarafından birkaç saat önce bize bildirilen iltica şartları gereğince, işgal mıntikasına geçmek isteyenlere bir şey demeyecektim, ama herhalde vedalaşmak ve bunun acısını tatmamak da benim için bir kusurdu. Vatan için boğazlaştığı hasmının kucağına giden bu bedbahtlara şahsen iştirak etmeyecektim. Kardeşime bildiremediğim ve şahsıma ait kalan bu sırrı vatanına veda eden bu bedbahtları selamlamaklığım imkanım da kaldırmıştı ortadan. Bundan başka ne olursa olsun, dar bir sahada ve derin bir keder içinde bulunan binlerce insanı başsız, yüz üstü bırakmak da doğru değildi. Bu hata şüphesiz, Halil Bey'den çok kardeşim Tevfik Bey'e aitti. O, kendisini derin bir acıya kaptırmış gidiyordu. Ben de acılara yenilmeyecek anlar geçirmiyor değildim.

Başsız kalanların arasına Yunanlılar olsun, Refet kuvvetleri olsun, birtakım sivil adamlar salmışlar, Kuva-yı Seyyare'nin çabuk dağılmasına' gayret gösteriyorlardı. Sivillerin bir kısmı, Yunan işgal mıntikasına geçmeye teşvikte bulunuyor, propagandalar

ve söylentiler icat ediyor, bir kısım siviller de Refet kuvvetlerine katılmaya teşvik ediyorlardı. Hattâ beni öldürüp kendilerine katılacak olana rütbe, mevki, para gibi mükafatlar vaadediyorlardı. Bu son toplanma ve ayrılık yerine vardığım zaman bir arkadaşım yanıma sokularak:

"Bu son saatlerde aramızda çok kalmayınız. Zira insanoğlu çiy süt emmiştir. Fesatlara kapılanlar vaadlere inananlar olabilir," demişti.

Kendisine şu şekilde karşılıkta bulundum:

"Uyarınıza teşekkür ederim. Öyle fesada kapılan bir arkadaşımı biliyorsanız getiriniz, şu durum içinde ona davranışımı elini sıkıp, öpüp, istediği tarafa serbest bırakmak olacaktır. Bence zillet derecesine düşürülen bu hayatın o kadar kıymeti yoktur. Bundan sonra yaşamak isliyorsam, vatanıma ve vatandaşlarıma sıkıntılı ve felaketli bir gününde hizmet edebilmek ve imdadına yetişebilmek dileğiyedir."

Arkadaşlarıma dağılma zorunluluğunu söylerken, herhangi bir tarafa isterlerse gitmekte serbest olduklarını bir defa açıkça söylemiştim. Bu dağılış yerinde fazla açıklama yapmaktan çekiniyordum. Çünkü gerek Yunan işgal mıntikasına geçenlerin çok acı durumlarını karıştırmaktan çekiniyor, hem de Refet Bey tarafına geçecek olanlar hakkında aynı düşünceye düşüyordum.

Bu son noktada yanıma gelip işgal topraklarına birlikte geçmemi uygun bulanlar olduğu gibi, aksini söyleyenler de oluyor, kimi si de *"Tutacağın yolu söyle, biz de ona göre karar vermek isteriz, kabul edersen ayrılmayız,"* diyorlardı.

Ben ise tutacağım yolu kardeşlerime bile söylememiştim. Ancak seçtiğim ve yanıma alacağım 50 kişilik son hayat ve dava arkadaşım olacak arkadaşlarıma ihsas etmiştim. Bu nedenle bana başvuranlara protokolün şartlarını tekrar ediyor, Yunanlılara iltica edecek olanlara orayı işaret ediyor, bunu istemeyenlere de Refet kuvvetlerine katılmakta serbest bulduklarını duyuruyor ve ima ediyordum. Bunun nedeni de, son saat zarfında uğursuz dağılış yerine birer surede gerek Yunanlıların, gerek Refet tarafından sokulan bazı kimselerin sözlerimi sıkı bir araştırma altında bulundurduklarını anlıyordum. Arkadaşlarımin tutacakları herhangi bir yolda *"Ethem'in talimatı ile gelmişler"* şeklinde damgalanmalarına imkan vermemek içindi. Her iki tarafa da geçmeyecek olanlara da -bunların sayılan pek azdı- beşer onar arkadaşları ile dağlara

çıkılmalarını öneriyordum.

Son Veda Sahnesi:

Son veda sahnesi geldi, çattı:

Hepsi ayrı ayrı geliyor, veda ediyor, seçtikleri tarafa kafiler halinde gidiyorlardı. İşte bu sahne karşısında, yaşadığım hayatın en ağır sızısını burada hissettim. Yol dağılışı hadisesi nihayet bulmak üzere idi ki, bana suikast teşebbüsünde bulunurken Halil Efe adında bir arkadaşımın yakalandığı haberini aldım. Bu, benim ikinci derecede bir arkadaşımды. Bana bunu haber veren arkadaşlarıma:

"İlişmeyiniz, bana haber verdiğinizizi de kendisine hissettirmeyiniz," dedim.

Bu cahil ve zavallı arkadaşımı somadan İzmir'de bulmuştum.

Yunan işgal mıntıkasına geçmek üzere kalan üç arkadaşım bir mektup uzattım. Bu, Akhisar'da bulunan kardeşlerime yazılmış bir mektuptu. Güneş batıyordu, ben de elli kişilik maiyetimle bir meçhul yere doğru bu ayrılık vadisinden çekildim. Yunan işgal mıntıkasına geçenlerin büyük küçük rütbede 25 subayla 700 kadar kişi olduğunu tahmin ediyordum.

Kardeşlerime yazdığım mektup şuydu:

*Gördes'in batısında son
ayrılış mıntıkasında
20.1.1921*

Akhisar'da Reşit ve Tevfik Beylere,

Yunanlılarla akdettiğiniz iltica protokolü nefsimе ağır geldiğinden dolayı sizi takip edemeyeceğim. Beni mazur görünüz. Kuvayı Seyyare efrad ve subaylarını istedikleri herhangi bir tarafa gitmekte serbest bıraktım. Hepsini dağıttıktan sonra ben de karar-gahımla bir meçhul yere doğru yola çıkıyor ve Allah'a sığınarak gidiyorum. Allah cümleliğizin yardımcıısı olsun. Hastalığım için

merak etmeyiniz, kendimi iyice buluyorum.

Kardeşiniz Ethem

Ayrılış yerinden doğruca Sındırgı'ya dağlara doğru çekilmiştim. İki düşman cephe mıntıkası aralarından, Yörük köylerinden geçerek on gün kadar vakit geçirdik. Hastalığım yine artmış ve arzularıma engel teşkil etmeye başlamıştı. Sındırgı'nın vahşi, çamlı ve sarp dağlarında serseriyane geçen bu günler sağlığımla daha da bozmuş, gittikçe daha fenalaşmaya başlamıştım. Hattâ öyle hale gelmiştim ki, yaya olarak yürümek şöyle dursun, mide sancısı yüzünden hayvan üzerinde bile duramıyordum. Halbuki bulunduğumuz dağlık mevkiye gerek Yunanlıların, gerek Kemalci kol­ların takibinden kurtulabilmek için bazen çok sarp yerlerden yürümek, tepeler üzerinden aşmak gerekiyordu. Yanımda bulunan arkadaşlarım Bandırma ve Manyas havalisi halkındandı. Buraları ise Yunan işgal mıntıkası dahilinde kalmıştı. Arkadaşlarımdan bazıları, Yunanlılarla bir çarpışmaya meydan vermeden gizlice bir gece yürüyüşü ile Manyas köylerine geçebilirsek, orada gizlenmek, dolayısıyla dinlenmek mümkün olur, diyorlardı. Hattâ bir doktor bulup getirmek bile mümkün olur düşüncesindeydiler.

İstırap karşısında bu teklifi kabul ettim, hayvan üstünde zorlama yürüyüşü ile ve bin bir zorlukla Susurluk civarından Yunan işgal arazisine, kendimizi hissettirmeden geçebildik. Sabah ezanı okunuyordu ki, Eski Manyas köyüne girdik. Burası Susurluk'a üç saat mesafede ormanlık bir yerdir. İsmi­ni şimdi hatırlayamadığım bir Türk ağasının evine de yine köylülere görünmeden yaklaştık. Biraz sonra içerde idik. Ağa bizi güler yüzle karşıladı, ve hasta halimi görünce hemen kendi ailesinin odasında bir yatak hazırlattı. Hastalığın ıstı­rabı, günlerin yorgunluğu ile hemen uzandım. Ağa, Yunanlılardan ve hele Yunan taraftarı olan bazı kimse­lerden çok korkuyordu. Ve bize de korkulması gerektiğini söylüyordu. Ben kendisine teminat verdim, dedim ki:

"Bize sadakatın derecesinde bizden ve hayatından emin olabilirsiniz, bugünden itibaren ne sen, ne köy halkından tek kişi köy dışına çıkamaz. Zaten kış kıyamet, zannederim ki köylü -için dışarı çıkmaya da ihtiyaç ve zorunluluk yok."

Ağanın yanıtı şöyle oldu:

"Ah beyim, biz senden canımızı bile esirgemeyiz. Yunanlıların ruhu duymadan haftalarca sizi saklayabiliriz. Fakat evvelce senin

ipinden kurtulmuş ve şimdi Yunanlılara jandarmalık eden bazı alçak kimseler var ki, ben işte onların sizi haber almasından korkarım. Bunlar alabilirler de!"

Köylü ağasının gözleri yaşarmıştı, belli ki korkuyordu bazı kimselerden!.. Nitekim benim de tanıdığım bazı isimler sıralayarak devam etti:

"Bu adamlar çok insafsızdırlar. Yunanlılar kendilerine yüz çevirmişlerdir. Seni evimde sakladığımı duyarlarsa ocağımı söndürürler. İnşallah çabuk iyileşir de kimse haber almadan buradan gidersiniz."

Ağanın bu sözleri beni çok etkiledi. Evinden bir an önce gitmemizi istiyordu. Çünkü hayatından korkuyordu. Bunda da haklıydı. Kendisini teselli etmek gereğini duydum:

"Korkma ağam, biz çok durucu insanlardan değiliz. Köyünüzde bu dediğiniz alçaklara katılmayan eski efelerinizden kimse yok mu?"

"Çerkes İsmail Efe buradadır. Onlara katılmamıştır: Namusunu koruyabilen başlıca sayılı efelerimizdendir. İstersen haber vereyim gelsin, görüşün."

"Silahlı mıdır, mavzeri var mıdır?"

"Ne gezer beyim, Yunanlılar kendilerine hizmet etmeyenlerde ne bıçak, ne çakı bıraktılar mı ki..."

"Şimdi değil, akşama getir, göreyim."

Arkadaşlarım köyün etrafına ve elverişli yerlerine gözcüler koydular. İlk gün böylece sükunetle geçti. Akşam İsmail Efe geldi, görüştük. Ben kendisini gıyaben tanırdım. Genel Savaş'ın son senesi zarfında bu yörede asayişin çığırından çıktığı bir sırada, Eski Manyaslı Çerkes İsmail diye 20 kişilik çetesiyle şöhret almış, jandarma bölüklerini bozmuştu. Şimdi ise üzerinde bir tırnak çakısı bile yoktu.

"Ne o efe, mavzerin nerede?" diye sordum ve devam ettim:

"Sizin kabadayılığınız Türk jandarmalarına mıydı?"

Zeki adam, ne demek istediğimi anlamıştı, şöyle yanıtladı:

"Yunanlılardan mavzer değil, mitralyöz bile almak mümkün. Fakat onlara alet olmak şartıyla. Ben işte bunu yapamıyorum."

Kendisinden bu köyde bizi ilgilendirecek hususlar hakkında gereken izahatı aldım. Evvelce bu civarlarda Kuva-yı Milliye adına cezalandırmalarım sırasında düşmanlıklarını çektiğim ve ken-

dilerini İstanbul'a kaçarak kurtarmış olan bazı kimseler şimdi Yunanlılar sayesinde buralarda hüküm sürüyorlardı.

Burada kalışımız, köylülerle gizli kalmamıştı. Çünkü nöbetçilerimizi görmüşlerdi. Buna rağmen köyden ayrılmadık. Birkaç gün vaktimizi burada geçirdik. Hastalığım ise gittikçe şiddetleniyordu. Mevsim kış, soğuk şiddetli hükmünü icra ediyordu. Köyde olan arkadaşlarım, bilhassa Şevket Bey, iki günde bir köylü kıyafetinde güvenilir adamlarını en yalan Yunan askeri merkezinin bulunduğu Susurluk'a gönderiyor, Yunanlıların bize dair koku alıp almadıklarını soruşturuyordu. Ev sahibiyile bazı komşuları da bizim kontrolümüz altındaydılar. On gün kadar olmuştu, bu müddet zarfında habercilerimizin bize getirdikleri bilgi arzumıza uygundu.

Gerçi bu durum daha uzun süre devam edemedi. Durumun değiştiği görülüyordu. Bir gün Susurluk'tan gelen bir habercimiz Yunan merkezinden sızan şu haberi getirdi:

"Kuva-yı Seyyare komutanı Ethem Bey'in Yunan işgal ordusu başkomutanlığı ile dolaylı olarak düzenlediği iltica şartlarını nefesine yediremeyerek, anlaşma üzerine işgal muntikasına geçen kardeşleri ile arkadaşlarına katılmaması, Yunan komutanını, başkomutan Papulas hükümeti nazarında sorumlu ve mahcup bırakmıştır. Son alınan kesin bilgiye göre, Ethem Bey makineli tüfekli yüz kişilik bir müfreze ile işgal muntikamıza girmiştir. Başkomutanın Susurluk işgal muntikası komutanına verdiği emir Ethem hakkında çok uygun ve dostanedir. Kaldı ki, Ethem Bey'in vücutça hasta bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu hale göre, bu mevsimde dağlarda barınması imkanı olmayan Ethem ve maiyetinin bir köyde saklandıklarından şüphe edilemez. Kendisinin bulunduğu yeri bilip Susurluk işgal komutanlığına haber vermeyenler olursa bunlar cezalandırılacak, bilgi verenler ise mükafatlandırılacaklardır. Böylece Ethem ve arkadaşlarına da yardım edilmiş olunacaktır."

Aynı habercimizi ertesi gün 10 lira mükafat vaadederek üç saat mesafedeki Susurluk merkezine gönderdik. Bu adam, Yunanlıların bazı subaylarına az çok yaklaşan, bundan başka da Yunanlılar ile sıkı ilişkisi bulunan bazı yerli kimselerden dahi iyice bilgi alabilen bir kimse idi. Kaldığımız evin sahibi ağa, bize dair gelen bu haberden hem memnun oluyor, hem de korkuyordu.

Gönderdiğimiz adam akşam üstü Susurluk'tan döndü, bize şu

yeni haberleri getirdi:

"Evvelce Kuva-yı Seyyare efradından olup Akhisar mıntıkası-na silahlarını teslim edenlerden bazıları o gün İzmir'den Bandırma'ya gelen trenle köylerine serbest bırakılmış. Bunlar Yunanlılardan gördükleri iyi muamelelerden bahsetmişler. Aynı tren yolcuları arasında kardeşim Tevfik Bey, yanında bir Yunan subayı olduğu halde Bandırma'ya geçmiş."

Bir başka habercimiz ise şu bilgiyi getirmişti:

"Bugün Manyas nahiye merkezi olan Tatar köyüne bir Yunan müfrezesi gelmiş. Bu müfrezenin komutanı, yardımcıları olan silahlı Türklere haber gönderip köye çağırılmış. Bazı gizli talimat vermiş."

Habercimiz, gizli talimatı öğrenememişti. Ancak, Yunan komutanından talimat almış bulunan birkaç kişiden sızan bilgilere kendi tahminlerini de ekleyerek şöyle diyordu:

"Yunan komutanı bunlara efradınızı ayrı ayrı dolaştırmayacakınız. Bunları Tatar köy nahiye merkezine toplamanız daha uygun olacaktır. Öyle, düşünüyorum," demiş.

Anzavur kuvvetleri artıklarından olup Bandırma ve civarını, Yunanlılar işgal ettikten sonra kaçtıkları İstanbul'dan dönerek Yunan hizmetine giren bu kimseler arasında benim ve maiyetimin amansız hasımları vardı. Manyas nahiye merkezi ise, saklandığımız köye iki saat mesafede bulunuyordu. Bu haberler üzerine makul düşünen Şevket Bey'le diğer bir arkadaşımı gece odama davet ettim. Gelen haberlerden benim kadar onların da bilgisi vardı. Maksadım özel durumumuzu görüşmekti. Geldiler, kendilerine arkadaşlarımızın morallerini sordum, fikirleri nedir, dedim. Kısmen şikayetle şunları söylediler:

"Hastalığınız, rahatsızlığınız arkadaşlar üzerinde fena tesir yapıyor. Açıkça şöyle diyorlar: Ethem Bey geçici olarak Yunanlılarla anlaşmak yolunu aramalıdır. Kendisi esaslı bir tedaviye muhtaç! Böylelikle hastalıktan da kurtulur... Yunanlıları fazla kuşkulandırmazsa bizlere bugünkü durumumuzdan daha elverişli bir fırsat zemini bulur, yine toplanırız. Bugün Susurluk'tan gelen son haber, arkadaşları daha çok ümide düşürdü. İleri sürdükleri arzuyu kuvvetlendirdi. Yunanlılara iltica eden arkadaşlarımız iyi muamele görüyorlarmış. Serbest bırakılmışlarmış gibi birbirlerini teselli ediyorlar."

Bu sözleri dinledikten sonra iki arkadaşıma:

"Peki, siz ne fikirdesiniz?" diye sordum.

"Biz emrinize amadeyiz, maiyetimizi de ister istemez bizimle ölüme sürükleyebiliriz. Lakin bu mühim noktada soğukkanlılıkla kararınızı veriniz."

Buraya kadar bu iki arkadaş birbirlerini destekleyerek bu sözleri söylemiştiler. İsmi vermediğim arkadaş susmuştu. Şevket Bey devam etti:

"Biz şu halde nasıl olsa Yunanlıların ve onların yardımcıları olan adi komşularımızın, bugün değilse yarın mutlaka saldırılarına uğrayacağız. Bizim için ölüm, ölümdür. Bunun da önemi yok. Fakat bizden çok bu ev sahibi biçarenin ve bu köylülerin başına gelecek musibet ve felaketleri düşünüyorum.. Bu köy ağası eski bir baba dostum ve komşumdur. Bu durum karşısında hem bana ve hem de size vicdanen düşünmek, soğukkanlılıkla karar vermek lazım."

Şevket Bey'in sözleri bitince düşünceye daldım, evet, evet! Siyasi hasımlarıma karşı bana birçok şeyler kaybettiren vicdan kaydı, yine son ve en güvendiğim arkadaşım, son hayat meselesini görüşürken, yine ortaya sürülmüştü. Acaba bu vicdani düşünce beni şerefli bir ölümden de mi mahrum edecekti? Ben bu soruları kendi kendime mırılandım. Fakat Şevket Bey'e olumlu veya olumsuz bir yanıt vermek lazımdı. Dedim ki:

"Şevket Bey, ben size daha önce fikrimi söylemiştim. Yarın bizleri de tutsak durumuna soktuktan sonra Yunanlılar, hepimize hakaret cephesini çevireceklerdir. Hayatımıza kasdetmek ihtimalleri de vardır. Zira Yunanlıların siyasetine ve kudretine dayanan silahlı yerli hasımlarımızın türlü nedenler ortaya atarak bizlerden kallesçe intikam alacaklarını neden hatırlamıyorsunuz. Son pişmanlık fayda etmez."

Şevket Bey buna da şu yanıtı verdi.

"Canım, Napolyon da fitne ve fesat içinde kaldı, başka çare bulamadı. Karşısındaki düşmanlarına teslim oldu. Tutsak ve sürgünde öldü. Ne yapalım bize yüz çeviren talihe!"

Evet, sonuç olarak Şevket Bey'in ifadesi tamamıyla anlatıyordu ki, felaketzede bu son müfreze, ısrarıma ve arzuma karşı isyankar bir tutum almıştı. Efrat üzerinde Şevket Bey'in etkisi oldukça güçlüydü. Şevket Bey cidden fedakar ve asildi. Fakat şimdi biraz değişti. Ben bu zatın izzet-i nefesine, mert yaradılışına karşı son bir deneme olarak insafsızca bir hitapta bulundum:

"Şevket, görüyorum ki, size aile hasreti galebe çaldı, yahut vehimlendiniz. Mamafih teklifleriniz üzerinde bu gece düşüneyim, siz de düşününüz, kararı ertesi sabah erkenden veriniz. Bununla beraber bu gece baskına uğramamız olasılığına karşı gerekli önlemi almayı ihmal etmeyiniz."

Şevket ayağa kalktı, bu sözlerimden etkilendiği anlaşılıyordu. Odadan çıkmadan önce şöyle konuştu:

"Müsterih ol, öyle bir baskın karşısında sizi bırakmayız. Burasını kana boyamadan miskin miskin ölmeyiz."

İki arkadaş beraberce çıkıp gittiler. Şevket Bey'in arkadaşı biraz sonra tek başına dönüp geldi, zaten geceleri yanımda yatıyordu, tekrar görüştüm. Arkadaşlarımdan aldığım izlenim üzerine sabaha kadar düşündüm ve kararımı tesbit ettim. Zaten bu kararı verinceye kadar da şafak atmıştı.

Arkadaşımı uyandırdım, köy etrafındaki nöbetçileri tetkike gönderdim. Güneş doğduktan sonra Şevket Bey'le beraber gelmelerini söyledim. İsmi açıklamayı sakıncalı gördüğüm bu arkadaşım, kayıtsız ve şartsız bana bağlılığını koruyordu. Güneş doğduktan sonra Şevket Bey'le beraber geldiler, ev sahibini de çağırtım, kendilerine kararını bildirdim. Onaylarını aldıktan sonra ev sahibi ağaya hitap ettim:

Yunanlılara Teslim Oluyoruz.

"Ağam, şimdi atma biner, Susurluk'a gider, Yunan komutanını bizzat görür, ve ona tercümanı vasıtasıyla dersin ki: Birkaç gün önce ansızın geceleyin evime silahlı maiyetiyle gelen Ethem Bey hakkında şimdiye kadar haber ulaştırmak olanağını bulamamıştım. Çünkü beni ve köyü sıkı bir kontrol altına almışlardı. Üstelik ailemi ve çocuklarımı öldürmekle tehdit ediyorlardı. Bu sabah her nedense beni çağırdı, git, Yunan komutanına haber ver, isterlerse ölmeye ve öldürmeye gelsinler, veya onlar, asmaya gelsinler. Şayet anlaşma yolunu tercih ederlerse bir, nihayet iki temsilci göndersinler. Bulduğumuz köy muntıkasına silahlı resmi veya gayri resmi bir müfreze ve askeri birlik girerse silahla karşılamak kararındayız."

Ağaya bu sözlerimi tekrar ettirdim ve ek olarak dedim ki:

"Ağa, sen bu söylediklerimi aynen yerine getirmekle sorumluktan kurtulacaksın. Biz de şansa ve zorunluluklara tabi olacağız. Çabuk git, söylediklerimi Yunan komutanına eksiksiz söyle!"

Zavallı köy ağası bu sözlerimi sevinçle karşıladı. Görevi seve seve yapacağım söyleyerek ayrıldı, yola çıktı. Şevket Bey ise, büyük bir vicdan borcunu ödemeyi başaran bir insan sevinci içindedi.

Ağa gittikten sonra, Şevket Bey'le bundan sonra tutacağımız yolu şöyle kararlaştırdık:

Eğer Yunanlılar anlaşma tarafını tutarlarsa, ileri süreceğim istekler arasında bu son arkadaşlarıma silah, yani mavzer taşımak imtiyazını temin etmek suretiyle bunları silahlı düşman komşularına karşı zillet içinde gezmek ve karı gibi öldürmek tehlikesinden kurtarmak olacaktı. Ben böyle düşündüğüme göre, bu arkadaşlara düşen görev, elbette ki şu hal karşısında şerefli son görev, alçakça ölmek değil, yarın için olabilecek bir olaya karşı yiğitçe ölmek için mücadeleye hazır olmaktır. Herhalde beş altı saate kadar sonuç kendisini gösterir. Ben de Beylerle birlikte bir saat sonra kale üstüne gelirim. Efrat yemeklerim yesin, acele olarak kale harabesinde toplansınlar. Zira bugün, yaşadığımız mücadele hayatımızın en son tehlikeli ve acı günüdür.

Şevket Bey emrimi yerine getirmek üzere odadan çıktı. Bir buçuk saat sonra diğer arkadaşlarımla birlikte yatağımdan kalktım, kürkümü giydim, iskelet haline gelmiş, takatsiz ve huzursuzdum. Ayakta ölmeye mahkum bedbahtlardan beter, sıhatsızlık gibi maddiyatıma eklenen diğer acılarımla birlikte sendeleyerek, kale harabesinde toplanmış arkadaşlarımla arasına karıştım. Hepsi üzüntü içinde beni karşıladılar. Daha önce, Şevket Bey'le ilettiğim önerilere ek olarak şunları söyledim:

"Yunanlılar şu perişan halimizi eğer tanımıyla öğrenmişlerse bizlere karşı saldırgan bir tutum almaları çok mümkündür. Yahut önce dostane davranırlar da silahları aldıktan sonra belki her türlü hakarete bulunurlar. Bizim için daha çok son olasılığı dikkate alarak ölüme, fakat şerefle ölmeye hazır bulunmalıyız."

Eski Manyas'ın bu harabesi, köyün pek yakınındaydı. Esasen bu köye Eski Manyas ismi verilmesine de işte bir burcu kalmış olan bu kalenin haraplılığı neden olmuştu. Yanımızda bulunan sehpalı mitralyözünü Şevket Bey kale burcunun bir noktasına ateş etmeye hazır vaziyette yerleştirmişti. Bunu görünce memnun ol-

dum. Hasta gönlüm yine bir sergüzeşt içinde yaralı bir kuş gibi çırpıyordu. Evet, perişan, fakat namuslu geçen hayatıma, gençliğime şahane bir vakacıkla son vermek eğilimine karşı kalbimde dayanılmaz bir yenilgi hissediyordum.

Burada hasta ve mecalsiz beklerken şunları düşünüyordum:

Genel Savaş'ın sonucu olarak en ağır şartlarla Mondros Ateşkesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletler ateşkes hükümlerini bozmaya başlayınca, Osmanlı Devleti ve halkı adına özgürlük ve bağımsızlığı korumak amacıyla İzmir'de kumlan gizli cemiyetin kararıyla ben ilk isyan bayrağını tam iki buçuk yıl önce açmıştım. Ve şimdiki müfrezeme yakın bir maiyetle halkı önce fikren hazırlamaya buralarda başlamıştım. Aradan çok zaman geçti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine milleti, İzmir'e doğru sevk ve tahrik ile işgalci orduya karşı vatani savunmaya giderken yine bu köyden geçmiştim.

O zamandan beri bin türlü zorluklarla ve engellerle, genel kurtuluşu sağlayacak o haklı davamızı başarıyla sona erdirmek üzere bulunduğum bir sırada, manen ve maddeten perişan bir halde yine bu muhite düşmüş bulunuyordum.

Evet, talih ile ihanet el ele verince neye muktedir olmazlardı.

Ben görüyordum ki, mücadele müddetimin son ayları zarfında dava ve vatan arkadaşlarım diye yıllardan beri bütün varlığımla koruduğum bazı siyasi rakiplerimin amansız husumetine maruz kalmış bulunuyordum. Uğursuz hastalığım da bunun üzerine binmişti. Bilemiyordum, talih bana niye küsmüştü? Neden yüz çevirmişti?

Evet, elemli, anlatılması mümkün olmayan ıstıraplı bu hal ve sonuç, dış düşmana yenilgi gibi bir sonun acı semerelerinden olsaydı, bir insan olmak sıfatıyla ne yapalım, biz vicdani ve vatani görevimizi yaptık, talih yar olmadı der, teselli bulmaya çalışırdım. Ama şu perişan halimiz hiç de öyle bir sonun sonucu değildi. Buna rağmen, yani bu halde iken bile bir yan beni teselli ediyordu.

Şu son devreye gelinceye kadar az hatalarla devam eden samimi işbirliği sonucunda vatan ve millet artık düşman ayağından kurtulmuş ve temizlenmiş addolunabilirdi, ama bundan sonra ne olacaktı? Ne fayda? Ben şimdi şu küçük müfrezemle zayıf, takatsiz kişisel özgürlüğümü koruyarak ölmek için şu kale harabesine çekilmiş oturmış, beklenmedik şeyleri bekliyor, düşünüyor-

dum. Bir Osmanlı padişahının *sağlığın değeri* hakkında bir beyitini hatırlamak istiyordum. Bana bütün bu felaketleri hazırlayan o uğursuz hastalığım değil midir?

*Halk içinde yok muteber bir nesne devlet gibi
olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*

Bugün sabahtan beri kar fırtınası şiddetlenmişti. Beyaz örtü her tarafı çoktan örtmüştü. Bu örtü gittikçe yükseliyordu. Sanki burada bu gaddar doğanın bize ve samimiyetimize bir mükafatıydı.

Hiçbir tarafta vefa yüzü görmeyen ve bu harabe üzerinde birer kuytu yerlere toplanmış bulunan bahtsız maiyetimin son ruhi hallerine nüfuz edebilmek için kendilerini tetkike koyuldum. Birer fırsatla kabiliyetlerini yokladım. Evet bir oldu bitti ile bunları istediğim gibi bir sona sürükleyebilirdim. Bunu mümkün görüyordum. Şu şartla ki, üzerimize düşmanca gelir, yahut anlaşmayı bozarlarsa!..

Bunun da şekli nasıl olacaktı? Yani benim kalbi temennilerime göre mi, yoksa arkadaşlarımla eğilimlerine boyun eğerek mi? Bu cihetler de henüz meçhul ve karanlıktı. Bu belirsizlikten doğan üzüntüm o dereceye varmıştı ki, bu bekleme devri şayet bir gün daha devam edecek olursa, dayanmak benim için manen ve maddeten mümkün değildi. Bu durumda hislerine taze gıda bulamayan bir insan, dava sahibi bir adam için yarına, özellikle düşmanın insanlığını bekler şekilde geçen saatler kadar üzücü ve zor bir hal düşünebilir mi? Evet, ben kendi kendime başımı avuçlarımla içine almış düşünüyorum, meçhullerden yanıt bekliyordum. Büyük bir ıstırap içindeydim. Susurluk'a özel olarak gönderdiğimiz köy ağasının şimdiye kadar dönüp gelmesi lazımdı. Olumlu veya olumsuz bir yanıt getirmesi gerekiyordu. Acaba niçin gecikmişti?

Ben bu gecikmeyi bazı dakikalar, kalbi temennilerime uygun hayırlı bir işaret kabul ediyordum. Tam bu sırada dürbünle etrafı gözetleyen arkadaşlarımdan biri, Susurluk istikametinden bize doğru bir atlının geldiğini haber verdi. Ben de dürbünümle bakarak gelenin kim olduğunu tanımaya çalışıyordum. Nihayet atlı yaklaştı, bu, bizim köy ağası idi. Süratle geliyordu. Köye girmek üzereyken ben Şevket Bey'le birlikte kaleden kendisine doğru yürüdük. Yaklaşınca yüzünün güldüğünü gördük, temaslarını şöyle

anlattı:

Kendisiyle beraber, Yunan süvari kaymakamı yanında otuz kadar süvari bulunduğu halde yakın bir köye gelmiş. Ben görüşme yeri olarak nereyi uygun bulursam oraya gelecektmiş. Yunan kaymakamı ile birlikte bir de tercüman gelmiş. Yunanlılar bizimle anlaşmayı çok istiyorlarmış.

Ağa sözüne devam ederek dedi ki:

"Zaten sizin bu köyde kaldığınızı Yunanlılar dün kesin olarak tesbit etmişler. Bandırma'da bulunan kardeşiniz Tevfik Bey'e telgraf çekmişler, acele Susurluk'a gelmesini istemişler."

Kaldığımız bu köyün yakınındaki bir Yörük köyünü görüşme yeri olarak tayin ettim. Ağa tekrar aüna binerek gitti. O giderken, ben de köyün etrafını gözaltında bulundurmak amacıyla köylü kıyafetinde iki kişiyi derhal oraya gönderdim. Köy ağası bir saat sonra yanında Ermeni tercüman olduğu halde döndü, bundan önce de köye gönderdiğimiz iki adamımız gelmiş, otuz Yunan süvarisinin köye girdiklerini civarda başka bir askeri hareket görmediklerini bildirmişlerdi.

Ermeni tercüman ve maiyetimle birlikte Yörük köyüne gittik. Evinde kaldığım köy ağası artık endişesiz köyünde kalmıştı. Arkadaşlarımın bir kısmını köy dışında bıraktım. Bunlar Yunan kaymakamı ile görüşmemin sonucuna göre davranacaklardı. Karşıma gelen Aleksandre isminde bir Yunan kaymakamı idi. El sıkıştıktan sonra, tercüman aracılığıyla dedim ki:

"Kaymakam efendi, benim şartlarımı ve isteklerimi dinlemeye, olumlu veya olumsuz yanıt vermeye yetkili misiniz?"

Kaymakam bunun üzerine askı çantasından bir telgrafla bazı evrak çıkardı, bana gösterdi, sonra şöyle devam etti:

"Her makul arzu ve isteğinizi kabule yetkiliyim. Ve bu yetkimle hem hükümetime, hem de sizin gibi mert yaradılışlı bir komutana ve perişan bulunan felaketzede maiyetinize hizmet etmekle iftihar ederim. Eğer bu arzuma muvaffak olursam kendimi bahtiyar addederim."

Kendisine yanıtlım şu oldu:

"I. Sizin zannettiğiniz kadar manen perişan olmayan şu küçük maiyetimi, en yetkili bir memurunuzun imzası altındaki vesikalari taşıyarak mavzerleriyle birlikte kendi iş ve güçleri ile meşgul olmak üzere terhis etmeniz birinci şartımdır."

2. Önce ve sonra Kuva-yı Seyyare'ye ve bana münasebetlerinden dolayı işgal muntıkamızda herhangi bir siyasi nedenle muhakeme altına alınmış bulunanların kayıtsız ve şartsız geçmişten sorumlu tutulmamak üzere serbest bırakılmaları.. Ve bundan başka da yine benimle ilişkisi olan ve size esir düşen efrat ve subayların dahi kefaletim altında serbest bırakılmalarını isterim.

3. Ben hastayım, esaslı bir tedaviye muhtacım. Sizinle İzmir'e indikten sonra zorunluluk hissedersem, tedavi edilmek üzere, Avrupa'nın herhangi bir tarafına gitmek istersem beni serbest bırakmak son istirhamım cümlesindedir."

Yunan kaymakamı buna karşılık şunları söyledi:

"Bütün isteklerinizi kabul ediyorum, yetkime dayanarak söz veriyorum. Yalnız arkadaşlarınızın mavzerlerini taşıyarak bırakılması, işgal muntıkamızda fena bir örnek olur. Bu, asayişin bozulmasına neden teşkil eder. Bununla beraber, arkadaşlarınıza karşı yönelebilecek herhangi bir tecavüze meydan vermemek, onların hak ve şereflerini korumak, görevimizdir. Şu kadar ki tabanca ve kamalarını taşıyabilirler."

Bu söz karşısında kısa bir düşünmeden sonra dedim ki:

"Buna karşı işgal muntıkamızda silahlandırdığınız siyasi ve şahsi hasımlarımızı da mavzer taşımaktan menetmelisiniz. Yoksa anlaşmamıza imkan yoktur."

Sözlerim kaymakamı da benim gibi düşündürdü. Sonra şu yanıtı verdi:

"Bu teklifinize de peki! Çünkü sizi haklı buluyorum. Bu nedenle ya arkadaşlarınızın mavzerleriyle gezmelerine izin veririz, yahut diğerlerini silahtan tecrit ederiz."

Ben tercümanla konuşurken, bazı arkadaşlarım köy dışındaki-lerin yanlarına gidip geliyorlardı, görüşmelerin sonuna doğru ise köy dışında bıraktıklarımın köye girdiklerini görmüş, hattâ Yunan süvarileri ile çat pat konuştuklarını da duyuyordum. Aralarında, "Biz sizi filan savaşta şöyle bozmuştuk, siz bizi falan yerde şöyle çevirmek istemiştiniz," gibi safça ve cahilce konuştuıkları oluyordu. Evet, bizim tarafta da söz ayağa düşmüştü. Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Yunanlılara teslim olmuştuk.

İzmir'e Götürülüyoruz.

Hep birlikte Susurluk'a indik. Bir gece ordada kaldık. Arkadaşlarımızı silahları ile birlikte köylerine bıraktılar. Doğal olarak siyasi hasımlarımızı siyahsız bırakmak işlerine gelmemişti. Bu acı olayın tarihi 1921 Şubatının sonları idi. Susurluk'a gelen kardeşim Tevfik Bey, kaymakam Aleksandre, diğeri Tevfik Bey'in refakatine memur teğmen Yorgiyadis, Şevket Bey, ben ve daha birkaç arkadaşım trene binerek İzmir'e hareket ettik.

Şimendifer hattı üzerindeki istasyonlarda durdukça, buralardaki Yunan askerleriyle karışık yerli Rum ve Müslümanlardan mürekkep bir topluluk bize bakıyor, kimi nefretini ve hakaretini, kimi sevincini gösteriyordu. Bizi seyredenler arasında mahzun ve üzgün duranlar da vardı. Bunları görmemeye gayret ediyor, hattâ bazı istasyonlarda kompartımandan çıkmıyordum.

Kırkağaç istasyonunda kalabalık, kompartımanın etrafına üşüştü, tren durunca kapı açıldı, içeriye kolunda başçavuş işareti bulunan ve sonradan Ayvalıklı olduğunu öğrendiğim birisi gerek bana Türkçe ve Rumca küfürler etmeye başladı. Arada sırada etrafına göz atıyor, neden benim bu hareketime katılmıyorsunuz, demek istiyordu. Yanımda bulunan Aleksandre ile Yorgiyadis, herhalde hayretlerinden olacak, seslerini çıkarmıyorlardı. Bu çavuşun etrafında Yunan askerleri gittikçe çoğalıyor, küfürler fazlaşıyordu. Galiba benim de elim tabancama gitmişti. Aleksandre ile Yorgiyadis derhal ayağa kalktılar, çavuşa doğru yürüdüler.

Bu sırada gürlüğe yetişen Yunan inzibatına bu çavuşu yakalattırdılar. Çavuşun silahı gözümün önünde alındı, kendisi karakola götürüldü.

İşte bu çeşit olaylarla karşılaşarak İzmir'e vardık. Trenden indirilince otomobille doğruca Papulas'a götürüldüm. Papulas bana teselli verici sözler söyleyerek dedi ki:

"Ben de senin gibi vatan ve milletimizin özgürlüğüne tecavüz eden Fransız askerleriyle Genel Savaş yıllarında Atina sokaklarında çarpışmış bir askerim. Kader, hadisat her arzuya galebe çalar, seni itina ile tedavi ettirmek medeni görevimdir. Askeri hastanelerimizde uzman doktorlar bulunmakla beraber, ben sizin Hollanda hastanesinde tedavi edilmenizi daha uygun buldum. Ona göre emir verdim. Bütün masraflar bize aittir. Birkaç gün istirahatın sonra yaverimle esirler garnizonuna gider, esirlerin

içinden size ve kuvvetinize münasebetini isbat edecek efrad ve subayları ayırarak serbest bırakırsınız. Size karşı ufak tefek vadelerimizi de yerine getirmek isteriz."

Papulas'ın yanından çıktım, doğruca İzmir'de ikinci kordonda Hollanda Hastanesine götürüldüm ve tedavi altına girdim. Burada doktorlar bana iyi bakıyorlardı. Bir ay kadar kaldıktan sonra, Karasu isminde bir Yunan "subayı ve yanıma verilen, daha doğrusu gözetimime memur topçu teğmeni Yorgiyadis ile esirler karargahına götürüldüm. Yorgiyadis Alaşehirli imiş. Türkçe'yi çok iyi konuşuyordu. Esirler karargahını gezdim.

Kuva-yı Seyyare'ye ve daha önceleri bana bağlı birliklere ilişkilerini bildiren 110 kadar efrad ve subayı şahsen tanımadığım halde serbest bıraktılar. Buradan dönüşte yine hastaneye giderek yattım.

Vücutça zayıf olmakla beraber Pazar ve Cuma günleri arasında kordan boyuna çıkmama ve hava almama izin veriyorlardı. Yorgiyadis tercümanlık görevini de görüyor, beni bir an yalnız bırakmak istemiyordu. Bir gün neden beni yalnız bırakmadığının nedenini açıklamak gereğini duymuş olacak ki şöyle dedi:

"Sizinle daima bulundurulmağımın nedeni belki hakarete uğrarsınız dıyedir."

Gerçekte bize karşı nefret yerli Rumlarla Yunan askerleri arasında çoktu. Bunun taşkın eserlerini de görüyordum. İltica eden arkadaşlarıma bazı yerlerde laf atıyorlar, hakaret ediyorlardı. Bazı akşamları çıktığım zaman oturduğum gazinoda bulunduğumu gören Rumlar ve Yunan askerleri hemen etrafımda toplanırlar, içlerinden şöyle diyenler olurdu:

"Yunan kanı içerek zehirlenmiş bu canavara acınır mı? Ah vi-re, Venizelos iktidarda olsaydı, bu canavarı biz derhal parçalardık!"

Bir sabah Yorgiyadis erkenden hastaneye geldi, elime bir mektup tutuşturdu. Mektubun üzeri Türkçe olarak bana yazılmıştı. Antalya postanesinden verildiği üzerindeki damgadan anlaşılıyor. Ancak zarf açılıp tekrar kapanmıştı. Hatırımda kaldığına göre içinde şöyle diyordu:

"Birinci adıma ait rolünüzü başarıyla yerine getirdiniz. Bundan sonraki en mühim olan vatan görevinizi de aynı beceriyle uygulayacağımıza dair buradaki arkadaşlarda kanaat tamdır. Rahatsızlığınıza üzüldük. Tarafınızdan gönderilen sekiz kişi

talimatınızla ve salimen buraya geldiler. Doğruca Ankara'ya hareket ettikleri arz olunur."

İmza karışık ve okunmayacak haldeydi. Parantez içine alınmış 2 rakamı vardı. Mektubu okuduktan sonra yatağımın yanında oturan Yorgiyadis'e uzattım. Mektubu okurken beni dikkatle süzdüğünü farketmişim.

"Bu mektubu size kim verdi?"

Biraz kekeleydikten sonra:

"Genelkurmay kaleminden verdiler. Bazı mektuplar usulen oraya uğrar da."

"Şu halde oku, bana geri ver. Ben bunu bir fesat belgesi olarak saklamak isterim."

Yorgiyadis mektubu okuduktan sonra dedi ki:

"İzin veriniz de Genelkurmaya göstereyim, yine size geri getiririm."

Kabul ettim. Cebine koyup götürdü. Fakat bu mektup bana iade edilmedi.

Bundan birkaç gün sonra Yorgiyadis'in yardımıyla Avrupa'nın herhangi bir tarafına gidebilmek için başkomutan Papulas'tan bana verdiği sözün yerine getirilmesini istedim. Çünkü yarın ve öbür günün sonu gelmiyordu. Yattığım bu ecnebi hastanenin doktorları mide rahatsızlığımı süratle geçmeyeceğini bana hissettirmişlerdi. Bunun üzerine, tavsiyelerine itina göstermek şartıyla ikinci kordonda bir pansiyona çıktım. Buranın kirasını kendim veriyordum. Buraya geçince Yunanlıların üzerimdeki gözetimi birdenbire şiddetlendi. Fakat yine asıl sorumlu Yorgiyadis idi. Kendisine iyice alışmıştım. Kendisi benimle bulunması yüzünden cephe hayatından kurtulmuştu. Bundan dolayı da pek seviniyordu.

İzmir'e geldiğimden beri tesadüf ettiğim Yunan subaylarının morallerini kırık, yani mücadele ve savaştan bıkmış buluyordum. Bundan başka, ordu arasında parti kavgaları pek müzminleşmiş bulunuyordu. Venizelos'un düşmesinden sonra iktidara gelen Kral Konstantin hükümetinin de aleyhinde memnunsuzluk garip bir şekilde yayılıyordu. Bu hükümet değişikliğinden sonra, ki biz Yunan ordusuyla savaş halinde bulunuyorduk. Düşman vaziyetinde o zaman Yunan ordusunun kokmaya yüz tuttuğuna dair olan tahminleri ve aldığımız haberleri şimdi mülteci ve yarı esir sıfatıyla da olsa aynen görüyordum.

Tahkikat ve istihbaratıma göre başkomutan Papulas ve maiyeti hariç, Anadolu'ya çıkmış bulunan Yunan ordusu bütünüyle aç, aciz ve emeklilerin ellerine teslim edilmişti. İşgal bölgesindeki siyasi temsilcileri arasında ise yolsuzluklar pek almış yürümüşdü. Bütün Yunan kurmayınının subaylarının gözleri memleketlerinde, elleri ve fikirleri gider ayak menfaat teminindeydi

Ben İzmir'de pek serbest bulunmamakla beraber, İzmir'de ve diğer yerlerde bulunan mülteci Kuva-yı Seyyare mensupları vasıtasıyla yavaş yavaş gerek işgal mıntıkasında, gerek İzmir'de cereyan eden ha hallerden oldukça haberdardım. Aynı zamanda Rum ve Türklerden eski dostlarımla da temasa başlamıştım. Yerli Rumlar arasında makul düşünenler Türk ordusunu aramaya başlamışlardı. Konuşma sırasında *Avrupalılar Yunanlıları Yunanlılar da bizleri felakete sürüklediler,*" diyorlardı

Bir gün sabık Kuva-yı Seyyare kurmay başkanı Halil Bey pansiyonuma geldi. İyi bir tasadüf eseri olarak Yorgiyadis de hasta anasını Alaşehir e ziyarete gitmişti. Onun yerine vekaleten beni kontrol altında bulundurmaya memur edilen general Papulas'ın yaveri, birkaç gün önce pansiyonun bir başka odasına taşınmıştı. Fakat o saatte o da dairesine gitmişti. Halil Bey bunu fırsat bilerek bana açıldı:

"Ben İstanbul'da mareşal Ahmet İzzet Paşa ve Ankara'da Kılıç Ali Beyle ilişki kurdum. Bir yolunu bulup dönmeye karar verdim. Buna ne dersiniz?"

Bu beklenmedik bir soruydu, şöyle yanıtladım:

"Onlar güvence verse bile nasıl emin olup da gidebilirsin?"

Halil Bey gitmeye kararlı gibiydi, sözlerine devam etti:

"Sözleriniz doğru. Fakat belki nedamet etmişlerdir. Ve belki de telafi cihetim düşünürler. Aldığım mektuplarda kuvvetli güvence var. Yalnız buradan savuşmanın çaresi?"

Kendisine dedim ki:

"Şu halde kararın kesin. Bununla beraber daha biraz düşün. İş sizin gitmenize ve buradan kaçmanıza kalacak olursa, bunu o kadar müşkül görmem. Eğer bir zorlukla karşılaşsan bana haber veriniz Limana uğrayan ve İstanbul'a giden vapurlardan birine kimse haberdar olmadan sizi bindirilirim Sana sunu da şimdiden ihtar ederim ki, İstanbul'a vardığın zaman, orada bulacağın dostların vasıtasıyla Ankara Hükümeti'nin ileri gelenlerinden kuvvetli güvence almaya bak!"

olarak istirahat ettim. Bu esnada bir gün genelkurmaydan bir zat geldi. Türkçe yazılmış bir tomar kağıdı masamın üzerine bıraktı. Kendisi az Türkçe biliyordu.

"*Bunlar nedir?*" diye sordum.

"*Türkçe bildiriler! Basit ve kısadır. Sizin imzanız altında uçaklarımızla bazı Türk cephelerine ve askeri mevkiilerine attırmak için genelkurmay başkanımız ve başkomutanın emriyle hazırlanmıştır.*"

Bu bildirilerden birini alıp okudum. Kısaca şöyleydi:

"*Ey Türk ordusu subay efendileri! Yunanlılar ellerine düşen ve kendilerine teslim olan Türk esirlerine çok iyi bakıyorlar. Vatan için niyetleri temiz olmadığı aşikar olan Ankara meşru hükümetinin şer aleti olmamak vatan vazifesi ve insanlık şiarıdır.*"

Rum şivesiyle karışık bozuk Türkçeli bu bildirileri imzalamak üzere getiren zata dedim ki:

"*Bunlardan ne fayda hasıl olacağını sanıyorsunuz? Ben bugünlerde yine midemden fazlaca rahatsızım. Birkaç güne kadar sıhhatim izin verirse ve buna kesin gerek görülüyorsa, imza eder, Yorgiyadis efendi ile gönderirim.*"

Bu sözlerim üzerine gitti, üç gün sonra Yorgiyadis bana şu haberi getirdi:

"*Genelkurmayın Türkçe yazdırıp size gönderdiği bildirileri imza etmenizi ben sizin ve arkadaşlarınızın selameti için uygun buluyorum. Esasen bunları, Türk subayları üzerinde yapacağı tesirden ziyade sizin selametinizi düşünerek ve buna gerek görerek general Papulas'ın hazırlattığını anladım. Ankara'nın aleyhinizdeki şüphe çekici propagandaları gerek Yunan ordusu subayları, gerek kamuoyu üzerinde fena tesirler yaratmaktadır. Bu nedenle Papulas ve onun kadar mertçe düşünen bazı genelkurmay subayları, bununla aleyhinizdeki kötü düşünceleri gidermeye muvaffak olacakları kanaatındadırlar.*"

Ben, bu düşüncelerin doğru olduğuna kanaat getirmiştim. Bununla beraber hastalığımı bahane ederek imzalamaktan kaçındım. Ve böylece birkaç gün daha geçirdim. Bu geciktirme sırasında da sürekli düşünüyordum. Ve bir türlü karar veremiyordum. Fakat üç gün sonra, bir başkası geldi, aynı fikirleri belirtiyor ve bunları imza etmem konusunda ısrarda bulunuyordu: *Anlaşıyordu ki genelkurmayın baskısı daha da artacaktı, hiçbir çıkar yol bulamıyordum.* Bildiriler masamın üzerinde imzalanmak için duruyordu, ve

cinayetvari bir kararla bunlardan 80-100 kadarını imzaladım, ve getiren adam aldı, gitti. Düşünüyordum, eğer bunları imzalama-sıydım, benden ziyade kimbilir arkadaşlarıma ne işkenceler yapacaklardı. Bu suretle hiç olmazsa kinlerini hafifletmiş olacaktım.

Birkaç gün sonra başkomutanlık kurmay başkanlığından yüz-baş Karasu pansiyonuma geldi, bir zarf bıraktı, içinde 5-6 bin drahmi bulunuyordu. Nezaketle dedi ki:

"General Papulas, sizin hastalığınızın kesin tedavisi için Atina'ya gitmenize gerek gördü. Ve bunu uygun buldu. Bu para Atina'ya yol paramızdır. Arzu ederseniz yaveriniz Sami Bey'i ve daha bir iki arkadaşımızı da beraberinize alabilirsiniz. Atina'da çok uzman doktorlar bulacaksınız. Hükümet size hizmette bulunacak, yardım edecektir. Eğer gerekirse oradan Avrupa'ya gönderileceksiniz, Yorgiyadis yine emrinizde olacak, size Atina'da lazım gelen rehberlik ve yardımda bulunacaktır."

Bu sözleri bana Yorgiyadis tercüme ediyordu. Artık Yorgiyadis ile senli benli, sıkı fıkı dost olmuştuk. Bana muhtelif partilerin yayın organları olan Yunan gazetelerini okurdu. Şu sırada Kral Konstantin ve hükümetinin Anadolu'daki işgali devam ettirmeye ve hattâ son bir taamiz denemesine karar verdiği yerli Rum çevrelerinde sevinçle söylenmeye başlanmıştı. Yunanistan'dan yeni bazı birliklerin geldiğini işitmiştim.

Atina'ya hareket edeceğimiz için hazırlık görmekle meşgul olan Yorgiyadis, genel karargahtan döndüğü bir gün, general Papulas ile karargahının Bursa'ya hareket etmek üzere bulduklarını, bu nedenle bana ait evrakın tamamlanmadığını söyledi ve kendisine has bir tebessümle:

"Papulas, İnönü'ne doğru bir keşif taarruzu yapacak galiba!" dedi.

"Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, biz madem ki yolcuyuz, ne vakit hareket edeceğimizi tayin edin ki, meraktan kurtulayım" yanıtını verdim.

Yorgiyadis muamelenin ertesi gün tamamlanabileceğini söyle-diyse de o gün gidip geldi. Papulasın Bursa'ya gittiği haberini getirdi. Böyle on gün kadar bekledik ve tabii çok canım sıkılıyordu.

Birkaç gün sonra Yunanlıların Bursa'dan İnönü'ne doğru taarruza geçtiklerim gazetelerde okudum. On gün sonra İstanbul'da çıkan ve elime geçen Türkçe gazetelerden şu haberi okumuştum:

"Batı Ordusu Komutanı İsmet Paşa ve kahraman Türk birlikle-

ri bizzat Yunan başkomutanı Papulas'ın idaresinde İnönü'ne taarruz eden düşman birliklerini çetin ve kanlı direnişleri sonucunda perişan etmiştir. Yunanlılar yaralı ve ölülerini savaş meydanında bırakarak eski savunma hatlarına çekilip orada tutunabilmişlerdir. Yunanlıların terkettiği cesetler arasında hain Çerkes Ethem'in arkadaşlarından bazıları da teşhis edilmiştir."

Her neyse, Papulas'ın izni çıktı ve ben İzmir'den Atina'ya hareket ettim. Daha doğrusu sevk olundum. Yanımda Yorgiyadis, yaverim yüzbaşı Sami, bir de Salihlili

ÇERKES ETHEM

Çerkes Ethem (D. 1886, Emreköy-Bandırma / Ö. Eylül 1948, Amman) Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen liderlerinden biridir. Komutasındaki Kuvay-ı Seyyare (Gezici Kuvvetler), gerek Düzce, Adapazarı, Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında, gerek işgalci Yunan kuvvetlerine karşı savaşta çok önemli yararlılıklar gösterdi.

Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında yer aldı. Halk İştirakiyun Fırkası ile ilişki kurdu ve Arif Oruç'un Eskişehir'de çıkardığı Bolşevizm yanlısı Yeni Dünya gazetesinin yayımına destek oldu.

Kurtuluş Savaşı'na önderlik ve bağımsızlık sonrası iktidar sorunları yüzünden Kemalistlerle çatıştı ve bu çatışmada yenilgiye uğrayınca kuvvetlerini dağıtarak savaşı bıraktı. Yunanlılara teslim olması hayatının en büyük trajik hatası oldu. Bu hatası, siyasi hasımlarca çok kullanıldı.

Atina'da bir süre tedavi gördükten sonra Suriye'ye yerleşti. 1938'de affedilmesine karşın Türkiye'ye dönmedi. Ölüncü Amman'da Kabartay Mezarlığı'na gömüldü.

ISBN 975 - 7354 - 10 - 4

